

לשוננו לעם

עורך: משה פלורנטין

מתוך

כרך נד, תשס"ג-תשס"ד

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

לשוננו לעם

רבעון בענייני הלשון העברית

בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית • ירושלים

מחזור נד • חוברת ב-ג • תשס"ג-תשס"ד

העורך: משה פלורנטין • חברי המערכת: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

תוכן העניינים

משה פלורנטין	דבר העורך	59
50 שנה לאקדמיה ללשון העברית		
	דברי נשיא המדינה מר משה קצב לרגל היובל	
	לייסודה של האקדמיה ללשון	61
משה בראשר	יובל לאקדמיה	63
קציעה כץ	על אנשי מקצוע שוחרי הלשון	72
העברית המדוברת בת זמננו		
אסתר בורוכובסקי בראבא	דקדוק הלשון המדוברת?	75
יעל זיו	"לא יושנת פֶּזֶךְ טוֹף": משמעות האופן	89
פנינה טרומר	מעבר של מילים מחלק דיבר אחד לאחר לשם	
	הבעת ריגושיות: מתכונות העברית הישראלית	
	המדוברת	98
שלמה יזרעאל	מחקר העברית המדוברת – הצעד הראשון: על	
	רישום הדיבור לצורכי מחקר	106
נמרוד שתיל	מתודה לבחינת התחדשות הפעלים בלשון	
	הדבורה – הפועל "הלך" כדוגמה	120
סקירת ספרים		
אליקים רובינשטיין	תחיית הלשון העברית באספקלריית התעודות:	
	שלהי התקופה העותמאנית וראשית המנדט	140

הוצאת "לשונונו לעם" ממומנת בידי הקרן ע"ש יעקב ושושנה חורגין ז"ל
הוצאת חוברת זו הסתייעה גם בקרן ע"ש יצחק לייב ורחל גולדברג ז"ל

אל הכותבים

כתבי יד יוגשו למערכת מוקלדים במעבד תמלילים ומודפסים ברווח כפול,
תוך הקפדה על כללי הכתיב חסר הניקוד של האקדמיה ללשון העברית.
לכתב היד יש לצרף תקליטון ולציין עליו את שמות התכנה והקובץ או
לשלוח את הקובץ לכתובת הדואר האלקטרוני המצוינת למטה. כן יש לצרף
את תרגום כותרת המאמר לאנגלית.

האקדמיה ללשון העברית
ירושלים התשס"ה

ISSN 0024-1091

עורכת הלשון : רחל סליג
הפקה : אורית טפרברג

האקדמיה ללשון העברית, ת"ד 3449, ירושלים 91034
טלפון 02-6493555, פקס 02-5617065
דואר אלקטרוני acad3u@vms.huji.ac.il
אתר האינטרנט <http://hebrew-academy.huji.ac.il>

סדר ועריכה במחשב: האקדמיה ללשון העברית
הדפסה: "גרפית" בע"מ, ירושלים

דבר העורך

חוברת זו של "לשונונו לעם" – בשני סימנים היא ניכרת. האחד הוא סימן יובלה של האקדמיה ללשון העברית. נשיא המדינה מר משה קצב אירח את האקדמיה בביתו ביום כ' באדר תשס"ד (15 במארס 2004), וכאן מובאים הדברים שנשאו באותו מעמד חגיגי כבוד הנשיא, נשיא האקדמיה ללשון העברית פרופ' משה בראשר וחברת האקדמיה ד"ר קציעה כץ. אף מערכת "לשונונו לעם", איבר מאיבריה של האקדמיה, מברכת אותה לרגל חג היובל, שהוא חג גדול לכל שוחרי העברית ותרבותה.

סימנה השני, המובהק, של חוברת זו הוא התחום שהיא מוקדשת לו: "העברית המדוברת בת זמננו". כאן ימצא הקורא חמישה מאמרים של חוקרות וחוקרים ישראלים שתחום זה עומד במרכז עשייתם בחקר הלשון. מתוך דבריהם יוכל הקורא לעמוד על כמה מתכונותיו וסגולותיו של הדיבור העברי לצורותיו השונות, מהן ראויות והגונות, ומהן עשבי לשון שוטים שראויים הם לעקירה ובה בעת כדאים הם לבחינה ולתיאור בלשניים. אין צריך לומר שבפרסומם כאן, בכתב עת של האקדמיה ללשון העברית, אין שום כוונה ואף לא רמז של כוונה להכשירם בדיבור שחותם של תקניות ושל תרבות טבוע בו. אנו מקווים שגם הקורא שלא רק דמותה של העברית היא מעניינו, אלא גם כיווני מחקרה והישגיהם, יוכל לצאת נשכר מקריאה והערכה של המאמרים המתפרסמים בחוברת זו.

משה פלורנטין

דברי נשיא המדינה מר משה קצב לרגל היובל לייסודה של האקדמיה ללשון

אחד האירועים הדרמטיים בהיסטוריה הוא הקמת מדינת ישראל, אירוע שהיה כרוך בשיבת העם היהודי לציון ובתחיית השפה העברית בארץ ישראל. העברית, שאיחדה במשך אלפי שנים את בני העם היהודי על אלפי קהילותיו הפזורות ביבשות תבל, נדדה אתו ושמרה עליו בתלאות, בייסורים, בגירושים ובטלטולים שעבר במזרח ובמערב. ואף שבמשך אלפיים שנה לא הייתה העברית שפת דיבור, היא קמה לתחייה כלשון האומה במלוא מובן המילה – תופעה שלא הייתה דוגמתה בהיסטוריה האנושית.

העברית היא השפה שבה נכתב ספר הספרים, ושבאמצעותה תורגם לשפות רבות והופץ בעולם. העברית היא שפת התלמוד והמדרש ושפת הפיוט והפילוסופיה בימי הביניים, והיא גם השפה שבה נוצרה הספרות החדשה. הלשון העברית היא אפוא בית הקיבול לכל נכסי הרוח של האומה.

שפתנו היא שפה חיה, שפה יוצרת, שפה נושמת, שבה נכתבות בימינו יצירות ספרות משובחות וחשובות, המיתרגמות לעשרות שפות אחרות. לכן עלינו להבטיח שכל תלמיד במדינת ישראל יכיר את כתביהם של גדולי הסופרים והמשוררים העבריים ואת יצירותיהם המתורגמות לעברית של גדולי הסופרים והמשוררים בעולם.

ההתכנסות היום לרגל יובל שנים לייסודה של האקדמיה ללשון היא ציון דרך לאומי בתולדות העם והארץ. חוק המוסד העליון למדע הלשון העברית, שהתקבל בחודש אלול תשי"ג, קשור בטבורו לתקומתנו המדינית ולאחיותנו בהווה התרבותית המחודשת בארצנו. אני משבח ומברך את האקדמיה ללשון העברית על פעולותיה למען טיפוח השפה ופיתוחה ועל תרומתה לחקר העברית לכל תקופותיה. אני מברך אתכם, אנשי האקדמיה, על המפעל הלאומי החשוב שאתם מופקדים עליו ושאתם עמלים עליו במשך יותר משנות דור – מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית. ביד האקדמיה כבר עלה להעמיד לרשות הציבור מאגר נתונים של כל מורשתנו הכתובה מראשיתה ועד ימי הביניים, ובמסגרת עבודתה זו היא שוקדת על מונחים מן העברית החדשה. יש לברך על הישגיכם בעבר ועל יעדיכם לעתיד.

ראש הממשלה הראשון דוד בן-גוריון אמר בדיון על הקמת האקדמיה ללשון העברית, בטבת תשי"ט, כי הוא רואה משימה ראשונה במעלה להנחיל לאומה בארץ ישראל את כל אוצרות הרוח, התרבות והמדע רק בכלי אחד: בלשון העברית.

אנו נמנים עם משפחת העמים ושואפים לכבוש מקום של כבוד בפסגות המדע והטכנולוגיה העולמיים, ועם זאת אנו דבקים בלשוננו העברית ופועלים להעמיד מינוח עברי שיספק את הצרכים הקיימים ואת התחומים המתפתחים, מינוח המושתת על רציפות הלשון העברית למקורותיה – לשון עתיקה במציאות חדשה.

האקדמיה ללשון העברית היא המוסד העליון שאליו פונים אנשים מכל שדרות העם בבקשה להנחיל לציבור מונחים מדויקים מבחינה מדעית. על האקדמיה להמשיך במלאכת הקודש של חקר הלשון העברית לתקופותיה ושל בניית מינוח עברי שימושי.

אני קורא לכם לא להיות מושפעים מהלכי רוח חולפים ולשמור על טוהר השפה ועל כבודה. אני מברך את חברי האקדמיה העושים את מלאכתם בהתנדבות. המשיכו לטפח בעשייתכם המבורכת את הלשון ולהאדירה גם ביובל הבא. אני מברך את עם ישראל ואת מדינת ישראל לציון חמישים שנה להקמת האקדמיה ללשון העברית.

יובל לאקדמיה

אישי נשיא המדינה ורעייתו, מורנו ורבנו פרופ' בן־חיים נציג הדור המכונן והמייסד של האקדמיה ונשיאה השני, פרופ' בלאו נשיאה השלישי של האקדמיה, חברי האקדמיה ובני זוגם ועובדי האקדמיה, חברי הוועדות המקצועיות, אורחינו מן האוניברסיטה העברית ובראשם ראש המכון למדעי היהדות פרופ' חזן־רוקס, קהל נכבד,

א

בשניים בטבת תש"ט (3 בינואר 1949) נתכנסה "האספה הכללית הפומבית לקראת הקמת האקדמיה ללשון העברית" בנוכחות דוד בן־גוריון, ראש הממשלה הזמנית, ברל לוקר, יו"ר ההסתדרות הציונית העולמית, ופרופ' שמחה אסף, רקטור האוניברסיטה העברית.

יודגש כאן שאספה זו נתכנסה כאשר עוד לא תמה מלחמת השחרור, ללמדך שבמקום שיש אנשים גדולים, אין רעם התותחים משבית את העיסוק בענייני הרוח. בהקשר זה נזכר אני במה שכתב הרי"ן אפשטיין בהקדמה לספרו "מבוא לנוסח המשנה" מכ"ז באב תש"ח: "ספרי זה [...] נסדר בדפוס בשעת חירום זו, בזמן ההפצצות וההריסות וחורבן רחוב בן־יהודה והסביבה".

באספה הנזכרת נשא בן־גוריון דברים על מקומה של הלשון העברית בחיי העם ועל חשיבות הקמת האקדמיה, וכך סיים את דבריו:

כבודו של המוסד העליון דורש שיוקם בתוקף חוק ממלכתי שיתקבל בבית המחוקקים הנבחר של מדינת ישראל. אין לי ספק שנבחרי העם יעריכו את ייסודה של אקדמיה עברית ושליחותה של הלשון העברית במיזוג הגלויות ובהנחלת אוצרות התרבות הישראלית והאנושית לאומה המתחדשת.

באותו המעמד אמר פרופ' נפתלי הרץ טור־סיני, מי שישב ראש בשיבה ולימים נבחר לנשיאה הראשון של האקדמיה:

חובת חיים היא לעמנו במדינת ישראל ובתפוצות שתקום אקדמיה זו ללשון העברית, שתהיה לה הסמכות לקבוע את חוקי לשוננו המחודשת לשם צורכי החיים בכל רוחבם על יסוד מחקר לשוננו העתיקה [...]

* הדברים מובאים בזה כבשעת אמירתם בבית נשיא המדינה, ביום כ"ד באדר תשס"ד. מחמת היעדרותה של שרת החינוך גבי לימור לבנת מן המעמד נעשו שינויים קלים בנוסח הראשון.

ברור היה לנו, כשחיפשנו את הדרכים ליצירת האקדמיה, שהסמכות צריכה להינתן לה על ידי מוסדות השלטון הלאומיים שלנו: ממשלת ישראל [...] שהיא הקובעת חוק ומשטר בכל דרכינו בארץ; ההסתדרות הציונית העולמית, הפועלת בשם כל עמנו בתפוצות [...] הסתדרות זו שנטלה על עצמה כאחד מנושאי עבודתה העיקריים אף את מפעל התרבות והחינוך, המתבטא בראש וראשונה בלשונו; ומוסד המדע העליון בארץ, האוניברסיטה העברית בירושלים, שמחקר לשונו בעבר ובהווה הוא אחד ממרכזי פעולתה, והמשתתפת גם עד היום ברוח ובחומר בעבודת ועד הלשון העברית.

בשניים באב תשי"ג (14 ביולי 1953), נשא דברים בכנסת פרופ' בן-ציון דינור, שר החינוך והתרבות, בהביאו לפניו את הצעת חוק ועד הלשון לישראל, תשי"ג-1953. דברים חשובים ומפורטים אמר אז שר החינוך. אזכיר כאן רק שורות אחדות מן הנאום הגדול ההוא, המתמקדות באקדמיה כמוסד של מחקר:

רק מוסד מדעי מאורגן עליון יכול לכוון וצריך לכוון את התפתחותה של הלשון. הלשון העברית זקוקה גם למילון אקדמאי שיהיה מנופה ומבורר, וזה דורש עבודות מוקדמות, כי יש לנו ספרות עצומה של דורות. חלק גדול ועצום, דווקא בשטח המדע הכללי של הספרות העברית נשאר בכתבי יד [...] כל כתבי היד העבריים, שמספרם מגיע לרבבות, זה אחד הערכים שלפניו אפשר לסדר מילון אקדמאי ודרושים אנשים רבים לטיפול בדבר הזה [...] ברור שרצוננו הוא שזה יהיה מוסד מכובד ביותר. מוסד מחקר של הלשון העברית [...] בה קשורה ואצורה הנפש הישראלית, ההווה הישראלית בכל דורות קיומה של ישראל.

יודגש כאן ששר החינוך דאז דיבר ברורות על הצורך בהעמדת תקציבים ראויים לאקדמיה. אמר ועשה...

ב

בט"ז באלול תשי"ג (27 באוגוסט 1953) נתקבל "חוק המוסד העליון ללשון העברית" ונתפרסם ברשומות בכ"ו באלול של אותה שנה בחתימתם של הנשיא יצחק בן-צבי, של מ"מ ראש הממשלה משה שרת ושל שר החינוך והתרבות בן-ציון דינור. מובאים בו 13 סעיפים. סעיף 2 אומר: "תפקיד המוסד הוא לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה". ובסעיף 12 כתוב: "ביום תחילת תוקפו של תקנון המוסד יעברו למוסד כל הזכויות, הנכסים וההתחייבויות של ועד הלשון העברית, וועד הלשון העברית יחדל".

ולפי שזכתה האקדמיה שיעמדו בראשה גיבורי כוח ואנשי רוח גדולים, העמידו ראשיה וחבריה את מטרות האקדמיה על שלוש כמובא בתקנונה:

א. לעשות לכינוס ולחקירתו של אוצר הלשון העברית לכל תקופותיה ושכבותיה;

ב. לעשות לחקירת מבנה הלשון העברית, תולדותיו וגלגוליו;

ג. לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית לפי טבעה, לפי צרכיה ואפשרויותיה בכל תחומי העיון והמעשה: באוצר המילים, בדקדוק, בכתב, בכתב ובתעתיק.

ג

זכויותיו של ועד הלשון מי ימנן! עשרות שנות פעולתו מתאפיינות בהישגים רבים ובראש ובראשונה בתחום המינוח והסדרתו. פעילות זו של ועד הלשון שבה ומצאה את ביטויה בניסוח המטרה השלישית של האקדמיה: "לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון [...]". אבל ראשי האקדמיה ביקשו יותר: הם רצו שהאקדמיה תהא למוסד מחקר, שתהא למכון הלאומי לחקר הלשון העברית, ומן הפעילות המחקרית של המוסד תיגזרנה כל הפעולות האחרות. לא שלבה של האקדמיה היה גס בהכוונת הלשון ובתקנתה, אדרבה נתבקשו דרכים להשבחת העשייה בתחום הזה. וכך היה בכל שנות קיומה של האקדמיה וגם בשנים האחרונות. מי שיעקוב אחר פעולתה של האקדמיה בתחום התקן ובתחום המינוח בשנים האחרונות יוכל לראות שהתשתית המדעית לעבודה הזאת נעשתה יותר ויותר מוצקה. אזכיר כאן דיון שנתקיים בישיבת המליאה האחרונה של האקדמיה מיום שני, שמונה באדר השנה (1 במארס 2004), בשאלת דרך הבעתם בעברית של שמות התואר המציינים את האפשרות, אלו הנחתמים באנגלית ובצרפתית ב-able וב-bar בגרמנית ומקביליהם בלשונות אחרות, כגון eatable, manageable, essbar, המיתרגמים במילונים העבריים: "קָאוּי לֹאכִילָה", "פֶּר אֶכְלָה" או "אֶכְלִי". כשנתבקשה המליאה להנחות את ועדות המינוח ואת הוועד המשותף בבחירת תרגומן של צורות כאלו, הובא לפניו מסד נתונים נרחב ומגוון; הדיון הזה לא התבסס על התרשמותו של חוקר זה או זה על מה שנקרא בעברית המהלכת "תחושת בטן", אלא על נתונים שנאספו בידי אנשי המזכירות המדעית ממאגר המונחים שהניחו ועד הלשון והאקדמיה, בחלקם גם הגיעו מן ה"שטח", כלומר מן החיים.

ריכוז של למעלה מ-100,000 המילים שהניחו ועד הלשון והאקדמיה במאגר מונחים הוא כיום אחד האוספים החשובים של אוצר המילים והדקדוק של העברית החדשה. מאגר זה ההולך ומתארגן, ההולך ונבדק ונבחן ומתאחד ונערך ומיתקן לפי הצורך, הפך כלי חשוב בידי מקבלי ההחלטות.

גם הגישה למאגרים אחרים הייתה כלי עזר בידינו. כאשר ביקשנו לדעת מהו המנהג בכתיבתם של התארים השאולים **דרמטי/דרמטי** ו**פרובלמטי** וכיוצא בהם בטי"ת או בתי"ו, העמידה לפנינו המזכירות המדעית נתונים מרובים ורבי עניין שלוקטו מאוספי נתונים בעזרת מרשתת־אינטרנט. גם בקביעת המינוח בתחום המתכנה "מילים בשימוש כללי" מביאים המזכירים המדעיים "דברי רקע" מפורטים בעקבות עבודה מוקדמת מושכלת בהשתתפות מומחים, ובהם הצעות רבות למינוח, ביטוי לכוח היצירה של חברי הוועדה – סופרים ומשוררים, מתרגמים ובלשנים. ואין צריך לומר שהמצע המובא לפני ועדת הדקדוק משתפר והולך גם הוא עם השנים, בשל עבודות ההכנה המעמיקות והבירורים הרבים שאנשי המזכירות המדעית עושים לקראת הדיון בוועדה.

האקדמיה גם נענתה לצורכי הציבור וכוונה את מכון מזי"א להפצת תולדות תחיית הדיבור העברי. אלפי ילדים ובני נוער, מתרגמים ומורים באו לשם כדי ללמוד פרק חשוב בתולדות התחייה הזאת ובתולדות הפועלים בה. גם המוסד הזה נשען על הפעילות המחקרית שנעשית באקדמיה.

ד

וגם זאת, ראוי לומר משהו בעניין המטרה "לכוון את דרכי התפתחותה של הלשון העברית לפי טבעה". בדור הראשון דבקה האקדמיה בדקדוק המקרא וכמעט אך בו. עם השנים מסלול זה לא ננטש, אבל נשתנה ונתגוון כלשהו. כאן המקום לציין כי מורנו פרופ' זאב בן־חיים המלווה את עבודת האקדמיה מיום קומה ולפני קומה ועד היום, הוא היום דובר ברור ובהיר ואף נחרץ של נתינת הדעת להכוונת הלשון לפי טבעה. לשון אחר, העברית היא היום לשון חיה, ובתוך המציאות הזאת היא פיתחה גם נטיות מסוימות, לא פרי טעויות של לימוד לקוי של העברית, אלא תוצאה של תהליכים המתרחשים בלשון חיה בפי דוברים אותנטיים.

צריך לומר שבהחלטות האקדמיה עלה גם משקלן של מסורות לשון שבכתב ושבעל־פה הניצבות נגד מה שנחשב ירושת המקרא. דבר זה מוצא את ביטויו בזוטות או בגדולות. די להזכיר את החלטת ועדת הדקדוק לדחות את הצורה **קצוות תבל** מפני **קצות תבל**; אבל החלטה זו לא יכלה לעמוד בפני העובדות שהציע לפניה אחד מחבריה, תלמיד חכם הבקי בספרות הדורות, ובשל כך החליטה המליאה להכשיר את **קצוות תבל** ואחיותיה.

כללו של דבר, בפעולתה בתחום הכוונת הלשון השתיתה האקדמיה בעבר ומשתיתה בהווה את החלטותיה על עיון ולמדנות. המהלך הזה מתאפשר משום שהאקדמיה נותנת את עיקר חילה לפעילות המחקרית, וליתר דיוק העמידה את מחקר הלשון במוקד פעולותיה. החזון וכושר המעשה של מייסד מפעל המילון

ההיסטורי וכל העושים על ידו ופעילותם הנמשכת של עובדי המילון הפכו את האקדמיה למרכז הגדול והחשוב לחקר הלשון העברית. אין לך מחקר של ממש בלשון העברית הקלאסית שאינו נדרש למאגרים שהאקדמיה בנתה לצורך המילון ההיסטורי לעתיד לבוא. וכך הוא בנוגע לחטיבות חשובות של העברית החדשה. מאות ואלפי טקסטים גדולים וקטנים עומדים כיום, ממוינים מבוררים ומנותחים, לרשות חוקרי הלשון העברית ולרשותם של חוקרים בתחומים אחרים של מדעי היהדות. גם חוקרי הארמית השתיתו את עבודותיהם על חומרים שנטלו מן האקדמיה. אף מאגר המונחים המקיף משמש עשרות מתרגמים וכותבים וקהל רחב של שוחרי העברית, וההחלטות בדקדוק משמשות בסיס לפרקים בהוראת הלשון.

כאן המקום וזו השעה להדגיש את הדברים הללו בבית נשיא המדינה. שכן עדיין יש רבים וטובים החושבים שהאקדמיה היא אך בית מלאכה ליצירת מילים ולתרגום של שמות משפחה לועזיים לעברית, ואינם יודעים שאין אלו אלא כפתורים ופרחים למנורת הזהב הגדולה המשפיעה רוב טוב שנתייסד על עבודת שנים למדנית של חוקרים ומומחים מצניעי לכת, שברובם אינם מוכרים לאיש. זה טעמה של בחירת השם אקדמיה שלא נעם לרבים; לא עוד ועד לשון, נַעַד ככל אותם הוועדים, ששחקו את המילה הזאת עד תום ועד בוש, אלא מוסד מחקר המתנהל בכבוד ראש של מלומדים, מוסד של ריבוי מעש ומיעוט מלל.

ה

בתחילה חשבתי לחתום כאן את דבריי. משבאתי ואמרתי שעבודת האקדמיה ניצבת על עמודי המחקר, ומכאן מסתעפת כל פעילות אחרת של המוסד בהחלטות בענייני דקדוק, כתיב ותעתיק ובמינוח לענפיו – המינוח הכללי והמינוח המקצועי – ובמענה לפניות הציבור. אלא שאם אני עוצר בכאן, נמצאתי מחסיר כמה נושאים חשובים וכבדי משקל, המתבקשים במעמד הזה ובמקום הזה. בשיבת המליאה החמישית של האקדמיה מיום כ"א באדר תשי"ד, כלומר אתמול לפני חמישים שנה, הובאה לפני המוסד הצעה מתוקנת של תקנון האקדמיה, ושם נוסף סעיף ד לשלושת הסעיפים המציעים את מטרות האקדמיה, סעיף האומר שתפקיד האקדמיה "לסייע להפצת ידיעת הלשון העברית". סעיף זה נתקבל תחילה (זיכרונות א, עמ' 32), אבל אחר כך הושמט כפי שמלמד הנספח לתקנון (בעמ' 35).

בצדק הושמט, כי האקדמיה ראתה את תפקידה כמוסד העליון ללשון העברית העוסק במחקר הלשון ובהכוונתה, הוא הבוחן את הנושאים העומדים על הפרק ומחליט בהם, כלומר מוסד מחוקק; אבל על כל ההיבטים המעשיים הופקד משרד החינוך. ויש לשאול ביושר אם משרד החינוך מילא את התפקידים

המוטלים עליו בהוראת הלשון ובהפצת החלטות האקדמיה בענייני הדקדוק, הכתיב והפיסוק.

מן הראוי שעניין העברית יעמוד על שולחן עבודתה של שרת החינוך כנושא לבדיקה ראויה. המתקנות שבאומות אינן מסתפקות במינוי מפקח להוראת הלשון, אלא תרות אחרי אדם בעל שיעור קומה שיהא המכוון של פעילות ההוראה של הלשון הלאומית בכל רמות החינוך. בעוד חודשיים יבוא ארצה פרופ' ברנארד סרקיליני, מגדולי חוקרי הצרפתית בדורנו. הוא ולא אחר עומד בראש הפעולה הזאת בצרפת. הוא מכוונה של המדיניות הלשונית בגופים המקבילים למזכירות המדעית, לוועדת הדקדוק ולוועדות המינוח והוא העומד בראש קביעת תכניות הלימודים במערכת החינוך.¹ אבל ראשי האקדמיה, ואני בכללם, לא צלחו למצוא אוזן קשבת אצל ראשי משרד החינוך לרבות אצל יושבי ראש המזכירות הפדגוגית לדורותיהם. ראשי המשרד לא נתפנתה שעתם לדבר הזה. אין לנו ספק שחיבור הדוק בין המזכירות המדעית למשרד החינוך ייטיב עם הוראת העברית.

1

אמת ויציב ונכון וקיים, העברית ניצחה והריהי מהלכת בפייהם של כחמישה מיליון יהודים ולא־יהודים בארץ. אבל סכנות רבות אורבות לה מכיוונים שונים. האוניברסיטאות ובכללן מוסד האם שלי, האוניברסיטה העברית, שזכתה לשבחים מפרופ' טור־סיני לפני חמישים וחמש שנה, לא רק פרופסורים שלה מתכתבים ביניהם באנגלית אלא גם ראשי המוסד מנהלים חלק מהתכתבותם עם הסגל בלשון זו. גם כאשר העברית מהלכת מצג לצג ומקו לקו, ההתכתבות באוניברסיטאות נעשית משמאל לימין כיאה למוסדות בין־לאומיים. יתרה מזאת, בכל האוניברסיטאות בארץ נתרבו ומתרבים והולכים כינוסים מדעיים שכולם על יוהרת האנגלית, ואלה המתנהלים בעברית מתמעטים והולכים. ותוזכר כאן גם הדרישה התקיפה בכל האוניברסיטאות שאנשי הסגל ירבו בפרסומים באנגלית, גם בתחומים שישראל היא מרכזם וכל איש נחשב בחוץ לארץ שיד לו בהם, קורא עברית היטב. העדפת האנגלית בתחום זה היא מעשה לא ראוי אם לנקוט לשון המעטה.

ולא ארבה דברים על ראשי העם ושליחיו בכנסת ובממשלה ובמוסדות ציבור אחרים. לא מעטים מהם היו למפיצי לשון העילגים הסופרת "שלוש שקל" ומונה "שְׁמוֹנֶה עשרה הצעות לסדר היום". איש מהם אינו מְפִיר עוד את חברו, אלא "מְפִיר" אותו, כפי שנשמע במקומותינו חדשים לבקרים בביטויים אלו ובשכמותם שאינם מגלים ידענות בעברית ואינם מעוררים כבוד רב כלפיה.

1. דיווח על ביקורו של פרופ' סרקיליני מצוי בגיליון 27 של "אקדס", עמ' 1, 3.

אוצר המילים מדולדל והתחביר מלועז, אין מנצחים עוד בבחירות ולא במשחק הכדורגל, אלא מנצחים את הבחירות ואת המשחק ושאר לשונות כיוצא בזה. אל נשלה את עצמנו שכל דוברי העברית בדור הקודם הייתה לשונם לשון עשירה, אבל דומה שעלה רזון גם בשטח הזה. מספר מִיטִיבִי קרוא, משביחי כתוב ומנעימי דִבָּר נתמעט אפילו בקרב השכבה המשכילה; זו מדקדקת יותר בלימוד לשון זרה. עד לפני דור עדיין ניתן היה לשמוע לשונות שריח ידענות נודף מהן. כולנו הכרנו אנשים ונשים רבים, מורים ומורות שלא בושו ולא נתעצלו להבחין בין חמש לחמישה, ובין עשר לעשרה. אנשים שדיברו על סחורה הנמכרת בחֲנִי חָסֵם, ועל עבודה הנעשית בקִלִי קָלוּת, וכשיצאת לדרך הם איחלו לך "דרך שלום", וכששבת ממנה בירכו אותך במטבע עברי "שלום עליך" או "השלום לך". והיום נתרבו היושבים במזרח שלבם בתחתית המערב.

ז

הדלות הלשונית הייתה לסימן מובהק של הדובר והכותב המצוי. ראוי היה שבעשור השישי להקמת המדינה יתייחסו ללשון העברית בכבוד הראוי לה בלי קשר להמנון ולדגל שהם סמלים טובים, ששרת החינוך מייחסת להם בצדק משקל רב. שכן הלשון העברית איננה רק סמל, היא מהות ותוכן הדורשים שמירה מפני המזיקים, ומזיקיהם רבים ביום ובלילה. ואין דרך טובה לשמירת הלשון כלימודה וכטיפוחה המתמיד. וטיפוח הלשון הוא גם טיפוח העיון והלימוד של המקורות הכתובים בה, המקרא וספרות חז"ל, לשון התפילה, ספרות ימי הביניים, לשון השירה העברית לדורותיה והספרות העברית החדשה לרבדיה, כמשתקף מכתביהם של יל"ג ומנדלי, של ביאליק וברנר, של עגנון ושלונסקי ושל אורי צבי גרינברג ולאה גולדברג, ועד הדור האחרון, כניבט מכתביהם של אהרן מגד, של משה שמיר וזלדה ושל אברהם יהושע, מאיר שלו, אבנר טריינין ושולמית הראבן ושל חבריהם ושל הבאים אחריהם. יש להודות על האמת, לא רק לשם האזיון, שיש מיעוט ראוי שעניין העברית בנפשו. אבל מוטלת עלינו חובה לעבות את המיעוט הזה בכמות ובאיכות.

ח

וגם זאת, חוכך הייתי בדעתי אם בחגיגות על ענייני הרוח ראוי שנדבר על החומר, וגמרתי בלבי שראוי גם ראוי. אם כך נהגו הראשונים על אחת כמה וכמה אנו האחרונים. ממשלת ישראל אינה מיטיבה, כידוע, עם ענייני הרוח. ידה הקמוצה בפת עניים ובצורכי הנכים קמוצה עוד יותר בענייני התרבות. הכסף לספריות, לתאטרות, למוזאונים ולשאר מוסדות התרבות ניתן במשורה, וכך עלתה לו גם

לתקציב האקדמיה. השנה הזאת לבדה קוצצו מאתנו, אדוני הנשיא, 20% מתקציב האקדמיה. צריך אני לומר כי מוזאונים יש רבים, ותאטראות יש כמה וכמה, וגם קבוצות כדורגל וכדורסל מצליחות יותר ומצליחות פחות יש למכביר, אבל אקדמיה ללשון העברית יש רק אחת ויחידה. אם מקצצים בבושרם החי של המוסדות האחרים, יש להצטער על הדבר צער רב. אבל אם כל אחד מהם ירים תרומה חלקית בגזרתו, יימצאו כולם מצטרפים זה לזה בהבטחת קיומו של התחום. ואולם, כאמור, אקדמיה ללשון יש רק אחת, וכל קיצוץ אינו רק נוטל את פת לחמם של חוקרים, אלא גם מסכן סיכון אמתי את קיום המוסד, וכדבר הזה לא תעשינה המתורבתות שבאומות. אילו שרת החינוך הייתה מכבדת את המעמד בנוכחותה, כמתוכנן, הייתי מבקש ממנה שלא פקידי תרבות יחליטו בענייני האקדמיה בהינף גרזן הדיו, ויכרכו אותנו עם מאות מוסדות תרבות שיש כמותם רבים ועם מוסדות תרבות ששכר העומדים בראשם הוא שכר מופלג. אנו מוסד קטן בלאו הכי, וכל צמצום באמצעים העומדים לרשותנו לא רק מקטין אותנו אלא מסכן את קיומנו.

רבים מנציגי אומות העולם באים אל האקדמיה כדי ללמוד מאתנו על המעשה המופלא של החייאת הדיבור העברי, שאין כמותו בתולדות העמים; חוקרים רבים מן הארץ ומחוצה לה באים להידרש למאגרי המילון ההיסטורי כדי ליטול עצה וללמוד דעת מן העושים בו; ציבור חשוב נדרש להחלטות האקדמיה בענייני מינוח ובסוגיות של דקדוק הלשון. לו השָׁרָה הייתה כאן, הייתי מבקש שבמלאות יובל לאקדמיה יבוטלו הקיצוצים שהונחתו עליה, ולולא דמסתפינא, הייתי אומר שראוי היה שיוסיף לנו משרד החינוך מנה אחת אפיים כנגד קיצוצי אשתקד וקיצוצי השנים שקדמו לה.

ט

לפני שאבוא לסיים את דבריי רואה אני להפנות תביעה אל הבית פנימה. ראוי לה לאקדמיה שאף היא תבחן גם את מטרותיה, גם את פעולותיה וגם את התנהלותה כדי לראות מה צלח ומה כשל, מה ראוי לטיפול, ומה ראוי לתיקון ולשינוי; וכך יהיה. אם לא נבקר את עצמנו לא יהיה תוקף לתביעותינו מן הממשלה וממוסדות המדינה. תביעותינו צודקות, אבל גם אנחנו ראויים לבחינה ולביקורת פנימית בתעוזה ובנמרצות. ואנו מבטיחים כאן שכך יהיה.

י

מבקש אני להודות לנשיא המדינה שאירח את האקדמיה ביום חגה, שהוא גם חגו של כלל ישראל, ובשל כך הוא גם חגו של בית הנשיא. ראוי היה מאוד שבקשותינו

ייענו גם בימי חירום אלו. כדאי לנו שנוכח שכמעט בכל שנותיה נתונה המדינה בימי חירום. ימינו טרופים תמיד, ולא נבדלו השעות זו מזו אלא בחומרת הבעיות ובתכיפותן. כדי שנוכל לשעות הללו, אנו צריכים לחזק את הרוח ואת מוסדות הרוח, והאקדמיה ללשון בכלל זה. האקדמיה, שחברי הדירקטוריון שלה, אם לנקוט לשון עסקנית כלשהו, כלומר כלל חבריה לרבות הנהלתה ונשיאותה, עושים את מלאכתם בהתנדבות, מטים את שכמם לסבול זה חמישים שנה, אבל אינם רוצים שהסבל יוטל על שכם המוסד. שכרם של עובדי המחקר ובכללם חוקרים מובהקים ועיתרי הישגים הוא צנוע מאוד; חמורה מזאת, בימים אלו חרב הפיטורים מרחפת על חלק מן העובדים ומאימת על עבודתו הסדירה של המוסד.

יזכר כאן בהדגשה שלא רק חברי האקדמיה וראשיה עושים מלאכתם על מנת שלא לקבל פרס. רבים הם חברי הוועדות המקצועיות שעשו בעבר ועושים כיום את עבודתם בהתנדבות, במסירות, בעקיבות ובהתמדה מתוך אהבה לעברית ומתוך כבוד לאקדמיה. רבים וטובים מאוד מנציגיהם נמצאים כאן היום בבית הנשיא, ותודת האקדמיה נתונה להם בזה.

יא

העברית היא החוט המקשר בין כל הדורות והמבריה אותם, מראשית המקרא ועד ימי שיבת ציון, מימי עזרא ונחמיה, מימי החשמונאים, התנאים והאמוראים ועבור לימי הגאונים, הראשונים והאחרונים ומימי ספרות ההשכלה ודור התחייה ועד דור התקומה ודורנו אנו. והיא חוט המחבר בין כל חלקי העם לעדותיו, לחטיבותיו ולפלגיו, חיילים גם אזרחים, צעירים ובוגרים, תלמידי חכמים ואנשים של כל ימות השנה. הלשון הזאת חוגגת היום באמצעות האקדמיה במעמד ממלכתי בנוכחות נשיא המדינה; האקדמיה ללשון העברית מברכת אותו ואת רעייתו ומתברכת בהם, ומברכת גם את כל מי שבא ליטול חלק במעמד הזה, חברי האקדמיה ועובדיה, מורים באוניברסיטאות וחברי הוועדות המקצועיות וכל הקהל החשוב הזה, שוחר העברית ואוהבה.

הראשונים לציון, מכונני ועד הלשון והמורים הראשונים ידעו לומר כי בשוב ה' את שיבת ציון ושיבת לשונו היו כחולמים. בשבילנו שיבות אלו הן דבר מובן מאליה. אבל כדי לשמר את החלום הזה כל הימים עלינו לשמור על אוצרות התרבות שלנו. לאקדמיה ללשון העברית חלק חשוב במשימה הזאת.

על אנשי מקצוע שוחרי הלשון

המשורר הפורטוגלי הנודע פרננדו פסואה בספר הפרוזה שלו "ספר האי־נחת" כותב: "לומר מה שאתה מרגיש בְּדיוק כפי שאתה מרגיש – בבירור, אם הדבר הוא ברור; בערפול, אם הדבר מעורפל". ומכיוון שיום חג הוא היום הזה לאקדמיה שלנו, וכשאנחנו חגיגיים מותר לנו לבטא רגשות בפומבי מבלי לחשוש שמא ייחשב לנו הדבר למוגזם, אני מבקשת לומר כאן לפניכם, בבירור ולא בערפול, מילים שבהרגשה. שהרי את סך כל פועליה של האקדמיה בחמישים שנות קיומה ודאי יערכו, אף יעריכו, אחרים, ואילו אני מבקשת היום להסב את תשומת לבכם אל העושים בלשון שאינם מקרב אנשי הלשון. אלו יושבי נְעוּדוֹת המינוח, המומחים, איש איש בתחומו, ובהם משפטנים ודיפלומטים, מהנדסי דרכים ויורדי ים, טייסים ומומחי אריגה, ספרנים ואנשי טכנולוגיה, רופאים, אנשי ביטוח ואנשי בנקאות, ולא מניתי את כולם, שלא חבל להם על זמנם – במשמע הפשוט והישן של "חבל על הזמן" – והם פורסים ממנו לטובת הלשון העברית ללא כל תמורה חומרית. ואל יקל הדבר בעיניכם בעידן זה שלנו, שהזמן בו נפרט עד דקות ושניות, ואנחנו "מנצלים" אותו או "מבזבזים" אותו, ותמיד אין לנו דֵי זמן; והוא שְׁווה כסף, הזמן. "זמן שווה כסף" – ביטוי שאימצנו לנו מתרבות אחרת, אותו ובמידה רבה את התרבות שהולידה אותו.

מהיכרותי עם מקצת אנשי המקצועות שבועדות המינוח אני יודעת שלבד מהיותם מומחים במקצועותיהם הם אוהבי השפה העברית, ערים הם לצליליה, ולמקצביה, ולדיוקי משמעה, שאם לא כן מה טעם יבקשו להמיר חלקי ספינה לועזיים בעבריים או לעברת את מערכות ההפעלה של הרכבת או לגייר את מנגנוני הבקרה של מטוסים? ומדוע ירצו להשגירם בפייהם של ימאים ושל מפעילי רכבות ושל צוותי אוויר ולהנחיל אותם לצעירים שיבואו, שעדיין אין בפייהם הרגלי לעז של מקצועם וניתן להרגילם לעברית?

לא להציל את העברית מן הלעז הם מבקשים, כי אם לשמור על כבודה, שהוא כבודנו. להראות כי מה שהלועזית, בעיקר האנגלית, יודעת לקרוא שמות לדברים, גם העברית יודעת. ושמיילוי החֶסֶר של מונחים בעברית הוא סימן להתערותנו בעולם המודרני ולא להפך.

ואני מזהה אצלם, אצל יושבי הוועדות, המתמידים, את אותו דבר טוב, אִמְתִּי, לא שחצני ולא מלגלג – עלינו ועל שפתנו. אני אפילו מעזה לומר שהם עושים במלאכה מתוך תחושה מסוימת של שליחות. שליחות – מילה כבדה,

אני יודעת, וכבר זרה היא במקומותינו. כמעט כמו ציונות – בלי מירכאות, כמובן, או כמו "עבודה עברית". איך קרה שמילים שהיו פעם במרכז הווייתנו רחקו מאתנו.

שכרם הגלוי לעין של המתמידים הללו על עשייתם הוא המילונים למונחים מקצועיים – אלה שכבר נולדו ואלה שעתידים להיוולד, והם מחזיקים מילים עבריות ישנות וחדשות ומחודשות, למונחי התחבורה האווירית ולתחבורה היבשתית, להנדסה כימית, לפיזיקה מודרנית, לאריגה, לבנקאות, לטכנולוגיית המידע, למוסיקה ועוד.

כך התעשרנו ב**חֶסֶד** (debit balance) מתחום הבנקאות, ב**מִשְׁגוּחַ** (מוניטור) מתחום הקשר והאלקטרוניקה, ב**גְּמָרָה** (border) מתחום האריגה, ב**חֲשֻׁמֹּלָה** (catenary) מתחום התחבורה המסילתית, ב**מְדִיגָה** (הייררכייה) מתחום המנהל הציבורי, ב**רִכְכָּת רִכְכָּת** (tilling train) מתחום התחבורה המסילתית וכן במילים רבות אחרות. כולן נוצרו בנעדרות המינוח המקצועיות. והן כולן בהירות, וקשורות בקשרי משפחה לשוניים עם מילים קיימות בשפתנו.

מדי פעם בפעם נשמעים בציבור קולות של תגובה, יש המברכים ויש המלעיזים. מלעיזים תרתי-משמע – מכאן מעדיפים להשאיר את המילים בְּלִעְזָן ומכאן מדברים בגנותם של המבקשים "לגירן". שהרי באווירה של "פתיחות" אנו חיים.

פתיחות – מילה נסחרת בשוק המילים שלנו. אין היא מכוונת חלילה אל היכולת להקשיב לזולת, אף לא אל הסובלנות, אבל בשמה, כך נדמה, יש מי שנכונים לקבל כמעט מכל הבא ליד, במיוחד אם הוא באנגלית.

ונמצא מי שכתב לוועדה למונחי הימאות ושאל מדוע מונחים ימיים לוועזיים, השגורים בפי מיליוני שייטים ברחבי תבל, אינם טובים דיים לקומץ שייטים ישראלים, שאל והשיב: "המצאת שמות יהודיים" הוא כותב "נובעת מתסמונת גלותית וטרום-מדינית, כאשר חיפשנו סממנים יהודיים להבלטת קיומנו", כיום, לדעתו, היא נובעת בעיקר מן הצורך "להצדיק את קיומן של ועדות לשון שונות ומשונות הצצות חדשות לְבָקָרִים". תשובתם של יושבי הוועדה "המשונה", כלשונו, אשר דבריו מכוונים בעיקר אליה, הייתה המשך פעילותם המסורה עד להשלמת המילון למונחי הימאות.

על שכרם הסמוי מן העין של יושבי הוועדות, אנשי המקצועות השונים, אפשר לומר ברוח הימים האלה, שלא זו בלבד שהם "דלוקים" על העברית, אלא אף "נגנבים" עם כל מונח חדש או מחודש שהם היו שותפים ביצירתו או בהתאמתו לצורכי המשתמשים בו. ואם ננקוט את המילים המתגלגלות ברחובותינו – שהן מגלגלות משמעות – פושטות משמע ולובשות משמע, כי אז אפשר לומר עליהם ש"חבל להם על הזמן" במשמע האפנתי הנוכחי של הצירוף, כלומר, הם נהנים.

אשר לצירוף הנוכחי עצמו, נראה בעיניי ראוי להעיר, שמבלי משים, אפשר שהוא מחזיר למושג זמן את המשמעות שהעולם המודרני גזל מאתנו, כוונתי לזמן הפנימי, החווייתי שלנו, שאיננו ניתן לכימות, ואשר אותו אין "מנצלים" ואין "מבזבזים" והוא איננו שווה כסף. יישר כוח לעושים בעברית, לכולם.

אסתר בורוכובסקי בר־אבא

דקדוק הלשון המדוברת?

מחקר הלשוניות המדוברות נמצא בעשרות השנים האחרונות בתנופה גדולה. מחקרים רבים מדגישים שהלשון הכתובה אינה העברה גרידא של טקסט שבדיבור אל הכתב, ולהפך, כמובן, הלשון המדוברת אינה העברה גרידא של טקסט כתוב אל הדיבור. נסיבות ההפקה השונות וכללי השיח השונים הפועלים בשני הערוצים גורמים להבדלים עקרוניים ביניהם, ולמעשה מדובר בשתי מערכות שונות, שלכל אחת מהן כללים משלה (כך למשל, לייקוף, 1982, עמ' 239; האלידי, 1989, למשל פרק 6; בייבר ואחרים, 1999, בעיקר פרק 14; דר־בואה, 2001, ועוד רבים). ספרים ומאמרים היוצאים לאור חדשים לבקרים מגלים עוד ועוד תופעות לשון המיוחדות ללשון הדבורה.¹

במאמר זה אני מבקשת להציג חלוקה של תופעות הלשון הרווחות בלשון המדוברת לשתי קבוצות עיקריות. רק בתופעות של אחת הקבוצות אני מציעה בהסתייגות לראות חלק מ"דקדוק הלשון המדוברת".

אתחיל בהצגת תופעות לשון אחדות המאפיינות את הלשון הדבורה, להבדיל מן הכתובה, ולאחר מכן אמיין אותן לסוגיהן:² יש להעיר שההכללה שאנו עושים כאן מתעלמת מהמשלבים של הלשון הדבורה השונים זה מזה בכל תחומי הלשון. הדוגמאות המובאות כאן נאספו

* תודתי לתלמידתי דנה בר־אל על עזרתה ועל הערותיה המועילות. תודה לבני, יגאל בורוכובסקי, על הדיונים המשותפים הפוריים ועל עצותיו החכמות.

1. המונח "לשון דבורה" מתייחד לסימון לשון דיבור ספונטנית וטבעית, שבה קיימת חוקיות שונה במובהק מהמצוי בלשוניות הכתב. המושג "לשון מדוברת" מתייחס לכל מבע לשוני המבוצע בדיבור פה גם כשהוא נקרא מן הכתב, נלמד בעל־פה וכיוצא באלה. במקרים אלו הלשון המדוברת דומה ללשון הכתובה (ראה לעניין זה יזרעאל, תשס"ב, עמ' טו-טז).
2. רוב הדוגמאות שלהלן מובאות מדיווחים או מקטעי ראיונות באמצעי התקשורת וכן משיחות שתיעדתי או שתועדו בעבורי. לבד מאלה הבאתי דוגמאות משלושה ראיונות עיתונאיים שהגיעו לידיי בצירוף ההקלטות ותמליליהן: "האם לחסל את ערפאת", סימפוזיון בהשתתפות אנשי אקדמיה בכירים שהתפרסם במוסף לשבת של "ידיעות אחרונות" ב־31 באוגוסט 2001 (סבר פלוצקר) – להלן: "סימפוזיון"; "איכשהו נהייתי סמל", ריאיון עם ד"ר נורית פלד־אלחנן שהתפרסם ב"את", גיליון 470, נובמבר (2) 2001 (דבורית שרגל) – להלן: "פלד־אלחנן"; ו"שיח לוחמים", ריאיון עם קבוצת חיילים שהתפרסם בעיתון "כל העיר" ב־7 בספטמבר 2001 (אורי בלאו) – להלן: "שיח לוחמים".

מרבדים שונים של הלשון הדבורה ללא הבחנה כלשהי. מיון התופעות על פי שכיחותן במשלבים שונים סבוך ואינו חשוב לעיוננו כאן. ברור מאליהו שתיאור מדויק של הלשון הדבורה חייב להתייחס לגווניה השונים.

א. התחלות נפל

בשם זה אנו מכנים ניסיון לא מוצלח של הדובר להביע את המסר שהוא מבקש להעביר, והמסר ננטש לטובת התחלה חדשה.

האיל הוא מסמל [...] אנשים שנולדו בשנת האיל יש להם כל מיני תכונות אופי לפי השנה הזאת (מיכל חפר, מומחית ללימודי סין, "רשת על הבוקר", ערוץ 2, 30 בינואר 2003).

ב. תיקונים עצמיים

הדובר מתקן את עצמו בתוך דבריו.

גרנט אחראי לזימון, לאיזימונו של קטן (הכדורגלן פליקס חלפון, "רשת על הבוקר", ערוץ 2, 27 בדצמבר 2002).

ג. בלילים תחביריים

משפטים רבים בשפה הדבורה באים בסדר מילים משובש לעומת סדר המילים המוכר לנו מן הלשון הכתובה.

שמו של הצופה יופיע על המסך שפטר נכונה את החידה (אבי ראט, "מבראשית", ערוץ 1, 31 בינואר 2003).

בין הגרעין (הצופה) לבין פסוקית הלוואי שלו (שפטר נכונה את החידה) בא נשוא המשפט עם משלימו המוצרך (יופיע על המסך). סדר המילים הרגיל הוא, כמובן: שמו של הצופה, שפטר נכונה את החידה, יופיע על המסך.

ד. צורות יידוע אחדות לצירוף סמיכות

בלשון הדבורה יידוע צירופי סמיכות נעשה הן על ידי הוספת ה"א הידיעה לסומך (זו הדרך התקנית הרגילה בלשון הכתובה) הן על ידי הוספת ה"א הידיעה לנסמך והן על ידי הוספת ה"א הידיעה לשניהם (לנסמך ולסומך), כפי שרואים בדוגמאות הבאות:

כמו שאמרתי קודם בדבריי, חופש הבחירה בתוך התהליך הוא מאוד מאוד חשוב (ד"ר לוינסקי, על חופש הבחירה בכל הקשור ללידה, "מבט נשי", ערוץ 2, 29 במארס 2002).

משקיעים משאבים מבחינת השמירה, מבחינת האמצעי מיגון (גל גבאי, כתבת חדשות ערוץ 2, 28 במארס 2001).

דיווחת, ענת, קודם, על המדיניות ההבלגה שנפסקה... (דיווח מהשטחים, גיא קוטב, רשת ב, 31 במארס 2001).

ה. היעדר התאם מסוגים שונים

- אי-התאם בין הפועל לנושא
במקרה שהנשוא (בעיקר פועל קיומי) בא לפני נושא, הוא עשוי לבוא בצורת היחיד שהיא הצורה הבלתי מאופיינת:³
- הסיפור המרכזי בא לתאר עד כמה אברהם נחשב מבחינת האומות הסובבות אותו ודווקא הכנענים, הכנענים הם אלה שמהם בהתחלה היה לנו חשבונות קשים אתם (הרב מרדכי אלון, "מבראשית", ערוץ 1, 1 בנובמבר 2002).
- הפועל בלשון רבים והנושא לשון יחיד:
את זה אני לא זוכר, עברו מאז הרבה זמן (ד"ר ברק, עד במשפט יקירי, 1 באפריל 2001).⁴
- אי-התאם במספרים:
הקפיצו אותנו למין גבעה כזאת שנקראת התנחלות... בקיצור זה איזה גבעה יענו מסביבה הכל ערבים, ואיזה חמש קרוואנים, פלוגה שלמה הגענו שם לגבעה הזאת (שיח לוחמים, חייל מספר על השירות בשטחים).⁵
- אי-התאם של שם התואר:
ניהלנו מגעים עם גורמים שונים במשך השנה וחצי האחרונים (יו"ר ועד עובדי כור, גלי צה"ל, 8 במאי 2001).
- אי-התאם של אוגדים שונים:
שסעת זה סכיזופרניה (פלד-אלחנן).
- ההתייחסות של המתנחלים היה, יענו סתם, כאילו זה דבר מהשורה (שיח לוחמים, חייל מספר על ההתייחסות של המתנחלים להגעה של פלוגה שלמה להתנחלות כדי לשמור על קרוואנים בודדים).

3. ראה דיון נרחב על כך אצל רביד, 1995, עמ' 124-129. אמנם יש דוגמאות להיעדר התאם מסוג זה אפילו במקרא, אך בעברית המדוברת התופעה רווחת מאוד.
4. כאן בא הפועל לפני הנושא, אבל הוא אינו בא בצורת יחיד זכר, שהיא הצורה הבלתי מאופיינת, אלא הוא מופיע בצורה שגויה מבחינת ההתאם. נראה שהמבע הראשון שעליו חשב הדובר הוא "עברו מאז הרבה שנים", ולכן השימוש בצורת הרבים.
5. לעניין נטרול ההבחנה בדיבור בין שני מיני שמות המספר ועל הנטייה להעדת צורת הנקבה ראה רביד, 1995 ו-1995.

ביטולה של תכנית הגירוש היוותה תקדים חשוב (תכנית על יהודי בולגריה, ערוץ 1, 19 באפריל 2001).⁶

ו. אי-עקיבות תחבירית⁷

לעתים מחליף הדובר (שלא במודע) את המבנה התחבירי תוך כדי הפקת המבע. התוצאה המתקבלת היא מבע שסופו אינו תואם את תחילתו מבחינה תחבירית. מה שאתם צריכים לזכור דבר אחד... (מרדכי שקלאר, רשת ב, 31 במארס 2003).

נראה שהתלכדו כאן שני מבנים תחביריים כמו: מה שאתם צריכים לזכור זה דבר אחד + אתם צריכים לזכור דבר אחד.

זה לא בטוח שזה נכון והמוטיבציה היא גם לא בטוח שהיא נכונה (שיח לוחמים).

המבנים שהתלכדו הם כנראה: המוטיווציה היא גם לא נכונה + המוטיווציה גם לא בטוח שהיא נכונה.

ז. מבנים תחביריים מיוחדים

בשפה הדבורה רווחים מבנים תחביריים שאינם מקובלים בלשון הכתובה. להלן אחדים מהם:

- משפט שאלה במבנה מיוחד:

"טקסס" זה ממת', 74"? (שיחה בין שני סטודנטים לקולנוע על הסרט "טקסס", נובמבר 2000).

המברשת הזאת של מי? (5 בינואר 2003).

בדגם מיוחד זה של משפט שאלה נשמר המבנה של משפט החיווי, ומילת השאלה מוצבת במקום המתאים לחלק המשפט שהיא שואלת עליו. במקרים רבים, כמו בדוגמה הראשונה, באה תמורה למילת השאלה, שהיא בעצם תשובה אפשרית.

- כינוי רמז מְטָרִים ופְסוּקִית תמורה מפרטת:

זה יכול להיות שבשטח קרו דברים אחרים (שלמה בן-עמי בוועדת אור, 19 בנובמבר 2001).

6. נראה שמדובר או בגרירה מביטולה, שכינוי הנסתר שבו נותן תחושה של שם בנקבה, או בגרירה מתכנית.

7. ראה למשל בייבר ואחרים, 1999, סעיף 14.2.5.

בשפה הדבורה מרבים להשתמש בכינוי רמז (בעיקר זה) ואחר כך, בהמשך המבע, באה פסוקית תמורה מפרטת הנושאת כמובן את עיקר המסר.⁸

• משפטים חד־איבריים

משפטים הבנויים מאיבר אחד מקובלים מאוד בשפה הדבורה, ובנסיבות הדיבור הם מתקבלים כמשפט שלם ומובן לחלוטין:

תפסתי פחד, עכשיו האוטו של ההורים שלי שהוא בסדר, אני כל הזמן מסתכלת על הטורים אם הם לא נמוכים מדי, פסיכית (שיחה בין חברות במסעדה, אחת מהן מספרת שהתקלקל לה האוטו ושהיא שאלה את המכוננית של הוריה, נובמבר 1999).

אני כל כך נהנית מזה. משגע (אישה מספרת על עבודתה, 27 בינואר 2003).

• משפטי ייחוד

משפטי ייחוד מסוגים שונים רווחים מאוד בלשון הדבורה.⁹ ככל הנראה, הסיבה לכך היא שבמקרים רבים הדובר מציג את נושא השיח שלו (topic) בתחילת המבע, ולאחר מכן הוא מתקשה להעמידו כנושא דקדוקי וכך נוצר משפט ייחוד. בדוגמה הראשונה מובא משפט ייחוד "רגיל" הרווח גם בשפה הכתובה, ואחריו מבני ייחוד האופייניים דווקא לשפה הדבורה:

[...] כי בית"ר ירושלים, גם משכורות אין להם לשלם (הכדורגלן פליקס חלפון, "רשת על הבוקר", ערוץ 2, 27 בדצמבר 2002).

• ייחוד של פסוקית:

מה שקורה כאן, למה אנחנו מצדדים בזה? (מרואינת קובלת על השירותים הניתנים לילודות בארץ, "מבט נשי", ערוץ 2, 29 במארס 2002).

• ייחוד ללא כינוי מוסב (המשפט הוצג לעיל בעניין אחר):

תפסתי פחד, עכשיו האוטו של ההורים שלי שהוא בסדר, אני כל הזמן מסתכלת על הטורים אם הם לא נמוכים מדי.

• זה הן כחלק ייחוד הן ככינוי מוסב:

זה, בדיוק על זה מתים פה (פלד־אלחנן, מתרעמת על שימוש לא נכון לדעתה במושג 'כבוד' [זה = 'כבוד']).

זה, בדיוק על זה אני מדברת (מן הדיבור)

8. ראה עוד על מבנה זה אצל אור, תשנ"ג, עמ' 95; גולדברג וקנטור, תשס"ד, עמ' 52; בר (תשנ"ז, עמ' 321) רואה במבנים מעין המבנה הזה סוג של מבנה ייחוד.

9. לסקירה מפורטת של מבני ייחוד ושל דרגות הייחוד השונות, ובכללם התייחסויות לשפה הדבורה, ראה בר, תשנ"ז.

- מילת היחס מובאת הן בחלק הייחוד הן בכינוי המוסב:
על העניין ההוא – אני עוד רוצה לדבר אתך עליו, זה לא סגור (אם לבתה, 28 בדצמבר 2002).
- כינוי גוף פרוד כחלק ייחוד:
אני, חם לי תמיד יותר מאחרים (דוברת בדיון בשאלה אם להפעיל מזגן, 3 בינואר 2003).

ח. עניינים שבין התחביר למילון

- מילות שעבוד

למה לפתיחת פסוקית סיבה:

ברור שאני חושב שעדיף לא להילחם מול צבא, למה אני לא יודע אם לחלק מכם יצא לראות את הסרט של "יקיצת הארי" של צבא מצרים. תשמע, זה לא כדאי כל כך לפתוח כל כך מהר במלחמה אתם (שיח לוחמים, חייל מסביר למה לדעתו עדיף להילחם מול אוכלוסייה אזרחית ולא מול צבא. מספר על הסרט "יקיצת הארי" של דובר צה"ל, המראה את הכוח הרב של הצבא המצרי).

שימוש זה מאפיין לשון דיבור בלתי פורמלית מאוד או לחלופין, לשון נמוכה.

- ש- לפתיחת פסוקית זמן:¹⁰

אבל האמת היא שפגשתי את רותי, שהיא הייתה המורה הראשונה שלי, שהיא מורה למשחק מול מצלמה, ברגע שפגשתי אותה, אמרתי זהו זה, אני אלך על זה... (ניקול הלפרין, "קפה טלעד", נובמבר 1999).¹¹

- סמני שיח מסוגים שונים המיוחדים ללשון הדיבור

סמני שיח הם מילים וצירופים העשויים לבוא במבע כמעט בכל מקום, ומקובל היה לומר שאין הם תורמים במישרין לתוכן המבע ולערך האמת שלו, אלא מתייחסים לפעולת הדיבור עצמה, ויש להם תפקידים פרוצדורליים או אקספרסיביים. גבולות קבוצת סמני השיח אינם חד-משמעיים, ובמחקר כיום הסמנים נתפסים יותר ויותר חיוניים לשיח ואף למשמעות המבע.¹²

10. ש- כזאת כבר מצויה במשנה. ראה בר-אשר, תשמ"ג, עמ' 93 ואילך. אשר לעברית המדוברת, נראה שש- זו מקורה בדיבור מרושל טבעי: כש- < ש-, כלומר, השמטת הכ"ף שבמקום זה היא באפס תנועה.

11. מתוך ההקשר הרחב יותר ברור שאין כאן כוונה למבנה בדגם נושא שהוא מילת תוכן "(האמת) + אוגד (היא) + פסוקית נושא תוכן (שפגשתי את רותי)".

12. לביבליוגרפיה מקיפה בנושא סמני השיח ראה, למשל, יוקר וזיו, 1998.

להלן דוגמאות אחדות של סמני שיח האופייניים לערוץ הדבור, בלא דיון מפורט בפונקציות שלהם, בתרומתם לשיח, בנסיבות השימוש בהם וכיו"ב. בדוגמה הבאה שני סמני פליאה, **יו ומה** :

יו, מה, עומר פה? אני חושבת ששמעתי אותו (דברי אם בבוא הבת אליה לביקור. הדוברת חשבה שבתה באה לבדה, אך הופתעה לשמוע את קול נכדה מבחוץ, נובמבר 2000).

בדוגמה הבאה המילה **בסדר** מובאת כסמן אישור :

בסדר, אני מקבל את העיקרון הזה (סימפוזיון, פרופ' מררי בתגובה להצעה לנהוג עם הפלשתינים בשיטת המקל והגזר).

בדוגמה הבאה המילה **נגיד** מובאת כסמן הדגמה :

בן אדם שיש לו משהו על-טבעי, איזה יכולות על-טבעיות, נגיד (שיחה בין שני סטודנטים לקולנוע על סרטים שבמרכזם אדם בעל יכולות על-טבעיות, נובמבר 2000).

הקווים המייחדים את הלשון הדבורה, שרק מעט מהם הוצגו לעיל, נחלקים לשני סוגים, השונים זה מזה בעיקר בסיבות להיווצרות התופעות, בשכיחותן ובדרך שבה הן מופקות אצל המוען ונתפסות אצל הנמען. התופעות הנזכרות כאן שייכות בעיקר לתחום התחביר והמילון.

1. תופעות לשון הקשורות באופן ההבעה

לפני שהמדבר דיבור ספונטני מנסח את דבריו במילים, יש בראשו תמונה כללית בלבד על מה שהוא מבקש לומר; החשיבה, התכנון והדיוק בפרטים נעשים יחדיו תוך כדי הדיבור. הוא מעוניין בראש ובראשונה להעביר מסר, ולכן הוא משתדל בעיקר להישמע ולהיות מובן. נוסף על "התכנון המדורג" הדובר גם אינו יכול לבטל את מה שכבר נאמר, להבדיל מהכותב היכול למחוק את דבריו לפני פרסומם או לפני העברתם לנמען. נסיבות ההפקה המיוחדות הללו מניבות תופעות לשון מגוונות, כגון ריבוי חזרות: הדובר מנסה לעתים קרובות לשפר את דבריו, לנסח אותם שוב ולהסביר את כוונתו עד למצב שבו הצורה הסופית שקיבלו דבריו משביעה את רצונו פחות או יותר, ובעיקר עד שנראה לו כי הנמען הבין אותו כראוי (אם הנמען הבין אותו באמצע המשפט התחבירי, אין לו כל רתיעה מהפסקת דיבורו אף באמצע המשפט).¹³ נוסף על ריבוי החזרות, דבריו משופעים בהתחלות נפל ובתיקונים עצמיים, שהם הביטוי הלשוני לאותו הניסיון

13. על חזרות מסוגים שונים בלשון הדיבור ראה טאנן, 1989.

לנסח את דבריו טוב יותר.¹⁴ כמו כן הוא מרבה בגמגומים ובביטויים ממלאי חלל כדי – להותיר לו זמן למחשבה ולניסוח.¹⁵

תכונה אחרת של המבע הדבור היא שאין לו קיום, שהוא "מתנדף", להבדיל מדברים כתובים שיש להם קיום פיזי, ולעתים אפילו קיום ממושך מאוד. ל"התנדפות" הזאת קשורה תכונת האי-הקפדה של הלשון הדבורה. תכונה זו משאירה את הדובר בדרך כלל שווה נפש לנוכח גילויי אי-רֵהיטות בדבריו, והיא אף מולידה לעתים טעויות דקדוקיות עקב חוסר ריכוז, שכחת התחלת הדברים וכדומה. הדובר נע על ציר דמיוני שבו מתנגשת החשיבה לפניו עם התיקון לאחר, ועליו לשקול תוך כדי הדיבור את הרווח שיופק מתיקון לעומת הנזק שייגרם לרצף הדיבור ולריכוז שלו ושל הנמען. הצלחת התקשורת היא בהשלמת העברת המסר, ובדרך כלל לא חשוב בעיני המוען או בעיני הנמען אם נבחרה המילה המתאימה ביותר להעברת המסר, אם נעשה שימוש מדויק לחלוטין בביטוי כלשהו,¹⁶ אם הניסוח מהוקצע ואם הושלם המבנה התחבירי של המשפט.¹⁷

נעיין לדוגמה בדו־שיח שלהלן בין בני זוג שהגיעו לקמבודיה בערב, וערכו סיור קצר סביב המלון (דצמבר 2002):

א: החום בחוץ כבד מאוד!

ב: חכה את החום של מחר...

כוונת ב: חכה ותראה את החום שמצפה לנו מחר, שהרי עכשיו ערב, ומחר במשך היום צפוי שיהיה חם הרבה יותר.

בדוגמה זו המבע הבלתי מוקפד מוליד משפט מעוות מבחינה תחבירית, ורק שחזור מידי של המידע המלא עשוי להסביר איך בדיוק נוצר המשפט הזה. בדרך כלל המשפטים הדבורים מתוכתבים ומנותחים רק לאחר האירוע, ולכן כל שחזור הוא בגדר השערה בלבד.

14. ראה למשל, בייבר ואחרים, 1999, סעיפים 14.2.3 ו-14.2.4, ולסקירה מפורטת של ספרות המחקר על תיקונים עצמיים, פוקס ואחרים, 1996.

15. ראה למשל בייבר ואחרים, 1999, סעיף 14.2.2.

16. להלן שתי דוגמאות המציגות בחירת ביטוי לא מדויק בשטף הדיבור: סטודנטית בסמינר מדברת על תופעת הטלפונים הניידים ואומרת "קשה יהיה להוקיע אותה מהחברה" (5 בינואר 2003) וכוונתה: קשה יהיה לשרש את התופעה. סטודנטית אחרת מדברת על המתת חסד ואומרת "כל אדם זקוק למות מוות מכובד" (5 בינואר 2003) וכוונתה: כל אדם זכאי למות מוות מכובד. על תופעה זו ראה למשל, בייבר, 1988, עמ' 108.

17. רוב התופעות שלעיל קשורות לתכונת הקטיעות של הדיבור, המנוגדת לרציפות המאפיינת את השפה הכתובה; ראה למשל, צייף, 1982; מילר וויינרט, 1998.

2. תופעות לשון שהן חלק ממערך הכללים של השפה הדבורה

ניתוח השפה הדבורה והשוואתה לשפה הכתובה מלמדים שבשפה הדבורה יש מכלול שלם של קווים לשוניים הרווחים בה מאוד, ואין להם מקום בכתובים. בקבוצה התופעות הראשונה הוצגו תופעות לשון הנובעות מאופן ההפקה הספונטני של הלשון הדבורה, ואילו בקבוצה זו הוצגו תופעות שאינן קשורות (לפחות לא במישרין) לאופן ההפקה.¹⁸ הדובר המכיר את השפה משתמש במודע בביטויים ובמבנים הרגילים לו ולדוברי הלשון האחרים. כמה מהם משותפים לשני הערוצים, הכתוב והדבור, וכמה מהם מיוחדים לערוץ הדבור. דוגמאות לתופעות הנכללות בקבוצה זו כבר הובאו לעיל, למשל יידוע הסמיכות על ידי הוספת ה"א הידיעה לנסמך (סעיף ד), המבנים התחביריים המיוחדים (סעיף ז) וסמני השיח המיוחדים (סעיף ח). אני מבקשת לומר אפוא שהדובר המיידע למשל את הסמיכות כולה על ידי הוספת ה"א הידיעה לנסמך ("האמצעי מיגון") אינו טועה או מתבלבל, אלא הוא משתמש בטבעיות בלשונו הדבורה כפי שהוא רגיל. רוב הנמענים אף אינם חשים כל אי־נוחות בשמעם התבטאות מעין זו. יתרה מזו, לעתים נוכל לומר בביטחון שבשפה הדבורה מבני סמיכות נכונים חורגים מן המקובל. כך יישמע חריג ביותר מבע כמו: "שואב האבק התקלקל". הרוב המוחלט של הדוברים יאמרו "השואב אבק התקלקל".

התופעות שהוצגו לעיל בשתי הקבוצות רווחות מאוד בשפה הדבורה. הן ייכללו, כמובן, בכל תיאור ממצה של שפה זו. ואולם בבואנו להכריע מה נכלל בדקדוק של השפה, אנו חשים מיד שתיאור ממצה של שפה אינו זהה לדקדוק שלה. תופעות רבות מן הנזכרות כאן אינן נראות חלק מן הדקדוק. נשאלות פה שאלות נאיביות לכאורה, אך סבוכות מאוד למעשה: מהו "דקדוק" בכלל, ומהו "דקדוק של לשון דבורה" בפרט.

אציין כאן שלושה קריטריונים החייבים להתקיים בתופעה לשונית כדי שתיחשב לחלק מדקדוק הלשון הדבורה שבו אנו עוסקים:

א. שגירות התופעה אצל רוב דוברי השפה הילידיים – נראה שמנהג לשון הרווח אצל רוב הדוברים הוא חלק מן הדקדוק. שגרת לשון כזו ניתן לבחון על ידי שכיחות סטטיסטית.¹⁹

ב. קבלת התופעה כשפה טבעית אצל הנמענים – כלומר, כאשר נמען, שהוא דובר ילידי, יַעַד להתגלות התופעה בשפה, הוא מקבל את התופעה בטבעיות, אין היא מעוררת אצלו כל צרימה או אי־נוחות, ואין היא מסיחה את דעתו מן המסר המועבר לו.

18. חלק מן המבנים והתופעות אפשר להסביר כטעויות שהשתרשו או לקשר אותם בצורה אחרת לאופן ההפקה, ואולם גם אם יסודם בכך, הם עברו גרמטיזציה, והיום הם בהחלט חלק משימוש הלשון התקין ולא "מעידה" הנובעת מהיעדר תכנון מוקדם.

19. לקריטריון דומה ראה רוזן, תשי"א, עמ' 10.

ג. **הפקת התופעה בטבעיות בפי המוענים מתוך בחירה שלהם** – את דרך ההבעה הזאת הם בוחרים מאפשרויות ההבעה שלרשותם. ניסוח זה בא להבדיל בין שימוש במבע שהוא טבעי ומתאים בעיני המוען לבין שגיאות שהוא מפיק לעתים במהלך שטף הדיבור, שאותן לא נרצה לכלול בדקדוק.

ובכן נראה שהתופעות הנזכרות בקבוצה 1 לעיל, כגון התחלות הנפל, התיקונים העצמיים והבלילים התחביריים עומדות בשני הקריטריונים הראשונים שצינו לעיל, כלומר, הן רווחות מאוד בדיבור ומתקבלות בטבעיות רבה אצל הנמען.²⁰ אשר לשגיאות הלשון, שנכללו אף הן בקבוצה 1 בהיותן תוצאה של "תכנון תוך כדי דיבור" – אלה רווחות פחות ולעתים אף מעוררות אי-נוחות אצל הנמענים (כלומר אינן עומדות בשלמות בקריטריון השני). ואולם כל התופעות השייכות לקבוצה 1 אינן ממלאות את הקריטריון השלישי, כלומר לא ניתן לומר שהמוען בוחר בהן. כך, למשל, לא נוכל לומר שהמוענים בוחרים לגמגם או לטעות. לעומת התופעות בקבוצה 1, הרי התופעות הנזכרות בקבוצה 2, שאנו שוקלים כאן אם יש לראות בהן חלק מדקדוק הלשון הדבורה, אכן עומדות בשלושת הקריטריונים הנזכרים. התופעות האלה רווחות מאוד (קריטריון א), הן מתקבלות בטבעיות אצל הנמענים (קריטריון ב), והן גם נבחרות ומופקות בטבעיות בפי המוענים (קריטריון ג). למשל, הדובר המשתמש במבנים התחביריים המיוחדים (כמו המשפטים החד-איבריים: "פסיכית", "משגע"), או בהוספת ה"א הידיעה לנסמך ("האמצעי מיגון") וכיוצא באלה עושה זאת בטבעיות, במודע, מתוך בחירה וללא כל הסתייגות.

יש הקבלה מסוימת בין החלוקה הזאת²¹ לבין חלוקות דומות שעשו במאה העשרים גדולי הבלשנים: פרדיננד דה-סוסיר דיבר בתחילת המאה על הבחנה בין parole לבין langue. הוא התכוון להבדל מהותי הקיים בין ההפשטה של השפה לבין ביצוע הדיבור הלכה למעשה (ראה דה-סוסיר, 1916). במחצית השנייה של המאה העשרים פיתח נועם חומסקי תאוריה מפוארת שאחד מעקרונותיה הבסיסיים הוא ההבחנה בין הכשירות הלשונית של דוברי הלשון (competence), דהיינו המנגנון המובנה במוחם של הדוברים ומאפשר להם לייצר ולהבין את

20. בבדיקה קצרה שערכתי, אמרתי לנבדקים משפטים שכללו התחלות נפל, חזרות, תיקונים עצמיים ובלילים תחביריים, וביקשתי מהם לחזור בדיוק על מה שנאמר. ברוב המכריע של המקרים לא חזרו הנמענים על חלקים אלה של המבע, אלא התעלמו מהם לחלוטין. מתברר אפוא שהנמען מורגל ומנותב לקבל מסר, ושברי מסרים חסרי משמעות אינם נקלטים אצלו כלל. במקרים של בלילים תחביריים תיקנו הנבדקים את המשפט והפיקו משפט בעל מבנה קוהרנטי. בדיקה מקיפה תיערך בקרוב.

21. חלוקה דומה ראה אצל בייבר ואחרים, 1999.

המשפטים בשפה, לבין הביצוע הלשוני (performance) שהוא השימוש בשפה באקט תקשורתי מסוים (ראה חומסקי, 1965).

אני עוסקת כאן בחלוקה לשני סוגי תופעות במסגרת הלשון המדוברת, ואני מנסה להכליל ולומר על ביצועים לשוניים לא מודעים שהם תופעות של הפקה, גם אם הם רווחים מאוד ומקובלים כחלק מן הלשון המדוברת, ולעומת זאת על ביצועים לשוניים מודעים אני טוענת שהם דקדוק, גם אם היה מקובל בעבר לראות בהם יצירי לשון וולגריים, חלק מן הביצוע הלא מוקפד שאינו שייך לדקדוק.²² אף היום יהיו רבים שיתנגדו לכלול בדקדוק כלשהו, לרבות הדקדוק של הלשון הדבורה, כמה מן התופעות הללו שאני רואה בהן חלק מדקדוקה של לשון זו, שכן הם יראו בהכללה כזאת, גם אם היא מתארת בלבד, מעין מתן לגיטימציה לתופעות הללו.²³

מיון תופעות הלשון המיוחדות את השפה הדבורה לשני סוגים חשוב גם לאפיון משלבי השפה. קבוצה 1 – "תופעות הפקה" – מאפיינת את כל משלבי הדיבור ולא דווקא את המשלב הנמוך. יתר על כן, במשלב הפורמלי מופקים יותר גושי דיבור גדולים הכרוכים בתכנון רב יותר. תופעות הלשון הנובעות מ"תכנון תוך כדי דיבור" (קבוצה 1 לעיל) יהיו אפוא שכיחות יותר במשלב זה. במשלב של שיחה יום-יומית החילוף שבין הדוברים מרובה, ומשך הדיבור של כל דובר קצר יחסית. משפטים קצרים אינם כרוכים בתכנון מורכב, ולכן בשיחות יום-יומיות תופעות מסוג זה רווחות פחות.

לעומת זאת התופעות בקבוצה 2, שהן בגדר המקובל והרגיל בלשון הדבורה, רווחות הרבה יותר דווקא בשיחות במשלב הלא-פורמלי, וככל שהדיבור פורמלי יותר, הוא קרוב יותר לשפה הכתובה, והדובר ישתדל למעט בשימוש במבנים ובצירופי לשון המיוחדים ללשון הדבורה. למשל, יישמע מוזר אם בהרצאה רשמית יגיד המרצה משפט כגון בשפה הדבורה יש התחלות נפל **למה** הדוברים מתכננים את דבריהם תוך כדי דיבור. או משפט כגון **שהדובר** רוצה לשנות את מבנה המשפט, הוא נוטש את ההתחלה שהפיק ומתחיל שוב באופן שונה. ואולם בשיחה בלתי פורמלית שימוש ב**למה** כמילת שעבוד לפסוקית סיבה ושימוש ב**ש** כמילת שעבוד לפסוקית זמן נתפסים ברוב המקרים שימושים רגילים.

22. נגד ההבחנה כפי שהיא מוצגת אצל חומסקי יצאו רבים: לנקר, 1991; לייקוף, 1987; גבעון, 1984. ראה אריאל (פרק ממחקר שטרם פורסם), לעניין ההבחנה בין performance ל-competence בהקשר של הגבול שבין פרגמטיקה לדקדוק.

23. בבדיקה שערכתי בהקשר אחר בשינויים הנערכים בכתוביות בעברית בטלוויזיה לתכניות מלל בעברית (ראה בורוכובסקי ברא"ב, תשס"ב), מצאתי שאף על פי שהמדיניות הכללית היא להביא את השפה הדבורה בכתוביות בעריכה מזערית בלבד, מתקשים העוסקים במלאכה להשאיר בעינין מה שנראה להם שגיאות לשון, והם מתקנים כמה מהן דרך קבע.

ראינו עד כה שהתופעות הרווחות בלשון הדבורה נחלקות לשני סוגים עיקריים הנבדלים זה מזה בפרמטרים אחדים. גם אם אנו משוכנעים עתה שיש הבדל בין תופעות הרווחות בלשון הדבורה עקב אופי הפקתה ובין תופעות הרווחות בה משום ש"כך מדברים", עדיין נשארת בעינה השאלה אם אפשר או צריך לכוון "דקדוק" תופעות מהקבוצה השנייה. אם לא נקרא להן "דקדוק", נצטרך לומר שאין דקדוק ללשון הדבורה, וזו בוודאי הכרזה שאיש לא יעמוד מאחוריה. אם נימנע מלקרוא להן "דקדוק", ונמשיך לקרוא "דקדוק" רק למה שנחשב ראוי בשפה הכתובה, הרי נמצא את עצמנו במצב האבסורדי של "דקדוק לחוד ומציאות לחוד", כלומר מחד גיסא, חלק גדול ממה ששייך לדקדוק לא קיים בלשון, ומאידך גיסא, חלק גדול ממה שקיים בלשון הדבורה אינו מצוי בדקדוק שלה. לעומת זאת אם נחליט שהמבנים התחביריים והצירופים הלשוניים המייחדים את הלשון הדבורה שהוצגו לעיל (התופעות מקבוצה 2) הם חלק מן הדקדוק של הלשון הזאת, נצטרך להציע דקדוקים שונים לשפה הדבורה במשלבים השונים שלה ובסוציולקטים השונים הרווחים במקומותינו. משפט כגון אני מבקשת לומר לכם דברים אחדים הוא בהחלט חלק מדקדוק הלשון הדבורה בנסיבות פורמליות, כגון הרצאה, ואולם משפט כגון זה בבית בזמן ארוחת הערב או באוטובוס ייתפס בלתי מתאים לנסיבות הפקתו, בלתי קביל, ושמא נכון לומר – אף בלתי דקדוקי.

תם ולא נשלם. שאלות רבות נשארו בלתי פתורות: מתי תופעה נכנסת לדקדוק? האם כל מה שמשמש בטבעיות את הדוברים ראוי באמת להיות מכונה "דקדוק", או שמא דקדוק הוא רק מה שמומחים כוללים ו"מקדשים" בספרי הדקדוק? במקרה של השפה המדוברת ראינו שחלק משגרת הלשון יסודה בשגיאות ומעידות שעברו גרמטיזציה. האם נכשיר אותן ונכנה אותן "דקדוק", או אולי ראוי יותר לכוון "דקדוק" נורמה גבוהה שיש לשאוף אליה? במילים אחרות, היכן הגבול בין מה שנראה שגיאות ובין מה שנכלול בדקדוק? האם בדיקות סטטיסטיות יכריעו בשאלה?²⁴ כדי לשבר את האוון נשאל את השאלה על תופעה אחת: האם נעז לכלול בדקדוק הלשון הדבורה את השימוש בשם המספר הנקבי כבלתי מאופיין, אף על פי שיישמע צורם למספר גדול של דוברים? לסיכום, על אף השאלות הרבות והסבוכות אני מציעה לאמץ את המושג "דקדוק הלשון הדבורה" ולראות בו את אוסף הכללים, המבנים, המילים והצירופים המעמידים את המטען הלשוני של הדובר. זה יהיה דקדוק מתאר של השפה העברית הדבורה, ודקדוק כזה אכן מצווה להציג את מבני הלשון ותופעות הלשון באשר הם. הוא לעצמו, והדקדוק הנורמטיבי לעצמו.

24. וראה שאלות דומות כבר אצל רוזן, תשי"א.

הקיצורים הביבליוגרפיים

- אזר, תשנ"ג = מ' אזר, "לקראת הבנת מבנה המשפט הממוקד בעברית בת-זמננו",
העברית שפה חיה, בעריכת ע' אורנן, ר' בך-שחר וג' טורי, חיפה תשנ"ג,
עמ' 87-99
- אריאל (פרק ממחקר שטרם פורסם) = M. Ariel, "Grammatical Competence Vs. Pragmatic Performance"
בורוכובסקי בר-אבא, תשס"ב = א' בורוכובסקי-בר אבא, "דברים שאין הנייר
סובל": עיון בטקסטים מקבילים דבורים וכתובים, מדברים עברית: לחקר
הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, תעודה, יח, בעריכת ש' יזרעאל,
תל-אביב תשס"ב, עמ' 353-374
- בייבר, 1988 = D. Biber, *Variation across Speech and Writing*, Cambridge = 1988
- בייבר ואחרים, 1999 = D. Biber et al., *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow 1999
- בר, תשנ"ז = ט' בר, "הייחוד בעברית בת זמננו", לשוננו ס (תשנ"ז), עמ' 297-328
בר-אשר, תשמ"ג = מ' בר-אשר, "נשכחות בלשון התנאים - בין הסופר לנקדן של
כתב-יד קאופמן של המשנה (בירור ראשון)", מחקרי לשון מוגשים לזאב בך-חיים
בהגיעו לשיבה, בעריכת מ' בר-אשר ואחרים, ירושלים תשמ"ג, עמ' 83-110
- גבעון, 1984 = T. Givón, *Syntax: A Functional-Typological Introduction*, Vol. 1, Amsterdam 1984
- גולדברג וקנטור, תשס"ד = ד' גולדברג וה' קנטור, "זיה זה! לא, זה לא זה, זה זה!":
על הכינוי 'זה' בעברית של ימינו", בלשונות עברית 53 (תשס"ד), עמ' 43-56
- דה-סוסיר, 1916 = F. De Saussure, *Cours de linguistique generale*, Paris 1916 = 1916
(English translation: *A Course in General Linguistics*, New York 1959)
- דובואה, 2001 = J. W. Du Bois, "Discourse and Grammar", *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*, ed. M. Tomasello, Vol. 2, Mahwah 2001,
pp. 47-87
- האלידיי, 1989 = M. A. K. Halliday, *Spoken and Written Language*², Oxford = 1989
- חומסקי, 1965 = N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge = 1965
- טאנן, 1989 = D. Tannen, *Talking Voices - Repetition, Dialogue, and Imagery in Conversational Discourse*, Cambridge 1989
- יוקר וזיב, 1998 = A. H. Jucker and Y. Ziv (eds.), *Discourse Markers: Description and Theory*, Amsterdam-Philadelphia 1998

יזרעאל, תשס"ב = ש' יזרעאל, "דברי פתיחה", מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, תעודה, יח, בעריכת ש' יזרעאל, תל־אביב תשס"ב, עמ' יג-טז

לנקר, R. W. Langacker, *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*, Berlin 1991, pp. 104-105, 262-263 = 1991

לייקוף, R. Lakoff, "Some of my Favorite Writers are Literate: The Mingling of Oral and Literate Strategies in Written Communication", *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*, ed. D. Tannen, Norwood, NJ 1982, pp. 239-247 = 1982

לייקוף, G. Lakoff, *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago 1987 = 1987

מילר וויינרט, J. Miller and R. Weinert, *Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse*, Oxford 1998, pp. 1-71 = 1998

פוקס ואחרים, B. A. Fox, M. Hayashi and R. Jasperson, "Resources and Repair: a Cross-Linguistic Study of Syntax and Repair", *Interaction and Grammar*, E. Ochs, E. A. Schegloff and S. A. Thompson (eds.), Cambridge 1996, pp. 134-184 = 1996

צ'ייף, W. L. Chafe, "Integration and Involvement in Speaking, Writing and Oral Literature", *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*, ed. D. Tannen, Norwood, NJ 1982, pp. 35-53 = 1982

רביד, D. Ravid, "Death of a Rule: Neutralization of Gender Distinctions in Modern Hebrew Numerals", *Language Variation and Change* 7 (1995), pp. 79-100 = 1995

רביד, D. Ravid-Diskin, *Language Change in Child and Adult Hebrew: A Psycholinguistic Perspective*, Oxford 1995 = 1995

רוזן, תשי"א = ח' רוזן, "דרכים במחקר הלשון: ב) הדקדוק", לשוננו לעם ב (תשי"א), עמ' 6-11

"לא יושנת כֹּפֶךְ טוֹף": משמעות האופן

1. התופעה: גלישה בין-משלבית

שילובן של שתי מערכות לשוניות (code-switching) בדיבור הן ברמה התחברית הן במישורים הלקסיקליים והמורפולוגיים מוכר היטב. את השילוב הזה אפשר למצוא בדיבורם של ילדים הרוכשים שתי לשונות, למשל:

א. Mommy, אני רוצה את ה־book הזה.

שילוב השפה האנגלית במשפט הוא בפנייה בתחילה, Mommy, ובמושא הישיר ה־book. את השילוב הזה אפשר למצוא גם בקרב דוברים דו־לשוניים רהוטים, למשל:

ב. אמרתי לך מזמן שריתי will not be promoted.

ג. את המיעוט you tolerate, משום שאין לך בִּרְה.

זו תופעה אוטומטית, בלתי מודעת בעליל, והשיטתיות המתגלה בה מתועדת במחקרים על אודות לשונות רבות. אולם איננו מוצאים עדות למעבר בלתי מודע בין משלבים באותה הלשון. ידוע כי דוברים מזוהים באופן מובהק עם מאפייני לשון המסווגים אותם, בין היתר, על פי שכבה חברתית־כלכלית, רמת השכלה, מוצא, גיל ומגדר (מגוון מרשים של משתנים שניתן למיין על פיהם את גוני הלשון העברית בת־זמננו ואת המשתמשים בה נמצא בדיונה הנרחב של שורצולד, תשס"ב). הקו המאפיין את התופעה הנחקרת במאמרי זה הוא שימוש מודע במשלב השונה מן המשלב הטבעי שהדוברת מזוהה עמו, מה שיכולה כאן "גלישה בין־משלבית" מודעת. לעתים הגלישה היא ללשון הנחשבת תת־תקנית, כמו הלשון המודגמת בכותרת. תופעות מסוג זה מצויות, כידוע, בהקשרים הומוריסטיים בלתי ספונטניים, ואולם במאמר זה אבחן התגלמות של תופעה זו בדיבור ספונטני ואינטימי של ילדות הארץ, משכילות, הדוברות עברית רהוטה. התופעה נתפסת משעשעת כיוון שהיא מבוססת על המודעות ההדדית של בנות השיח לשימוש שהדוברת עושה במאפייני לשון המזוהים באופן מובהק עם משלב השונה מן המשלב שהיא מזוהה אתו. שאלות מעניינות העולות בהקשר שלפנינו ואשר, מטבע הדברים, לא תידונה כאן, הן מה הם הצרכים הפסיכולוגיים־חברתיים שממלא סוג זה של תקשורת, מה הן הסיבות להיות

השעשוע הלשוני הזה נפוץ יותר דווקא בקרב דוברות (ולא דוברים), ומה הם מנגנוני ההומור הרלוונטיים. במאמר זה אתרכז בהיבטים הלשוניים של התופעה ובמנגנון הפיענוח הנלווה אליהם.

2. מנגנון הפיענוח: רקע

כידוע, במבעים בשפה שאינם מפורשים דיים מבחינה סמנטית או בהיעדרו של קשר סמנטי מפורש ברצף בשיח, מושלם פיענוח המסר באמצעות היקשים. כך למשל בשיחה הבאה:

רינה: את באה לסרט הערב?
מיכל: יש לי בחינה מחר.

מבחינה לוגית-סמנטית שאלתה של רינה יכולה להיענות באחת משתי התשובות "כן" או "לא" בלבד. מכאן שתשובתה של מיכל אינה רלוונטית. אולם בני שיח מאותה התרבות רואים בתשובה של מיכל תשובה רלוונטית אשר משמעה תשובה שלילית, משום שהם רואים בהיגד על אודות הבחינה קשר סיבתי לאי-היענות להזמנה. קשר סיבתי זה מקורו בידע חוץ-לשוני: מיכל מתכוונת ללמוד הערב כדי להצליח בבחינה מחר, ובשל כך אינה יכולה לצאת הערב ולצפות בסרט. ובהכללה, בניסיונם לפענח מסר בשיח, בהיעדרו של קשר סמנטי מפורש, מפעילים הנמענים מערכת היקשים שיטתית אשר באמצעותה המסר מושלם. פילוסוף הלשון פול גרייס ניסח במאמר מאלף (1975) בסיס תאורטי המנתח את מנגנון הפיענוח העומד בבסיס מערכת היקשים זו. על פי גרייס, מנגנון הפיענוח מבוסס על שיתוף פעולה תקשורתי בין בני השיח ("עקרון שיתוף הפעולה", CP, The Cooperative Principle). עיקרון זה מגולם בארבעה עקרונות משנה: Quality (איכות), Quantity (כמות), Relation (רלוונטיות), Manner (אופן). ב"איכות" מסווג ערך האמת וציון אפשרי של מהימנות המידע. כלומר, ההנחה היא כי המידע הטמון במסר אמין ומהימן, ולפיה מתפרש המסר. ב"כמות" הכוונה לכמות המידע הנדרשת למלא צורך תקשורתי נתון. ההנחה היא כי פרטי המידע הנמסרים הם המספיקים; אין פרטי מידע עודפים, ואין חסרים פרטים הדרושים להבנת המסר. בערך "רלוונטיות" גרייס מציין את השמירה על הרלוונטיות של המסר. נראה כי נחיצותו של ערך זה לפיענוח מסרים ברורה מאליה; הנמען חותר להבין את המסר בהנחה כי הוא רלוונטי בהקשר נתון (וראה שוב את הדוגמה של השיחה הזעירה לעיל). בעקרון המשנה האחרון, "אופן", כלולים אופני ההבעה של המסר. כך, למשל, ההנחה היא שעל דרכי ההבעה השונות לשקף את משמעות המסר באופן חד-משמעי, בהיר, ישיר, קצר, מאורגן כהלכה ומובהק במידת האפשר. אם כן, על פי תורתו של גרייס, אנו מייחסים

למסר את העמידה בכל עקרונות המשנה של שיתוף הפעולה – איכות, כמות, רלוונטיות, אופן – ומפענחים אותו בהתאם. מכאן שחריגות מן העקרונות הללו הן למעשה חריגות לכאורה בלבד, והן מפעילות מערכת היקשים התורמת לפיענוח המסר בהקשרו. גרייס מביא דוגמה מעניינת לחריגה לכאורה מעקרון הרלוונטיות, המתפענחת במשמעות רלוונטית בהקשר נרחב יותר: פלוני אשר כישוריו האקדמיים אינם מרשימים, ביקש ללמוד לתואר השלישי. הוא פנה למרצה שלו וביקש ממנו מכתב המלצה. המרצה, אשר משום מה לא יכול היה לסרב לתלמידו, מצא דרך "גרייסית" לפתור את הבעיה. במכתב ההמלצה הוא ציין את תכונותיו של הסטודנט: נחמד, בעל כתב יד קריא, דייקן (מגיע בזמן לשיעורים), נעים (עוזר ליצור אווירה נעימה בכיתה) ועוד כהנה וכהנה תכונות טובות, אך ברור מאילו – בלתי רלוונטיות להקשר האקדמי הנדרש. כלומר, חוסר ההתייחסות המפורשת לתכונות האקדמיות הנדרשות ממועמד לתואר השלישי, היא אמירה רלוונטית באמצעות היקש: המועמד חסר לחלוטין תכונות אלו.

במאמר זה אבקש להיעזר במנגנון של גרייס ולטעון כי בבחינת התופעה של הגלישה הבין-משלבית אנו מזהים את הפרת עקרון האופן. הדוברת משתמשת במשלב שונה מן המשלב הרגיל על לשונה לצורך העברת מסר נתון. הנמען מבחין בהפרת עקרון האופן ומפעיל היקש המסייע לו להשלים את המידע. במקרה שלפנינו המידע החסר הוא יחסה של הדוברת למסר. ניגש עתה לבחינת הטענה.

3. גלישה בין-משלבית והפרת עקרון האופן

התופעה הלשונית-חברתית המכונה במאמר זה "גלישה בין-משלבית" מאופיינת בשימוש מודע במשלב שונה מן המשלב של הדוברת. בדוגמאות שלהלן נמצא בהקשרים ספונטניים ואינטימיים מאפיינים טיפוסיים של עגה מסוימת כגון עגה פולנית, עגה מזרחית ומשלב ילדתי בלשון של צבריות בוגרות, משכילות, הדוברות עברית רהוטה:

- א. ...לא יושנת כֹּכֶךְ טוֹף ביומיים אהרונים.
- ב. אני חולכת עם משפחה שלי בחרצליה בליל סדר.
- ג. כפרה, נשמה, צ'מעי קטע. אתמול היה לי מהיזה באסה!
- ד. אז היא עושה לי: אל תירי אותי ככה. אני כולה עייפה.
- ה. נכון את שונה שהמים לא נרתחים מהר?

כל אחת מן הדוגמאות (א-ה) מאופיינת בהבלטה של תכונות הנתפסות מובהקות, תכונות המזוהות באופן חד-משמעי עם עגה מסוימת. הבלטה זו של תכונות הנתפסות טיפוסיות היא סימון לחריגה מעקרון האופן, שכן ברור שאין התכונות הללו מזוהות עם לשון הדוברת. ברור מאילו כי הנחת הדוברת היא שהתכונה

המובלטת מובהקת במידה המאפשרת את זיהוי המבע כחורג מעקרון האופן, ושאלנו עדים כאן למודעות מְטָה-לשונית הדדית של המשותחות. מודעות זו משרתת את תהליך הפיענוח, יוצרת הפרדה בין העגה ללשון ומפיקה מוצר בעל גוון פְּרֻדִּי.

כאמור, הן הזיהוי הן המודעות ההדדית הכרחיים להשלמת פיענוח המסר וליצירת האווירה ההומוריסטית. בחסות אווירה זו נפרש כ"יצירתיים" ו"מעוררי חיוך" מבעים שהיו גוררים תגובות סלחניות מתוך ייחוס של "בוריינות" (מונח שטבעה צביה ולדן בהיקש לאוריינות). הדוגמאות הבאות תדגמנה היטב את ההבדל בייחוס המשמעות ואת התגובות. הרצפים (ו) ו-(ז) עוררו גלי צחוק והתלהבות בהקשרים שבהם הופקו, ולעומתם הרצפים (ח) ו-(ט) – תחושת סלחנות על הבורות, שוב, בהקשרים שבהם לא ניתן היה לייחס לדוברים מודעות מטה-לשונית ומשחק משלבי.

- ו. הוא לא התגייר לצבא כי הוא לא התאסלם בארץ, אז למה הוא צריך להתנצר על זה? (מתוך סדרת הטלוויזיה "החמישייה הקמרתית").
- התגייר = התגייס; התאסלם = התאקלם; להתנצר = להתנצל.
- ז. זה היה כבר יתר על המידה בשבילי (שיחה בין י"ז לבין ר"ל).
- יתר על המידה + די ← יתר על המידה – יצירה של ישות לשונית.
- ח. אני מודה לאשתי שהלכה אתי כתף בצד אגודל (נבחר ציבור בריאיון, מיד לאחר בחירתו, דוגמה של צביה ולדן).
- ט. על אפו ועל חמותו (הרצאת מדריך ב"צופים" לפני הורי החניכים).

השיחה הבאה ניזונה מן המודעות למשחק הבין-משלבי:

- י. י"ז: אני לא ישנה כבר שלושה לילות.
- מ"ז: יושנת, יושנת, אבל הבנתי.

בדוגמה לעיל "מתקנת" מ"ז את הצורה **ישנה** שבדברי י"ז לצורה **יושנת**, מעין "הפוך על הפוך", כדי שתתאים למשלב שהיא אינה מזוהה אתו באופן טבעי, ומוסיפה משועשעת: "אבל (למרות שלא השתמשת בצורה הנכונה) הבנתי". נשוב לדיון בהיבט החרیגה מעקרון האופן. ובכן, על פי התורה של גרייס, העברת המסר באורח החורג מן האופן הטבעי, יוצרת היקש התורם להשלמת משמעות המסר. נראה שבדוגמאות שלפנינו הנדבך הנוסף קשור ליחס הדוברת לתוכני המסר. יחס זה יכול להיות גיחוך, מבוכה, צחוק, זלזול ואף שעשוע גרידא. מגוון רחב של תכנים מביכים וקשים, ולאו דווקא מצחיקים, לובש לעתים צורה בין-משלבית זו או אחרת ומשרת מטרת תקשורת חשובה. נבחן בקצרה את נדבך המשמעות הנוסף בעקבות הפרת עקרון האופן בדוגמה (ב) שהובאה לעיל:

אני חולכת עם משפחה שלי בחרצלייה בליל סדר.

את המשפט הזה הפיקה ג"ר, צברית בשנות הארבעים לחייה, בתשובה לשאלה היכן תחוג את ליל הסדר. ההפרה הגלויה של עקרון האופן מוסיפה את המידע הבא: המארחים או חלק מן האורחים מוצאם פולני, על כל המשתמע מן הסטראוטיפיות הכרוכה בעובדה זו. יחסה של הדוברת כלפי תוכני המסר הוא גיחוך והסתייגות. ידוע כי השימוש במנגנוני הומור וסטראוטיפים משרת מטרת פסיכולוגיות וחברתיות ראשוניות. כאמור, לא נעסוק כאן בהיבטים אלו, אבל ארשה לעצמי להציע השערה אחת הנוגעת לתפוצת התופעה בקרב דוברות דווקא. הקביעה כי דוברות נוטות יותר לתקשורת שאינה מוגבלת להעברת מסרים בלבד, עשויה להסביר את התדירות הרבה יותר של תופעת הגלישה הבין-משלבת בשיחה ביניהן. אם אמנם התקשורת בין הדוברות משמשת במישור החברתי, ואינה מצמצמת במישור המידע בלבד, הרי שלגלישה הבין-משלבת נוסף גם תפקיד של משחק והבעת קרבה בתקשורת ביניהן.

4. קשת גלישות בין-משלבות

להלן אמנה קשת של תופעות גלישה בין-משלבת המתפענחות לפי העיקרון הנדון של גרייס. הן נאספו במשך השנתיים האחרונות משיחות אינטימיות בהקשרים ספונטניים בין ילידות הארץ, בנות 30–60, בעלות תואר ראשון ומעלה. עקרונות המיון של שלל תופעות הגלישה הנדונות מציבים אתגר רציני. ואולם כיוון שבהקשר שלפנינו הרושם הכולל מתקבל משילוב היבטים תחביריים, מילוניים, מורפולוגיים, פונולוגיים ופונטיים, והשילוב הזה הוא שגורר את הפעלת מנגנון הפיענוח של גרייס, בחרתי לצטט את הדוגמאות בכללותן, ולהתרכז רק בהיבטים לשוניים אחדים הנתפסים מובהקים. הם יובאו בגוף הטקסט לצד הדוגמאות. העיקרון היחיד שהנחה אותי במיון הזה קשור לרובד הלשוני-חברתי. את התכנים הסמנטיים-פרגמטיים שהגלישות הבין-משלבות שירתו בדוגמאות, אסרטט בקווים כלליים בלבד.

א. עגה פולנית

היבט סגנוני זה מובא גם בחיקויים טיפוסיים בתכניות טלוויזיה אחדות. מעניין, אך כלל לא מפתיע, כי במספר ניכר של דוגמאות אנו עדים לתופעות המצויות גם בעברית מדוברת מהירה, בלתי מוקפדת (כלשונו של בולוצקי, תשס"ב).

א. ...לא יושנת כוכך טוף ביומ"ים אהרונים (=לא ישנה כל כך טוב ביומ"ים האחרונים).

ישנה ← **יושנת** – פישוט מערכת הפועל בבניין קל, בהיקש לגזרת השלמים, למשקל השכחי קוֹטֵל.

כל כך ← **כוכך** – כיווץ שני רכיבים מילוניים לאחד והשמטת העיצור ל [l] המסיים את הרכיב הראשון, אופייני גם לעברית מדוברת. היעדר ה"א הידיעה כמו בפולנית.

טוב ← **טוף**, (f ← v) – אבדן הקוליות בסוף מילה).

אחרונים ← **אהרונים** – העיצור החוכך הלועי-ענבלי [x] הופך לגרוני [h].

ב. ...יש תַּרְבִּי בִּיּוֹת בְּמִשְׁפָּהּ (=יש הרבה בעיות במשפחה).

הרבה ← **חרבִּי** – העיצור החוכך הגרוני [h] הופך ללועי-ענבלי [x].

בעיות ← **בִּיּוֹת** – העיצור הסדקי (>לועי) נשמט וגורר בעקבותיו שינוי תנועות. על פי ממצאיו של בולוצקי, תשס"ב, תהליך זה מצוי גם בעברית מדוברת בלתי מוקפדת.

המבעים (א) ו-(ב) באו ברצף (מפיה של ג"צ, בשנות החמישים לחייה) בשיחה בינה ובין שתי חברות על אודות משבר בחיי אחת מהן. במקרה זה החריגה מעקרון האופן ויצירת האפקט הקומי סייעו בהתייחסות לתוכן קשה.

ג. ...אני לא יֵדַעְתִּי אִי זֶה הַשּׁוֹף אבל יותר טוֹף את בא כמו את לא בא (=אני לא יודעת אם זה חשוב, אבל טוב יותר שתבואי משלא תבואי).

יודעת ← **יֵדַעְתִּי** – נשילת העיצור הסדקי (>לועי; כבדוגמה ב).

בולוצקי, תשס"ב מעיד כי גם צורה זו באה בעברית מדוברת בלתי מוקפדת.

נעשה במשפט שימוש במילה **כמו** במבנה המשווה (comparative) במקום במילה **מאשר** בהשפעת jak המצויה במבנה דומה בדיאלקטים מסוימים של פולנית מדוברת.

מבע (ג) הופק כאשר נ"י ביקשה את עזרתה של חברתה בעניין שנראה לה מטריד במיוחד. המבוכה הכרוכה בבקשה הובעה באמצעות חריגה מסומנת מעקרון האופן.

ב. משלב ילדותי

א. מה שמוֹלֵךְ? את עושה היום קלבת שבת?

מה שלומך ← **מה שמוֹלֵךְ**; **קבלת שבת** ← **קלבת שבת** – שִׁיכוֹל עיצורים.

רצף המבעים הזדמן בשיחה שניסתה בה הדוברת (ג"ר) לעודד את חברתה (מ"ז) ביום שישי בצהריים, כאשר נודע למ"ז שבנה החייל לא יגיע הביתה לשבת. כאן החריגה מעקרון האופן משמשת סוג של משחק, שיתוף, ומכאן גם הבעת הזדהות.

ב. נכון את שוֹנָה [sona] שהמים לא נרתחים מהר? (=נכון שאת שוֹנאת שהמים אינם רותחים מהר?).

שוֹנָה ← **שוֹנָה** – בהקשר זה מעניינת הצורה הספרותית **שוֹנָה**.

שימוש בנפעל במקום בקל בשורש רת"ח.

המשפט נאמר בהקשר של הכנת כוס קפה, והחריגה המסומנת מעקרון האופן נועדה להפיג את המתח.

ג. אני מִיפְחַדְת מְמָנָם (=אני פוחדת/מפחדת מהם).

מפחדת ← מִיפְחַדְת

מהם ← מְמָנָם – צורה מלשון הילדים. מקורה במגמה לפישוט המערכת:

יחיד – **ממנו/ממנה**, רבים – **ממנם**.

את המשפט אמרה נ"י (עובדת עצמאית), והקשר: אימתה משלטונות המס.

ד. בְּנוֹתוֹת, אֵין יוֹתֵר נְשִׁיקוֹתוֹת! (=בנות, אין יותר נשיקות!)

עודפות הסופית **וֹת** ליצירת צורת הרבות.

המשפט הובע לאות חיבה בסיום של פגישות בין חברות.

יצירת צורת הרבות בדרך זו מובאת לעתים קרובות גם בכתובים, בשיחות בין חברות קרובות.

ה. אֶאֱבֹתֶךָ/אֶאֱפֹתֶךָ [oefotakh] (=אוהבת אותך).

[oevet] ← [oef] – נשילת e בהברה השלישית והידמות בקוליות, צמצום

עד כדי יצירת מילה אחת.

נמצא בפתק אינטימי – ונשמע בסיום שיחות טלפון.

ו. אֶנִּילְאִלְךָ בִּלְדָךְ (=אני לא אלך בלעדייך).

צמצום רכיבים מילוניים כמו בדוגמה ה.

ז. כֹּמוּ עֲלֶיךָ לֵהֲלֹךְ, סַעֲיָךְ ג, דוּגְמָה ג, בַּסַּעֲיָךְ ג, עֲגָה מִזְרַחִית (לא ייחודית).

אלך ← ילך – יצירת העתיד בפישוט מערכת הפועל – צורת העתיד בגוף

הראשון מזדהה עם צורת הגוף השלישי ביחיד כמו בעברית מדוברת

(וראה הסברו של בולוצקי, תשס"ב).

כפי שניתן להבחין בבירור בדוגמאות שלעיל, הקווים הנתפסים אינטואיטיבית מובהקים בלשון הילדים (ולפיכך זוכים לחיקוי) הם, בין היתר, פישוט מערכות נטייה (כמו **ילך** במקום **אלך**) ופישוט כינויי גוף (כמו יחיד **ממנו**, רבים **ממנם**), שימוש בבניין שגוי להבעת משמעות מסוימת (נפעל במקום פִּעַל), הכללת יתר (כמו בעודפות הסופית **וֹת** ברבות) ושיכול עיצורים ותנועות. מחקר רכישת לשון האם ובכללה עברית, מאשש את ההתרשמות האינטואיטיבית הזאת.

ג. עגה מזרחית (לא ייחודית)

א. כפרה, נשמה, צִמְעִי קטע. אתמול היה לי מה־זה באסה! איך שאני בָּה לצאת

מֵאִי־טוֹי, צִיךְ נִהָ לִי תוֹנָה (=מיד, כשעמדתי לצאת מהמכונית, קרתה לי

תאונה).

בחירות מילוניות טיפוסיות: **כפרה, באסה, מה-זה, צ'ך** – מילים מעצמות מאוד.

תשמעי ← **צ'מע** – נשילת התנועה i ומיזוג העיצורים הפוצץ t והחוכך š לכדי יצירת עיצור מחוכך š, כמו בעברית מדוברת (בולוצקי, תשס"ב).
עומדת לצאת ← **באה/בה לצאת** (הצירוף **עומדת לצאת** מזוהה עם עברית ממשלב גבוה) – נשילת הסותם הסדקי א: **באה** ← **בה**. התופעה מצויה גם בעברית מדוברת בלתי מוקפדת.

ב. דפק עם פטיש חמש קילו. וואללה, איבי לי ת'סעיף.

הביא ← **איבי**.

המבעים (א) ו-(ב) הופקו בשלב שאחרי ההתרגויות ובהסתכלות מחויכת לאחור.

ג. אז היא עושה לי: אני יגיד לך ת'נכון, אז דלוק ע'לך מעל ומעבר. אז אני עושה לה: אָמְמָה, מתבייש (=אז היא אומרת לי: [אני] אגיד לך את האמת. הוא אוהב אותך מאוד. אז אני אומרת לה: אבל הוא מתבייש).

אומרת לי ← **עושה לי**.

את האמת ← **ת'נכון**.

עליך ← **ע'לך** – נשילת העיצור y ושינוי התנועה (כמו **אצלך** ועוד).

אבל מה ← **אבמה** ← **אממה** – כיווץ שני הרכיבים לאחד והשמטת העיצור ל [l] המסיים את הרכיב הראשון (כמו **בכל כך** = **כּוֹכֵךְ**, דוגמה א). מעניינת כאן יצירת **אבמה** ← **אממה** – נראה שהיא נובעת מהידמות החוכך v לסותם האפי m אף שהתנועה ביניהם אינה נשמטת (כמו במשלב הילדותי, דוגמה ה).

המבע (ג) הופק כדיווח על אודות שיחה מביכה בין מ"ז לבין אמה על היחסים בינה לבין גבר בחייה. סימון החרیגה מעקרון האופן יוצר את ההזרה הנחוצה לה להעביר את התכנים המביכים ולהביע את יחסה המסויג לאמה על שהעלתה את הנושא.

ד. אל תירי אותי ככה. אני כּוֹלָה עייפה (=אל תייחסי משמעות למראה שלי עכשיו, אני בסך הכול עייפה).

תראי ← **תירי**.

בסך הכול ← **כולה**.

את המבע הזה הפיקה ר"ל כדי להרגיע את י"ז, חברתה המודאגת, שחששה שר"ל חולה או מדוכאת.

כפי שניתן להבחין בקלות, שלל הגלישות הבין-משלביות שמניתי מאופיין בהבלטה של תכונות לשוניות הנתפסות מובהקות. ההבלטה הנדונה גובלת

בהגזמה הומוריסטית, והיא נשענת על סטראוטיפ המזוהה עם דוברי אותה עגה. ההגזמה היא אמצעי אחד לחריגה מעקרון האופן של גרייס.

5. סיכום

ראינו שתופעת הגלישה הבין-משלבית מגלמת הפרה מסומנת, וממילא מודעת, של עקרון האופן של גרייס. הפרה זו משרתת מטרות תקשורת מגוונות באמצעות היקש המשלים את פיענוח המסר. במאמר זה עמדנו הן על מנגנון הפיענוח והן על התכונות של גלישות בין-משלביות. למדנו כי גלישה בין-משלבית ניזונה מסטראוטיפים לשוניים-חברתיים, והדגמנו סטראוטיפים אחדים. הדיון בתופעה העלה סוגיות לשוניות, מטה-לשוניות, לשוניות-חברתיות וחברתיות כלליות יותר שמטבע הדברים נדונו כאן בצמצום רב, והן ראויות לעיון מעמיק ונרחב. חקר הסוגיות הללו יזרה אור נוסף על כישורינו הלשוניים והתקשורתיים הכוללים יותר.

הקיצורים הביבליוגרפיים

- בולוצקי, תשס"ב = ש' בולוצקי, "שוונות פונולוגית ומורפולוגית בעברית המדוברת", מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשוונות הלשונית בישראל, תעודה, יח, בעריכת ש' יזרעאל, תל-אביב תשס"ב, עמ' 239–278
- גרייס, 1975 = *Syntax and Semantics*, P. Grace, "Logic and Conversation", 3 (1975), pp. 41–58
- שורצולד, תשס"ב = א' (רודריג) שורצולד, "גוני לשון בעברית בת זמננו", מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשוונות הלשונית בישראל, תעודה, יח, בעריכת ש' יזרעאל, תל-אביב תשס"ב, עמ' 141–175

מעבר של מילים מחלק דיבר אחד לאחר לשם הבעת ריגושיות מתכונות העברית הישראלית המדוברת

תיאור התופעה והסברה

במסגרת מחקר שאני עוסקת בו בשנים האחרונות¹ ושעניינו שינוי דקדוקי צורני של יסודות לשוניים בעקבות שינוי בתפקידם, נתגלתה לי תופעה שכיחה בעברית הישראלית המדוברת – מילים השייכות במקורן לחלקי דיבר מסוימים "זזות" למחלקות המילים הריגושיות מהסוג של מילות קריאה, מילים מעצימות² ומילות חג"מ (=חסר גוף ומספר).³ כך למשל המילה **איך** המסווגת במקורה לקבוצת מילות שאלה, מתפקדת כמילה מעצימה בתוך משפט קריאת התפעלות בדוגמה "**איך** היא יפה, הבחורה הזאת!", והמילה **שיגעון** המשויכת למחלקת שמות העצם, "זזה" למחלקת מילות הקריאה במשפט "**שיגעון!** זכיתי בכרטיס טיסה ללונדון!".

במחקרי מצאתי שהתופעה הנדונה נפוצה ביותר בעברית המדוברת בת זמננו, והיא אחת התופעות המעצבות את דמותה הדינמית, החיה, הטבעית של העברית הזאת לעומת העברית של הרבדים הקודמים. ניר (1989, עמ' 72–73) מציין כי בדיבור העממי בולטת התופעה של שימוש במילות תוכן (=מילים המסמנות ישות מסוימת או התרחשות בעולם) לשם הבעת רגשות.

"המעברים" הנדונים קיימים גם בעברית לרבדיה, החל מהרובד המקראי. למשל, התנהגותה של המילה **טוב** במקרא: מילה זו משמשת בשכיחות גבוהה

1. ראה טרומר, תש"ס–תשס"א; טרומר, בדפוס; טרומר, תשס"ד.

2. כינוי זה נתן אליעזר רובינשטיין למילים דוגמת **מאוד**, **הכי**, **כל כך**, **ביותר**, **פחות**, **קצת**, המסמנות את שיעור העצמה של תכונה סקאלית כלשהי. קדרי, תשנ"ה, עמ' 427–453 מכנה אותן "המגבירים" (intensifiers); במילונים המקובלים ובספרי דקדוק שונים עדיין אין קטגוריה נפרדת כזו, והמילים הנדונות מכונות "תוארי פועל". גלינרט (1989, עמ' 229) מכנה אותן degree adverbs. על הקשר בין מילים מעצימות להבעת ריגושיות ידובר להלן בסעיף הדוגמאות.

3. את השם הזה טבע רוזן למחלקה של מילים עבריות שאין להן תפקיד זולת הופעתן במשפטים בדגם "תואר הפועל + חג"מ + ל + שם עצם + שם הפועל" (דוגמת עכשיו כדאי למשלה להציע את החוק לכנסת). הביטויים השייכים למחלקה זו אינם נוטים לא לגוף ולא למספר (רוזן, 1967, עמ' 220). מחלקת חג"מ נתפסת על ידינו כמחלקת מילים ריגושיות בשל תפקוד המילים הללו בתבנית הנדונה כנשוא מודאלי המסמן הערכת פעולה או עובדה, הבעת יחס לפעולה או לעובדה.

כשם תואר: "תקבר בשיבה טובה" (בראשית טו, טו), "זבדני אלהים אתי זבד טוב" (שם ל, כ), "ובתים טובים תבנה" (דברים ח, יב). ברם **טוב** משמשת גם חג"מ: "לא טוב היות האדם לבדו" (בראשית ב, יח). גם מילות השאלה **מה וכמה** משמשות מילים מעצימות בתוך משפט קריאה בפסוקים "מה נורא המקום הזה" (שם כח, יז), "כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון" (תהלים עח, מ). בעברית המדוברת בת ימינו – למעברים הנדונים שכיחות גבוהה, והם חלים על מגוון גדול וחדש של מילים. ראוי לציין שאין בכוונת תיאור התופעה להכשיר אותה לשימוש.

הסבר התופעה

לפנינו תופעה חוצת לשונות בהיותה נעוצה בתהליכים חברתיים-לשוניים הקורים במילים ברוב השפות. ה"תזוזות" הנדונות מייצגות מעתק סמנטי מן האובייקטיבי לריגושי. ההבעה הסובייקטיבית-ריגושת היא מסימני ההיכר הבולטים של שפה חיה, מדוברת. בהקשר של שיח ספונטני בדיבור פנים אל פנים הדוברים נוטים לבחור במילים הטעונות רגשית יותר מבמקבילותיהן הניטרליות.

דוגמאות לתופעה

הקורפוס הנבדק: דוגמאות מן הלשון המדוברת, כפי ששמעתי בשיחות חולין ובפרסומות משודרות, וכן מה שהודגם אצל שויקה, 1997, בציון המשלב "לשון דיבור".

1. תזוזה מחלקי דיבר שונים למחלקת מילות קריאה

- שם תואר < מילת קריאה: גדול! יפה! מצוין! נהדר! עצום! מספיק!⁴ נורא! לא-נורמלי! אידיוט!
- שם עצם < מילת קריאה: שיגעון! יופי! זוועה! שטויות! חוצפה! חלום! אגדה! אימא! אלוהים! מזל (טוב)! תודה!
- צירוף מילת יחס + שם עצם < מילת קריאה: לעזאזל!⁵ לכל הרוחות!⁶ על הפנים! לחיים! בהצלחה!

4. **למספיק** כמילת קריאה במשמעות 'די' יש מקבילה בלשון המקרא, והיא שם התואר **רב**: "רב, עוד יוסף בני חיי" (בראשית מה, כח).

5. כידוע, **לעזאזל** (לא כמילת קריאה, מצויה כבר במקרא): "והשעיר [...] לשלח אתו לעזאזל המדברה" (ויקרא טז, י).

6. **לכל הרוחות** לעומת **לארבע רוחות השמים**. צירוף הדומה לצירוף השמני הזה, **לארבע**

- שם מספר < מילת קריאה: עשר! אפס!
- מילת קיום/אי קיום < מילת קריאה: יש! אין!
- מילת שלילה < מילת קריאה: לא!

מנקודת מבט פורמלית, המילים "ש"זו" למחלקת מילות הקריאה הן בעלות מבע חד-איברי שלם (מח"א, בלשוננו של צדקה, תשנ"ח, עמ' 121), המסתיים בדיבור בהגנה של קריאה. הן איבדו את אפיוני הנטייה הדקדוקית המקורית שלהן (למשל, מילים שהן שמות עצם אינן ניטות על פי מין ומספר, אינן מקבלות יידוע ואינן באות בצירוף סמיכות; מילים שהן שמות תואר אינן ניטות נטיית מין ומספר ואינן משלימות שם עצם; מילים שהן פעלים מאבדות את סימון הזמן וכיו"ב).

מנקודת מבט סמנטית, רוב המילים ממחלקות השם לסוגיו (שם תואר, שם עצם, שם מספר, שם פועל) שחלה בהן "תזוזה" לקריאה הן קבוצה סמנטית מיוחדת במחלקת חלק הדיבר שהן משתייכות אליו, מילים אלה מסמנות תכונות סקאליות (שאפשר לדרג את עוצמתן): שמות תואר סקאליים, שמות מופשטים גזורי שמות תואר סקאליים: שיגעון, יופי, זוועה, שטויות, חוצפה, שמות מספר המציינים נקודה קיצונית על הסקאלה: עשר, אפס. שמות המספר עשר ואפס עברו "תזוזה" סמנטית בעברית החדשה לסימון שמות עצם סקאליים – הציון הגבוה ביותר והנמוך ביותר בסולם ציונים שהטווח שלו מאפס עד עשר. שם המספר מאה ועשרים מציין את הנקודה הקיצונית ביותר בסולם שנות החיים של האדם. במסומן של כל אחת מהמילים מהקבוצות המוזכרות יש תכונה סקאלית כלשהי הניתנת לדירוג עד לדרגה הגבוהה ביותר. כאשר מדובר בעצמה גבוהה מאוד של התכונה המתוארת, אך טבעי הוא שעם ציון עובדה זו יגיב הנמען בקריאה.

שמות העצם אגדה, חלום, קשורים בהתרחשויות של דברים שלמעלה מן הטבע, הנתפסים בדרך כלל יוצאים מן הכלל במובן החיובי, ומכאן מובן המעתק הסמנטי שלהם לציון קריאת התפעלות. שמות העצם אימא, אלוהים, עשויים לשמש מילות קריאה להבעת חרדה ופחד מהיותם מסמנים מהויות בעולם הנוסכות ביטחון על בני האדם. באמצעות הפנייה אליהם מבקש הדובר לצאת מהתרחשות מאיימת שהוא מצוי בה (השווה לצירוף הקריאה "אלוהים ישמור!"). מילת הקיום **יש** עשויה לסמן קריאת התפעלות המכריזה על התממשות משאלה כלשהי של הדובר. מילת שלילת הקיום **אין** משמשת לקריאת התפעלות, והיא מתפענחת כקיצור של אין מילים בפי לתאר את גודל התפעלותי.

רוחות השמים, בשימושו המקורי כשם עצם במשמעות כיוונים, מובא במקרא: "ותעלנה חזות ארבע תחתיה לארבע רוחות השמים" (דניאל ח, ח).

מילת השלילה לא כקיצור של "זה לא יכול להיות!", "לא ייתכן!", "משתמשים בה כדי להביע זעזוע, תדהמה, אי־אמון, רוגז או עצב וייאוש ביחס למשהו שזה עתה נודע עליו" (הערך "לא", משמעות מספר 11; שויקה, 1997, עמ' 869).

מנקודת מבט פרמטטית יש למילים הנדונות פונקציה תקשורתית ריגושית: הן מובעות בתגובה רגשית של המוען ומביעות את התרשמותו מדברים ששמע, מהתרשמות הקורה לגד עיניו או מחוויה שחוה. הן הפכו למעין נוסחאות קבועות שגורות ומקובלות העשויות לשדר מסר תקשורתי גם ללא הקשר מפורש. ניתן למיין את התגובות הרגשיות לכמה סוגים: אם מדובר בהתרשמות חיובית של הדובר, תביע תגובתו קורת רוח, שמחה, התפעלות (מצוין!, שיגעון!, עשר!, כל הכבוד!); אם מדובר בהתרשמות שלילית שלו, תביע תגובתו מורת רוח, רוגז, חוסר סבלנות, אכזבה ותסכול (נורא!, זוועה!, להשתגע!⁷, על הפנים!) או יחס של זלזול בזולת וביטול הנאמר (אידיוט!, אפס!).

צדקה (תשנ"ח, עמ' 109) כולל במסגרת ההיבטים הריגושיים בקבוצה של מבע חד־איברי גם ברכות ואיחולים (מזל טוב!, בהצלחה!, עד מאה ועשרים!) ותודות (תודה!).

מה יש במילים המודגמות לעיל להבעת קריאות רגש למיניהן שאין במילות הקריאה ה"קלאסיות", כגון **הידד!** להבעת שמחה והתפעלות: "שָׁאֵג וְיָאֵג עַל־נְהוּ הַיָּדָד" (ירמיהו כה, ל), "וְעָנָה עַל־יָד הַיָּדָד" (שם נא, יד); **הוי!** להבעת צער: "וַיִּסְפְּדוּ עָלָיו הוּי אָחִי" (מלכים א יג, ל).

מילות הקריאה המקוריות הן מילים כלליות, ניטרליות מבחינה סמנטית, ואילו המילים החדשות שזזו מקטגוריה אחרת היו במקורן מילות תוכן, והן משמרות חלק מהמטען הסמנטי הקשור בשורש הספציפי שלהן. למשל: שמות תואר שיש בהגדרתם הראשונית רכיב סמנטי, המתייחס לתכונה מוערכת חיובית או שלילית, משמשים מילות קריאה להבעת קורת רוח או מורת רוח. מילות הקריאה החדשות נושאות אפוא קונוטציה ריגושית מגוונת יותר, בעלת עצמה רבה יותר מעצמת מילות הקריאה הקלאסיות, והן מגוונות את מצאי המילים הריגושיות בלשוננו.

2. תזוזה מחלקי דיבר שונים למחלקת המילים המעצימות בתוך משפט קריאה

כאמור בהערה 2 לעיל, מילים מעצימות הן מילים דוגמת מאוד, הכי, כל כך, ביותר, פחות, קצת, המסמנות את שיעור העצמה של תכונה סקאלית כלשהי. במשפטים

7. השורש שג"ע משמש הן לקריאה חיובית (שיגעון!) הן לקריאה שלילית (להשתגע!) מהיותו מסמן סטייה מנורמה שלעיתים היא נתפסת יוצאת מן הכלל מן ההיבט החיובי ולעיתים – יוצאת מן הכלל מן ההיבט השלילי.

שלהלן מודגמות תזוזות של מילים מחלקי דיבר שונים למחלקת המילים המעצימות:

- שם עצם < מילית מעצימה בתוך משפט קריאה: מיהרתי רצח!, היא יפה שיגעון!, הוא עייף מוות!, אני רעב פחד!, הוא לחוץ אש!, המבחן היה קשה המחץ!
- שם פועל < מילית מעצימה בתוך משפט קריאה: היא יפה למות!, מדויק להפליא!, מפואר להדהים!, מסוכן להחריד!⁸
- שם תואר/ בינוני < מילית מעצימה בתוך משפט קריאה: אני רעב נורא!
- כינוי רמז משווה < מילית מעצימה בתוך משפט קריאה: כזאת חוצפה!, כזאת חכמה!⁹
- מילת שאלה < מילית מעצימה בתוך משפט קריאה: איך משעמם פה!, איזה נחמדה הבחורה הזאת!, המקום הזה של ה"אין" הגדול, מה זה מבחיל!, היא שרה מה זה יפה!, כמה הוא מפטפט!

התזוזה של מילים מחלקי דיבר שונים למחלקת המילים המעצימות קשורה בהבעה ריגושת מהיות המילים המעצימות מסמנות עצמה גבוהה ביותר של תכונה מסוימת, עד כדי התפעלות משיעורה.

מנקודת מבט פורמלית, המילים הנדונות באות בהקשר תחבירי שהן משלימות בו מילים המסמנות מהויות סקאליות הניתנות להעצמה: שמות תואר (חכם, יפה, רעב, לחוץ), תוארי פועל (יפה), פעלים גזורי שם תואר (רזתה) או תואר הפועל (מיהרתי).

מנקודת מבט סמנטית, המילים (ממחלקות שם העצם, שם הפועל, שם התואר) העוברות תזוזה לסימון העצמה שייכות לקבוצות סמנטיות שיש בסדרת הרכיבים הסמנטיים שלהן משהו המאפשר סימון הדרגה הקיצונית של התכונה המסומנת למילים שהן משלימות. זאת ועוד: הן מגוונות ומאפיינות את הדרגה הקיצונית בזכות המשמעות המקורית שלהן. בשמות העצם רצח, מוות, מחץ, אש, קיים רכיב סמנטי הקשור בקיצוניות, ובאמצעותו המוען מתאר את השיעור המדהים של התכונה המתוארת על ידיו במשפט הקריאה. גם באמצעות שמות הפועל (להפליא, להדהים), השייכים למשפחה הסמנטית של פועלי תפיסה שכלית, מועבר מסר סמנטי של תימהון העולה לנוכח התכונה בשיעור קיצוני שמתאר המוען באמצעות משפט הקריאה (מפואר להדהים! = גודל הפאר עשוי להדהים את

8. השווה במקרא: "גִּבְרָה לְבוּ עַד לְהַשְׁחִית" (דברי הימים ב כו, טז), "בימים ההם חלה חזקיהו לְמוֹת" (ישעיהו לח, א), "חלה יחזקיהו עַד לְמוֹת" (דברי הימים ב לב, כד).

9. ראה הנקין, תשנ"ה.

רואהו); השם המופשט **פחד** ושם הפועל **להחריד** מתארים מצב רגשי שהוא תוצאה של התכונה המתוארת על ידי המוען בערכים סקאליים קיצוניים. אם כן, הגיוון הספציפי שהמילים שעברו תזוזה נותנות להעצמה של התכונה, יש בו כדי לגרום התפעלות, ומכאן, המשפט שהן מובאות בו מסתיים בהנגנה של קריאה. ניתן לדבר אפוא על תזוזה למחלקת המילים המעצמות בתוך משפט קריאה.

מילות השאלה שעברו תזוזה לסימון מילה מעצימה מאבדות את הפונקצייה המקורית השואלת שלהן, והמשפט כולו אינו מסתיים עוד בהנגנת שאלה אלא בהנגנה של קריאת התפעלות. משפט התגובה של הנמען על משפטים כגון איך/ כמה משעמם כאן!, איזה נחמדה הבחורה הזו! יהיה מעין: כן, באמת משעמם מאוד; כן, באמת היא נחמדה מאוד; מה שמלמד על הפונקצייה המעצימה שיש למילת השאלה המקדימה את שם התואר. המקרא מספק לנו הוכחה טובה לפונקצייה המעצימה של מילת השאלה באמצעות תקבולת, שבה מילה מעצימה "טבעית" מקבילה למילת שאלה: "מה גדלו מעשיך ה', **מאד** עמקו מחשבתך"¹⁰ (תהלים צב, ו).¹⁰

המשמעות הריגושית בולטת היטב בהשוואה של הביצוע הנדון לביצוע הרגיל שבו מושלם שם תואר במילה מעצימה, והצירוף כולו אינו בראש המשפט. השווה בין "איזה נחמדה היא!" לבִּכְרָה המקובלת "היא נחמדה מאוד".¹¹

3. תזוזה מחלקי דיבר שונים למחלקת חג"מ

כאמור בהערה 3 לעיל, מחלקת חג"מ נתפסת על ידינו כמחלקת מילים ריגושיות בשל תפקוד המילים הללו בתבנית "חג"מ + (ל- + שם עצם) + שם פועל" כנשוא מודאלי המסמן הערכת פעולה או עובדה, הבעת יחס לפעולה או לעובדה.

10. אבל יש שהן באות זו לצד זו: "ובישועתך **מה** יגל **מאד**" (תהלים כא, ב).

קדרי (תשנ"ה, בפרק המגבירים, עמ' 427-468) מביא לא מעט דוגמאות לשימוש זה במקרא ובלשון חכמים. במקרא: "**מה** נורא המקום הזה" (בראשית כח, יז), "**מה** טבו אהלך יעקב" (במדבר כד, ה), "הנה **מה** טוב ו**מה** נעים שבת אחים גם יחד" (תהלים קלג, א), "**כמה** ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון" (תהלים עח, מ). בלשון חז"ל: "ואומר **מה** נאה אילך זה **מה** נאה ניר זה" (אבות ג, ז), "**כמה** גדולים דברי חכמים" (תוספתא, יבמות, יד, ה), "**כמה** יגע אדם הראשון [...] עד ש [...]..." (ברכות ז, ב).

11. מור (תשנ"ג) נדרשת לשאלת ההבחנה בין התבנית העברית המקובלת בלשון הכתובה, שלפיה "התיאור המעצים", כלשונה, מובא לאחר הגרעין המועצם על ידיו, לבין התבנית העולה בלשון הדיבור, שלפיה המעצים מקדים את המועצם, ומסקנתה שהקדמת המעצים למועצם מעניקה עצמה גדולה יותר למה שמצוי בהגדרתו הסמנטית של הרכיב הלשוני המועצם.

- פועל בהווה זכר יחיד < חג"מ: לא בא לי ללכת הערב לקולנוע, לא מזיז לי לראות אותו סובל – מגיע לו לסבול, נשבר לי להעיר אותך כל בוקר, נמאס לי לחזור על הבקשה הזאת.

- שם תואר < חג"מ: מתאים לי ללכת לסרט הערב, מפחיד לצאת מהבית במצב הביטחוני כיום, מצחיק ללבוש חצאית עם סנדלים, משגע לחשוב מה היה יכול לקרות, בוער לך / דחוף לך לבזבז את כל הכסף כבר היום?, זה לא חכם / טיפשי להסתובב לבד בחוצות מקסיקו-סיטי, זה חסכוני לקנות ב"מטרו", זה כל כך ישראלי לעשות פיקניק בפארק ביום העצמאות, גדול עליי / קטן עליי להרצות בכנס הזה.

- שם עצם < חג"מ: תענוג גדול לנהוג ב"הונדה", זו חוויה לשחות עם דולפינים, זה שיגעון / טירוף / סיוט / עינוי לשחות בקור הזה, זה ממש רוע ללעוג לאדם נכה, זה טמטום לצאת ביום כזה לפיקניק, זו טעות לצאת לקניות בשעה כזו, דיכאון לשבת בבית ביום קיץ כזה.

המילים מקבוצות חלקי הדיבר השונות שחלה בהן תזוזה לחג"מ, אינן כפופות עוד כפיפות מורפולוגית לא למין ולא למספר, ואם הן מקבוצת הפועל – אין הן נוטות עוד נטיית גוף וזמן.

כמה משמות התואר שעברו לשמש חג"מ (מפחיד, מצחיק, משגע) הם שמות תואר המציינים מצב רגשי בשימוש המקורי או בעקבות מעתק מטפורי; כמה מהם (חכם, טיפשי, חסכוני) הם שמות תואר המציינים תכונות סובייקטיביות שהדובר מעריך בעקבות התבוננות בהתרחשות המתוארת.¹² שמות התואר גדול, קטן, שבשימוש המקורי מציינים הערכה של גודל פיזי שהוא יותר או פחות מהנורמה של הדבר הנמדד, מסמנים בתזוזתם לחג"מ הערכה לפעולה המסומנת בשם הפועל שהיא למעלה (=יותר) או למטה (=פחות) מיכולתו או מכישוריו של הדובר. הפעלים שעברו תזוזה לקבוצת חג"מ הם עדיין קבוצה קטנה ולא מובהקת מבחינה סמנטית.

מנקודת מבט סמנטית, שמות העצם שעברו תזוזה לקבוצת חג"מ (כגון תענוג, חוויה, שיגעון) הם מסוג שמות תוכן, שהם כינוי מעריך למעשה או להתרחשות,¹³ כינוי המביע את יחסו של הדובר למעשה או להתרחשות המסומנים בשם הפועל בתוך התבנית התחבירית שחג"מ בראשה.

12. ראה רובינשטיין, תשמ"ג.

13. ראה בורוכובסקי וטרומר, תשנ"ג, עמ' 238.

הקיצורים הביבליוגרפיים

בורוכובסקי וטרומר, תשנ"ג = א' בורוכובסקי ופ' טרומר, "הפוך בה והפוך בה" – עיון סמנטי-פרגמטי ביחס המשמעות בין מילים המכונה 'הפך', לשוננו נז (תשנ"ג), עמ' 215–249

גלינרט, L. Glinert, *The Grammar of Modern Hebrew*, Cambridge = 1989
1989

הנקין, תשנ"ה = ר' הנקין, "כינויי רמז משווים ושימושם לדירוג", לשוננו נח (תשנ"ד–תשנ"ה), עמ' 119–143

טרומר, תש"ס–תשס"א = פ' טרומר, "תזוזות קטגוריאליות בעברית הישראלית", חלקת לשון 29–32 (תש"ס–תשס"א), עמ' 222–241

טרומר, תשס"ד = פ' טרומר, "מילות שאלה שאינן שואלות", למ"ד לאיל"ש: קובץ מחקרים במלאות שלושים שנה לאגודה הישראלית לבלשנות שימושית, בעריכת י' שלזינגר ומ' מוצניק, ירושלים תשס"ד, עמ' 123–140
טרומר, בדפוס = פ' טרומר, "תזוזות קטגוריאליות בשם התואר בעברית הישראלית" (בדפוס).

מור, תשנ"ג = ג' מור, "בין לשון כתובה למדוברת, במה שבין התיאור המאייך המעצים למועצם על ידיו", עברית שפה חיה, בעריכת ע' אורנן, ר' בן שחר וג' טורי, חיפה תשנ"ג

ניר, תשמ"ט = ר' ניר, סמנטיקה עברית – משמעות ותקשורת, תל-אביב תשמ"ט
צדקה, תשנ"ח = י' צדקה, מחקרים בתחביר ובסמנטיקה, באר-שבע תשנ"ח
קדרי, תשנ"ה = מ"צ קדרי, תחביר וסמנטיקה בעברית שלאחר המקרא, ב, רמת-גן תשנ"ה

רובינשטיין, תשמ"ג = א' רובינשטיין, "פעלים שנושאים מימוש פרופוזיציה", לשוננו מז (תשמ"ג), עמ' 147–154

רוזן, 1967 = ח' רוזן, עברית טובה, ירושלים 1967
שויקה, תשנ"ז = י' שויקה, רב מילים, המילון השלם לעברית החדשה, תל-אביב תשנ"ז

מחקר העברית המדוברת – הצעד הראשון על רישום הדיבור לצורכי מחקר

במאמר זה אביא לפני הקורא הרהורים אחדים על דרכי רישום הדיבור לצורכי מחקר. עבודתי בתחום זה היא תוצאת הצורך לגבש כללים מנחים להעברת הטקסטים שעתידים להיכלל במאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד) אל ערוץ הכתב. מעמ"ד מתוכנן כך שיהיה בסיס למחקרים בתחומים רבים ומגוונים – לשוניים, חינוכיים, חברתיים, תרבותיים ותעשייתיים. מעמ"ד יכלול כחמישה מיליון מילים, שהוא מאגר גדול עבור לשון מדוברת. מעמ"ד יכונן כמאגר מייצג, ויכלול קטעי דיבור מאת דוברים בעלי רקע דמוגרפי שונה. הקטעים יוקלטו בנסיבות שיח מגוונות. ההקלטות תלווינה בתמליל סינכרוני. ההקלטות ותמליליהן יוצגו במקביל: התמליל יוצג בד בבד עם רצף הדיבור. קטעים נבחרים יתועתקו גם בתעתיק פונטי.¹

לשון מדוברת ולשון כתובה

בחברה אוריינית כמו החברה שלנו, שלה מסורת ארוכה של קריאה וכתובה, ההישענות המטה-לשונית על הלשון הכתובה רבה ועמוקת שורשים. בִּדְבָרְנו (או בִּכְתָבְנו) על מרכיבים של לשון הדיבור אנו מדברים בעצם על מרכיבים של הלשון הכתובה. איננו מדברים על קולות או על הגאים כי אם על אותיות. אנו חושבים שאנו מדברים במשפטים. גם המסורת הבלשנית לוקה בטעות מושגית זו. כך נהוג בבלשנות השמית ובחקר העברית בכלל, הנשענות על מחקר דקדוקי בן אלף שנים ויותר, וכך נהוג בבלשנות הכללית. למשל, השורש, על פי מילון אבן-שושן, הוא "החלק היסודי של המילה בלא אותיות השמוש: השרש העברי הוא בִּרְבּוּ בן שלש אותיות" (ההדגשות שלי). את יחידת התחביר הבסיסי של הלשון המדוברת מכנים במונח **משפט**, אף כי המשפט אינו יחידה תקפה במבנה הלשון המדוברת, כפי שנתברר לאחרונה במחקר הכללי. בכלל, המודלים הבלשניים אשר אנו נוטים לכוון מבוססים על מסורת רבת שנים זו של בניית מודלים ללשון הכתובה. חקר הלשון המדוברת מבוסס, רובו ככולו, על תפיסות ומושגים שנקבעו ונתבססו בחקר הלשון הכתובה. הישענות זו על מסורת מחקרה של לשון הכתב נובעת,

1. על תכנון המאגר ועל תכנית העבודה ראה במאמרם של בנימין הרי, גיורא רהב וכותב דברים אלה בלשונו סד (תשס"ב), עמ' 265–287.

כנראה, מן העובדה הבסיסית, כי חקר הלשון יכול להתבצע אך ורק על בסיס נתונים כתובים. אני לא בדקתי את ההנחה הזאת, אולם חקר תולדות הבלשנות תומך בה תמיכה ממשית, שהרי את מבנה הלשון המדוברת אנו בודקים רק לאחר שיש בידינו העתקה של הלשון הזאת אל הערוץ החזותי, דהיינו אל הכתב. האזנה בלבד אינה מאפשרת התבוננות מעמיקה ברובדי הלשון השונים.

מן הראוי לזכור כי הלשון אינה עשויה מקשה אחת והיא איננה בעלת מבנה אחיד וקשור. המושג **לשון** הוא מושג־על לרצף רב־ממדי של לשונות הרבה, של דיבורם של אנשים ונשים בעלי נתונים אישיים מגוונים, המדברים וכותבים בנסיבות שונות, שעל פיהן משתנה מבנה הלשון שבפיהם. סוג הלשון הנפוץ ביותר מצוי, כמובן, בשיחת יום־יום, אשר בה נוקטים הדוברים לשון טבעית וספונטנית. הלשון הספונטנית היא זו המבוצעת בלא הכנה בתנאים רגילים של שיח, שיח שבמסגרתו אין הדובר פועל – במודע או שלא במודע – לכוון את צורת דיבורו או להתאימה לתנאים שאינו רגיל בהם (למשל בדברו אל מול מצלמות הטלוויזיה או אל מול קהל, או במעמד חשוב בעבורו כגון ראיון עבודה). חקר הלשון המדוברת, המתפתח לאחרונה במרכזי מחקר בעולם, רואה להבדיל בין הלשון הספונטנית לבין חלופות אחרות של הלשון המדוברת, שכן ללשון הספונטנית חוקיות שונה במובהק מלשונות הכתב ומן החלופות המדוברות הניזונות מלשון הכתב, עד כדי הצורך לתארה ולהסבירה בכלים שונים. לפיכך ראיתי לייחד לסוג הלשון הזה מונח שיבחינו משאר סוגי הלשון המדוברת, והצעתי לקרוא לו **לשון דבורה**. בספרות הבלשנית העברית משמשים שמות התואר **מדוברת** ו**דבורה** לחלופין בלא הבחנת משמעות ביניהם. ההבחנה נשענת על התחושה כי שם התואר **מדובר(ת)** נפוץ יותר בציבור, ומשום כך ראוי לו לשמש התואר הבלתי מסומן. שם התואר **דבור(ה)**, המשמש כמעט אך ורק בכתביהם של העוסקים בהתבוננות בלשון, אפשר לייחדו למשמעות מצומצמת. כך ייאמר, למשל, "הלשון המדוברת בישראל", אולם לא – לפחות לא בדרך טבעית וספונטנית – "הלשון הדבורה בפי העם". לפיכך שם התואר **מדוברת** בצירוף **לשון מדוברת** ישמש תואר בלתי מסומן לכל סוג של דיבור פה, אם טבעי וספונטני, ואם קרוי מן הכתב וכל מה שביניהם. במילים אחרות, הצירוף **לשון מדוברת** משמש לסימון ערוץ התקשורת שבדיבור על כל חלופותיו, והוא עומד לעומת ערוץ הלשון הכתובה על כל חלופותיו. הצירוף **לשון דבורה** ייועד, אפוא, למרחב חלופות השפה הספונטנית. הדוגמה שלהלן תמחיש את ייחודה של הלשון הדבורה:²

3 אלף שלוש מאות שקל ||

1 מ: [עומר]

4 ע: אז את

2 אתמול עשיתי טיפול לאוטו |

2. מרבית הדוגמאות מובאות מן הטקסטים שפורסמו בלשונו סד (תשס"ב), עמ' 289–314. סימונים: סוף שורה = גבול יחידת הנגה; | = גבול יחידת הנגה בהטעמת המשך (בדרך

5	הראשונה	24	מ: [בוא הנה {boəna}]
6	ששווה לך [לקחת אוטו]	25	אני כל יומיים --
7	מוזיקה מתחילה להתנגן >	26	כבר [המתדלק אומר
8	מ: [אלף] שלוש מאות שקל טיפול [לאוטו אתמול]	27	המתדלק
9	ס: [זה מה שאמרת] לה	28	כבר אומר לי
10	...3...	29	תגידי לי
11	ע: אין	30	מה
12	אני חושב שאני אגיע לקילומטר' הזה	31	יש לך עודף (כסף) \
13	זה הקטע	32	אומר לי
14	מ: למה \	33	את כל יומיים נמצאת פה
15	ע: ככה	34	.. [בצחקוק] מה עובר עליך
16	[מתחיל ללמוד יומיים בשבוע]	35	@@@@
17	מ: [אתה כשיהיה לך אוטו]	36	...4...
18	כשאתה לא תדפוק [חשבון לדלק]	37	מ: [בשקט, שרה עם התקליט <
19	אתה תעשה קילומטר'ים	38	(חל)פו הרבה שנים
20	אחי	39	2...3
21	חבל לך על הזמן	40	ע: אלף מאתיים שקל דלק
22	ע: בטח	41	יא ואראדי {ja wara'di}
23	ס: גם תחשוב על זה שאתה נוסע		
	לתלייביב [פעמיים בשבוע]		

רבות מחלופות הלשון המדוברת, ובמיוחד הלשון הדבורה, מתאפיינות בתכנון תוך כדי הדיבור, באי-בהירות, באי-התחייבות ובתלות חזקה בהקשרים לשוניים וחוץ-לשוניים. את הדיבור מאפיינת מהירות, ועמה הצורך בהתאמת ההאזנה והקליטה. יש בדיבור קטיעות, יחידות קצרות, חזרות מרובות, חפיפות והפסקות, הן הפסקות של ממש הן הפסקות ממולאות בהברות כגון e. אפשר שהייתה סטיות

כלל בעלייה קטנה או בירידה קטנה); || = גבול יחידת הנגנה בהטעמת סיום (בדרך כלל בירידה גדולה); \ = גבול יחידת הנגנה בהטעמת פנייה (הטעמה עולה; בדרך כלל לשאלה שאין בה מילת שאלה); -- = יחידת הנגנה קטועה; רווח = גבול בין מילים; - = מילה קטועה; .. = פסק קצר; ... = פסק בינוני; = פסק ארוך (עד שתי שניות); ...4... = פסק ארוך מאוד (בן שתי שניות ומעלה), בציון אורכו בשניות; ע: = ציון הדובר או הדוברת (=האות הראשונה של שמו או שמה; השמות בדויים כדי לשמור על האנונימיות של המוקלטים); (ע:) = אי-ביטחון בזהות הדובר; [= התחלת חפיפה בדיבור;] = סוף חפיפה בדיבור; [[]] = חפיפה בדיבור של יותר משני אנשים בו בזמן; {e}, אה {a} = היסוס בדיבור; <צחוק> = קולות שאינם קולות דיבור: צחוק, כחכות, אנחה, המהום, נשיפה, פתיחת דלת וכו'; <בלחש> = הערות המתמלל; (שלוס) = תמלול לא בטוח; @ = הברה לא מזוהה; @...@ = רצף לא מזוהה; {fte'ki} = תעתיק פונטי (IPA), הטעם מסומן במתג לפני ההברה המוטעמת; : = הארכה (בתעתיק פונטי); :: = הארכה ארוכה במיוחד (בתעתיק פונטי); $\bar{m}$ = טעם ראשי.

מרצף השיח וחזרה אליו להמשיכו. מרובים תיקוני נוסח, הופעות של צורות לא תקניות של הלשון המתוקנות רק לפעמים, תיקוני יתר, יסודות מטה-לשוניים ויחידות המשמשות בתפקוד הלשון והשיח עצמם ואינן נושאות משמעות תוכנית. בלשון הדבורה ישנם יסודות סלנג מרובים לצד יסודות לקסיקליים המיוחדים ללשון זו או מאפיינים אותה, צורות מילים ומבני תחביר שאינם מצויים – או אינם מצויים ככלל – בלשון הכתובה או בחלופות רבות אחרות של הלשון המדוברת, שימוש רב בכינויים, במבני ייחוד, במבנים פֶּרְטַקְטִיים (מבנים תחביריים נטולי מילות קישור) ועוד כהנה וכהנה. יסוד מוסד במבנה הלשון המדוברת הוא הרמה הסופר-סגמנטלית, דהיינו הפרוזודיה (טעם המילה, הגננה [=אינטונציה], הארכות והאצות, פסקים). הלשון הדבורה מתאפיינת גם בשוני בטעם המילה או במבני הגננה מחלופות אחרות של הלשון המדוברת. בהיעדר סימני פיסוק, הפרוזודיה היא המכתיבה את חלוקת השיח ליחידות ואת הקשר בין היחידות – בפי דובר יחיד או בחלופים בין הדוברים. כפי שנראה בבירור מן הקטע שלעיל, יחידות הלשון הדבורה שונות במהותן ממבני הלשון הכתובה או ממבני הלשון המדוברת בחלופותיה המושפעות מן הלשון הכתובה.

תעתיק ותמליל

כאמור, מחקר הלשון המדוברת קשה לו להיעשות במישרין בהאזנה לרצף הסימנים הקוליים. הדיבור מטבעו אקוסטי, קווי ומתמשך לאורך זמן, ומשום כך יש להעבירו אל הערוץ החזותי כדי לחקור את מבנה הלשון. יוצא מכלל זה מחקר פרטני על צלילי הלשון והפרוזודיה, שבעבורו יש צורך במגע בלתי אמצעי עם צלילי הדיבור (אולם גם אז יש לתרגם את התוצאות אל הערוץ החזותי כדי לפרסם את תוצאות המחקר). לשם חקירת הלשון יש אפוא להשתמש בטקסט כתוב. ההמרה מערוץ לערוץ אפשר שתיעשה בדרכים שונות, החל בשימוש בכתוב המקובל של הלשון ובסימני הפיסוק וכלה בהעברה מדוקדקת של צלילי הדיבור עם היסודות הפרוזודיים המתלווים אליו. אנו נכנה את העברת הדיבור אל הערוץ החזותי בכתוב המקובל במונח **תמליל**. המונח **תעתיק** ישמש לרישום הדיבור בסימנים פונטיים, דהיינו באותיות לטיניות או בסימנים מקובלים אחרים, כגון סימני התעתיק השמי או סימני האגודה הפונטית הבין-לאומית (IPA). להלן דוגמה לתמליל ולתעתיק מסוגים שונים:

תמליל	תעתיק לאותיות לטיניות	תעתיק צר למחצה	תעתיק צר
מה הקשר	ma hakešer	ma akefek	'maa'kefek
אף אחד לא בבית שלי	af exad lo babait šeli	af əxəð lo babait ʃəli	'afə,xaðloɓəɪtʃə'li
הייתי נותנת לך את המפתח	hayiti notenet lexa et hamafteax	aiti notəd lexa tafaftəax	'əjɪtəntə'dəle'xatamaf'təax
היית הולך	hayita holex	aita olex	a'itao'lex

הטור הימני מייצג תמליל בסיסי. בטור השמאלי ביותר תעתיק צר, שבו אין הפרדה בין מילים, ממש כפי שרצף הדיבור אינו מבחין בין מילים (ראה להלן). לידו תעתיק צר למחצה והפרדה בין המילים, ומימין תעתיק לאותיות לטיניות המשמש הן בידי הדוֹטוּת הן בידי בלשנים (בשינויים קלים, למשל $x \sim sh$, ξ).

תעתיק רחב יסודו בשיקולים פונולוגיים; תעתיק צר מנסה לקרב את הקורא לשונות הפונטית של הדיבור, אם ידועה המערכת הפונולוגית שלו ואם לאו. כל סוג של העברה אל הערוץ החזותי, תמליל כתעתיק, מעוגן במסד תאורטי, שהרי גם התעתיק הצר ביותר לא יוכל לתרגם את כל הצלילים המופקים בעת הדיבור. גם ברשימת IPA כל סימן פונטי – לתנועה, לעיצור או לתכונה פרוזודית – מתאים למגוון של סוגי צליל. לפיכך הוויתור על העברת מאפיינים או רכיבים כלשהם אל הערוץ החזותי תלוי במסד התאורטי שממנו אנו יוצאים ושעל פיו אנו עובדים. נקודה נוספת שיש לתת עליה את הדעת היא המתח המתמיד בין הצורך להעביר את הטקסט המדובר שיהיה קרוב ככל האפשר לדיבור עצמו, לבין הצורך שלא להכביר נתונים שיקשו על השימוש בחומר המחקרי. כפי שברור מן הדוגמה דלעיל, הקריאה בתעתיק הצר אינה פשוטה.

תעתיק פונטי רחב, או תעתיק פונמי, כפי שהוא נקרא לעתים, משקף תפיסה פונולוגית של הלשון. מטרה חשובה של התעתיק היא לתאר תיאור חדש את המערכת הפונטית-פונולוגית של הלשון, ותעתיק רחב בשלב ראשוני ימנע אפשרות לבסס תאוריה פונולוגית על בסיס ניסיוני לא מיוחד. בכל מקרה, כבר הזכרתי קודם כי העוסקים בתורת ההגה זקוקים לרצף הקולי עצמו לשם המחקר, ואמנם מעמ'ד יעמיד את הקלטות הדיבור עצמן למשתמשים. התעתיק הצר או הרחב ישמש את החוקרים לאחר שיבססו את התאוריה שיציעו בעבור הלשון הנחקרת. לחקר ענפי הלשון האחרים – הזקוקים ממילא לטקסטים בכמות רבה – תמליל נראה הפתרון המועדף מן השיקולים התאורטיים שנזכרו לעיל, וגם משום הקושי הטכני והעומס הרב בתעתוק לעומת תמלול, במיוחד כאשר כמות הטקסטים רבה. היתרון הגדול של התמליל הוא בשרירותיות שלו, בידעה שהתמליל אינו משקף את הרצף המדובר אלא את תרגומו השרירותי ואין הוא פשרה הנתונה באורח מהותי בתעתיק פונטי. המילים שיובאו בתמליל יהיו, אפוא, תרגום של יחידות הרצף הדיבורי ללשון הכתב והתאמתן לה. חיסרון ברור של התמלול הוא היותו סותר את התפיסה של הרצון לנתק את חקר לשון הדיבור מלשון הכתב.

שונות לשונית: קולות, פונמות וגרפמות

בטקסט המובא לעיל יש ארבע היקרויות של ההגה $[x]$, אשר שתיים מהן מיוצגות בתמליל ב־ח ושתיים ב־כ. בכמה אתנולקטים של העברית הישראלית שתי גרפמות אלו מבוטאות $[h]$ ו־ $[x]$ בהתאמה, וראוי לראות בהן שתי פונמות נפרדות. דעת אחדים היא כי שתי פונמות אלו קיימות אף בלשונם של דוברים אשר אינם

מבחינים בהגייה בין ח לבין כ. אחרים רואים הבדל במערכת הפונולוגית בנקודה זו בין הדיאלקטים השונים של העברית. הכרעה בין האפשרויות היא שאלה תאורטית, ותעתיק פונמי מן הדין שיעשה רק לאחר קביעה מבנית בשאלה זו. הפתרון לשאלה זו אפשר שיהיה במישור פונולוגי, מורפופונולוגי או מורפולוגי, והשיקולים התאורטיים שיקבעו בעניין זה יביאו בחשבון לא רק את דיבורו של אדם זה או אחר, אלא אף את הגישה העקרונית לשאלה אם המערכת הלשונית היא מערכת אחת בעלת שונות, או מערכות נבדלות שקשרי גומלין ביניהן.

דוגמה דומה היא היחס בין ע לבין א. תעתוק שתי המילים **על** ו**אל** בצורה זהה, למשל al, יש בו הצהרה פונולוגית בדבר הזהות הפונולוגית של שתי גרפמות אלו בעברית המדוברת, לפחות בצמד ההומונימי הזה ובדומיו, כגון or בעבור הצמד **עור** ו**אור**. השתקפות מעניינת של ההבדל והקשר שבין הלשון המדוברת ללשון הכתובה ניכרת במקרים שבהם ההקשר אינו מבהיר את משמעות המילה. אז יכריז הדובר, בביטוי של מטה-לשון, על האות שבה תיכתב המילה (למשל 'ain be'alef "אֵין באל"ף").³ הנה כי כן, בכמה מקרים ללשון הכתובה הבחנות שאינן קיימות בלשון המדוברת (אף כי, כאמור, ביצוען בדיבור של צמד הגרפמות ע-ו-א נתון לניתוחים פונולוגיים שונים, כמוהו כצמד ח-ו-כ). לשון הכתב תבחין בין ט לבין ת, אולם לא לשון הדיבור (לבד מזו של שרידי אתנולקטים מועטים). לשון הכתב לא תבחין בין v לבין o או u, שהרי שלוש פונמות אלה נכתבות כולן באות ו. לשון הדיבור תבחין בין p לבין f, אולם לשון הכתב לא תבחין בין העיצורים הללו. כמובן, כוונתי לכתב הלא מנוקד, שהוא דרך הכתיבה והקריאה הרגילה לנו. כשמערכת התנועות של העברית הכתובה מסומנת בניקוד, הריהי שונה שינוי מהותי ממערכת התנועות של העברית המדוברת. בלשון המדוברת אין, למשל, הבדל בין קמץ לבין פתח: שניהם מבוטאים a, אולם הקמץ אפשר שיישמע כתנועת o. ההבדל היחיד בין **גִּדְּלָה** (=הגודל שלה) לבין **גִּדְּלָה** (=היא נהייתה גדולה) בשפה הכתובה הוא בהימצאות המפיק בה"א. הלשון המדוברת מבחינה בין שתי המילים הללו באיכות התנועה הראשונה: "הגודל שלה" יבוטא godla; "היא נהייתה גדולה" יבוטא gadla.

דוגמאות אלה ואחרות מבהירות כי לשתי הלשוניות, הלשון המדוברת והלשון הכתובה, שתי מערכות פונולוגיות שונות. לאמתו של דבר, המונח פונולוגיה מטעה אם מכוונים אנו ללשון הכתובה בלבד, כי אין ללשון הכתובה צלילים. אם המונח פונמה יוגדר יחידת הלשון שמרכיביה צלילים, ומערכת פונמית כמערכת הגאי

3. ההכרזה על הכתיב לשם הבחנה בין הומונימים או הומופונים מהווה פן במכלול של תופעות שעניינן השפעת הכתיבה על השפה. תחום זה הוא נושא עבודת הדוקטור שכותב כעת ישי נוימן (אוניברסיטת פריז 3 Sorbonne Nouvelle), ואני מודה לו על שהפנה את תשומת לבי אל עבודתו.

הלשון, הרי שללשון הכתובה אין פונמות, יש לה אותיות, גרפמות. גם אם נקרא בקול מן הכתב, המרת הערוץ תיעשה בתרגום של היחידות המזעריות. מכאן שלא נוכל לדבר על פונולוגיה של לשון כתובה, אלא על מערכת גרפמית המקבילה לפונולוגיה של הלשון המדוברת, ויהיה עלינו לומר ששתי המערכות הללו אינן חופפות במלואן. כך, למשל, במערכות של ב-ו, ח-כ-ק כמו במערכות של היחס בין p לבין f, תעמודנה לעיון שאלות של שונות לשונית, ויהיו להן היבטים ופתרונות תאורטיים שונים.

לצד השונות הכללית המתוארת לעיל, זו שבין הלשון הכתובה למדוברת, הכוללת גם את היחס בין המערכות הפונולוגיות של שתי קבוצות דוברים עיקריות בחברה הישראלית, ניכרת גם שונות רבה בלשונם המדוברת של קבוצות דוברים מצומצמות ומסוימות, הן בשל מוצא עדתי שונה הן בשל רקע חברתי או חינוכי שונה הן בשל גיל או רקע דמוגרפי אחר. שונות, אם דמוגרפית ואם נסיבתית, דהיינו שונות התלויה בנסיבות הדיבור, היא מאפיין בסיסי וראשוני של הלשון. זוגות כגון xiba ~ kiba (כיבה) או yitpos ~ yitfos (יתפוס), אפשר למצוא בדיבורם של אנשים רבים, בלא קשר למוצאם. זוגות כגון bikef ~ vikef (ביקש) הם, ככל הנראה, משתנים המאופיינים דמוגרפית, אולם הנושא צריך בדיקה מעמיקה. שונות בדיבורו של יחיד ניכרת גם בדפוסי הצמצום האופייניים לדיבור מהיר. שתי דוגמאות מובהקות הן:

tsax ~ tsaxix -- tsaxim ~ tsixim (צריך - צריכה - צריכים)

ta- ~ et ha- (את ה')

בעוד שהאנגלית הכתובה הרגילה מאפשרת קיצורים המחקים צורות מדוברות (למשל: ain't בעבור is not, can't בעבור cannot ואפילו gonna בעבור going to), העברית עדיין לא יצרה תקנים כאלה, והצורות כגון **ת'ספר** במקום **את הספר** עדיין אינן נפוצות, וודאי שאינן תקניות. אפשר, לכאורה, להביע קיצורים כאלה גם בתמליל, אולם לא תמיד הקיצור קיצוני כרשום לעיל, ופעמים הרבה ההכרעה בשאלה איזו צורה תירשם אינה פשוטה. שאלה נוספת העומדת לפני המתמלל היא כיצד לאפשר חיפוש קל בתמליל ממוחשב של מאגר לשון גדול. עבודתו של חוקר לשון בעזרת מאגר כרוכה בחיפוש מתמיד של צורות ומבנים. חיפוש מבנים יתאפשר רק במאגר מתויג (כלומר, מאגר שכל אחת מן המילים שבו מנותחת ניתוח מורפולוגי או תחבירי מפורט). תמליל של מאגר כלשהו שאינו מתויג, מן הראוי שיפשט את דרכי חיפוש המילים ככל הניתן, על ידי היצמדות לצורה המלאה המקובלת בכתב. שרירותיות התמליל היא, כאמור, יתרונה הגדול. והרי שאלות של קיצור וצמצום צורות אף הן שאלות פונולוגיות בעיקרן שיש להן לעתים השלכות על המורפולוגיה, אך בדרך כלל לא על התחביר (וראה עוד להלן).

בעוד שהשונות המתוארת לעיל ניתנת לפתרון, בדרך כלל על ידי חוקי דיבור מהיר או חוקיות פונטית או פונולוגית אחרת, הרי על השונות המורפולוגית קשה יותר לגשר בעזרת בריחה אל הכתיב התקני. התמדה בעקרון הרישום על פי התקן תעלים מעיני המעיין והחוקר צורות כינויים וצורות פועל במ"ם סופית לנקבה ("אתם רוצות"), צורות פועל בתחילית י למדבר ("אני גם יעשה"), צורות מספרים שאינן תקניות ("שלוש תפוזים"), צורות נפוצות, כגון **אצלהם** (ולא **אצלם**) ודומותיהן. מן הראוי לחשוב על רשימת חלופות אפשריות, ולשלם את המחיר בחיפוש כפול. כאמור, תיוג המאגר יצמצם את הבעיה, כי התיוג מטבעו רושם את התפקיד המורפולוגי או התחבירי ומתעלם מחלופות מורפולוגיות או פונולוגיות.

הומוגרפים

חיפוש צורות יתאפשר אך ורק אם הצורות יובאו בתמליל בכתיבה אחידה ובלא הפרעות. ניקוד ממוחשב מתבצע על ידי הכנסת תווים בין האותיות, ומכאן שניקוד אינו רצוי בטקסט ממוחשב. הבחנה בין הומוגרפים שתנועותיהם שונות צריכה להינתן מחוץ לגבולות המילה. הדבר ייעשה בתעתיק פונטי בסימון IPA וינתן בין סוגריים מסולסלים. דוגמאות:

ס: ההורים שלהם רוצים שהם יהיו בחגים בבית ||

ע: שמה {fe'ma}

ס: שהם יהיו בבית בחגים ||

אז שתקי {fte'ki} ||

בוא הנה {bona}

הדלק הזה |

קורע אותי |

עומר |

חבל על הזמן ||

בוא הנה {boana}

אני כל יומיים --

בדוגמה הראשונה אפשר לטעות בקריאה במילה **שמה** (**שמה** או **שמה**). בדוגמה השנייה (שתקי {fte'ki}) התעתיק נועד להסב את תשומת לב הקורא לצורות שאינן מקובלות כתקניות, אף כי אפשר שתהיינה מקובלות בלשון המדוברת בכלל או בלשון הדבורה בפרט.

שתי הדוגמאות האחרונות ("בוא הנה") ממחישות תפיסה שונה של הביטוי בלשון המדוברת מבלשון הכתובה, והעניין צריך עוד מחקר: נצטרך לבדוק את כל

ההופעות של הרצף הזה במאגר כדי להכריע בכמה שאלות, אם *boəna* היא "מילה" אחת או שתיים, אם יש הבדל במשמעות בין ביצועים שונים של הרצף, אם יש הבדל במין ובמספר בהופעות שונות של הביטוי, ואם נמצא כי אכן כך, צריך לבדוק אם ההבדל הזה קיים בכל ההופעות ויהיה צורך להסביר אותו.

בניגוד לסימון התנועות, בעת הצורך אפשר לסמן את ההברה המוטעמת גם בתוך המילה. התעתיק המקובל (IPA) מסמן את ההברה המוטעמת במתג לפנייה, אך הסימון הזה מפריע לרצף של האותיות. לעומת זאת, התמליל יוכל לסמנה על ידי שינוי בסגנון האות, למשל על ידי אות שמנה או על ידי תוספת קו עילי או תחתית על ההברה המוטעמת. מערכות המחשוב המודרניות מאפשרות, בדרך כלל, העברה מתכנה לתכנה או ממחשב למחשב.

כך טוב לעשות במקרים שמקום הטעם אינו תקני (אף אם מקומו זה של הטעם מקובל בלשון המדוברת), בשמות פרטיים, שבהם מקום הטעם עשוי להשתנות מדובר לדובר, או במקרים שמובאת מילה לא מוכרת או מילה שעשויה להיקרא בהטעמות שונות. דוגמאות:

תשעים ושמונה מהמקרים

היא לוקחת חופש אורית

מילים שאולות

כפי שממחישות שתי דוגמאות אחרונות אלה, התמליל אמנם מפשט את בעיותינו בהעברת הדיבור אל הערוץ החזותי, אולם ראינו כי אף התמליל אינו מונע חיבוטים. כיצד נתעתק את הרצף *ala'bokeʔ*? "עלא בוקר" או "על הבוקר"? ואת הרצף *ala'subax* – "עלא סובח" או "על הסובח"? ו-*ala'kefak* – "עלא כיפק" או "על הכיפק"? (והאם האיות הזה, ב־כ וב־ק, קביל?) במקרים כגון אלה, של מילים או ביטויים שאולים שכבר התאזרחו בלשון, על אף השרירותיות של התמליל, יש צורך בהכרעות תאורטיות לשם התמלול עצמו. בעברית יש מילים לועזיות רבות. האם נתמלל **רֹמְסְוִיטְסִים** או **רֹסְוִיטְסִים**? האם מילה אחת היא בעברית, כפי שמלמדת תוספת צורן הריבוי בסוף הביטוי או שניצמד לצורת המקור האנגלית ונתמלל כשתי מילים (עם מקף או בלעדיו)?

גם מבחינה טכנית ניתקל בקשיים:

ומה בדבר (ה)יִאֻרָאִילִים

מונחים כגון זה מופְּרָים, בדרך כלל, בשימוש שבעל־פה או בכתבים השגור בלשון המקור (URL), ויש קושי לקרוא את המילה בתמלילה העברי. התאזרחותו של הביטוי, לפחות בקרב קבוצת דוברים מסוימת, מוכחת במקרה זה על ידי תוספת צורן הריבוי העברי. מילים שאולות שאינן מאוזרחות או עגה מקצועית עשויים

להוות בעיה בפני עצמה. הדוגמה הבאה ממחישה את הבעייתיות שבהעתקת מילים לועזיות:

ס: [איזה יִנְדַּאי {jundaj} יש להם] |
 לִנְטֶרָה {lantʁa} |
 או אֶקְסֶנט {ek'sent} ||
 מ: (אין לי שמץ של מושג) ||
 ע: \{æksent} \accent |
 ס: אה |
 יש להם אֶקְסֶנט {ak'sent} \

ככלל, מן הראוי שמילים לועזיות יתומללו בתעתיק עברי, שכן הן בדרך כלל חלק אינטגרלי מלשונו של הדובר, גם אם אינן נפוצות אצל כלל האוכלוסייה. תמלילה של מילה לועזית יובא בכתבה המקורי, אם ברור שהדובר התכוון לשרבב מילה לועזית בתוך דבריו. בדוגמה דלעיל הדובר עי' שינה את מבטאו הילידי כשביטא את שם המכונת, וגם הטעמתו את המילה הייתה שונה משל בת שיחו ס'.

המילה בלשון המדוברת

בעוד שרצף הדיבור אינו מבחין בין מילים, העברת הדיבור אל הערוץ החזותי יוצרת, ככלל, את ההפרדה המקובלת בין מילים. כך בוודאי בתמליל, אולם בדרך כלל גם תעתיקים פונטיים נוהגים את ההפרדה המקובלת למילים. על אף ההדגשה על השרירותיות של התמליל, מן הראוי להסב את תשומת הלב לשאלת המושג **מילה** בלשון המדוברת. המושג **מילה** אינו מוגדר דיו אפילו בתחום הלשון הכתובה, שבה תיראה המילה כרצף אותיות המוגבל בין רווחים או סימני פיסוק. בחקר הלשון המדוברת, בדרך כלל אנחנו מתייחסים למילה כפי שמסורת הכתיבה מתייחסת אליה, אף כי ברצף הדיבור אין רווחים שיוכלו להגדיר מילה. בחקר לשונות ללא מסורת כתיבה פותחו גישות שונות לקביעת החלוקה למילים. קריטריונים המשמשים להגדרת המילה במחקר הבלשני הכללי עשויים להיות פונטיים או מבניים, וכוללים, בין היתר, קיום סדק פוטנציאלי לפסק בדיבור, חוסר אפשרות לחלוקה של רצף, האפשרות לקיום עצמאי, גבולות להתפשטות יסודות פונטיים, שיקולים של הטעמה, חילופים של פרדיגמות ושיקולים סמנטיים. ואם בחברה אוריינית עסקין ובלשון שיש לה לצד הערוץ המדובר גם ערוץ כתוב, הרי בלשון המדוברת על גווניה השונים חלוקת המילים תהיה שונה מבלשון הכתובה ועשויה להתבסס על קריטריונים אחרים. מכל מקום עלינו לבדוק שאלות אלה מנקודת ראותו של הרצף הקולי ולא לצאת מן המקובל בחקר הלשון הכתובה. התבוננות ומסד תאורטי יכתיבו את הגדרת המילה ואת החלוקה למילים.

לא אדון פה בהרחבה באפשרויות השונות, אלא אדגים את השאלה התאורטית בעזרת אפשרות אחת. קריטריון מקובל להגדרת המילה בלשון המדוברת הוא הקריטריון הפרוזודי: מילה תוגדר יחידה אם היא בעלת טעם ראשי יחיד. על פי קריטריון זה, מספרים המסתיימים בַּעֲשָׂרָה ייחשבו בדרך כלל מילה יחידה:

e'xadeske 'fekel o ar'baeske 'fekel lekaʔtis
 אחד עשרה שקל או ארבע עשרה שקל לכרטיס

כמובן, קריטריונים אחרים יגדירו את מקום הגבולות בין המילים, אולם גם בזאת לא אעסוק כאן. לענייננו בשאלת השלב הראשון בחקר הלשון המדוברת ובדבר הצורך להעבירה אל הערוץ החזותי, אעיר כי התמליל אינו מאפשר דיון בשאלה זו. התעתיק הפונטי, לעומת זאת, עשוי להבהיר את השיקולים שעמדו לפני המתעתק בחלוקת המילים.

גם סמיכויות אפשר שתיקלטנה כיחידת הנגנה אחת, אולם לא בהכרח. בשתי הדוגמאות להלן ברור כי הביטוי **סוף שבוע** הוא ביטוי שהתלכד למילה אחת, ואכן הלשון הכתובה מכירה את שני הכתיבים, **סוף שבוע** או **סופשבוע**.

העיקר שבוע (כחכו) --

העיקר שבוע הבא אני סופשבוע בבית מלון עומר |

ס: [נרד] --

מ: [סופ] סופשבוע ל- לא [הקרוב]

|| הבא

אולם לא תמיד הקריטריון הפרוזודי יכריע בשאלה הכללית. לעתים יידרשו שיקולים צורניים נוספים, לעתים גם שיקולים סמנטיים. האם **בית ספר** היא מילה אחת או שתיים? מנקודת הראות הסמנטית הצירוף ראוי לו להיקרא כמילה אחת, וגם ביצועו כיחידת טעם אחת יתרום להגדרתו כמילה אחת. אולם שיקולים צורניים אחרים עשויים להעלות הרהור שני, במוצאו צורות מיוחדות שונות לצירוף: **בית הספר** לצד **הבית ספר**. אישית לא שמעתי **הבית הספר**, אולם שמעתי גם שמעתי **המזג האוויר** לצד **מזג האוויר** ולצד **המזג אוויר**. דוברים שונים מתייחסים לצירופים אלה בדרך שונה. אולם השונות אינה רק נחלתו של הכלל אלא גם נחלתו של היחיד. בטקסט שנקרא, ככל הנראה, מן הכתב, נמצאו כמה צורות של הצירוף **כתב יד**. על פי הקריטריון הפרוזודי, ברוב המקרים יוגדר הרצף הזה כשתי יחידות: 'ktav 'jad. היקרות אחת של הצירוף נשמעת מילה יחידה כשהטעם על ההברה הראשונה: 'ktavjad. במקרה אחר, בריבוי, לרצף כתבי היד טעם ראשי אחד: 'kitvea'jad.

ובכן, לא כל הדוברים זהים ולא כל ההקשרים זהים. לשונות תפקיד מכריע בחיי הלשון, ומכאן שעלינו להכיר בה כיסוד מוסד של מבנה הלשון ולהעניק לה תפקיד מכריע בהבנת הלשון ובניתוחה.

נושא אחר שבו אדגים את הצורך בבדיקה רעננה וללא משוא פנים של מבנה הלשון המדוברת הוא כינויי הדאטיב: האם כינויים עצמאיים הם או חבורים?

יש לך {yefxa} ישראלכרט \

אם אתה רוצה להקיא תגיד לי {ta'gidli}

אני אעצור לך {a,nia'fsoxlexa} ||

ולבסוף, נשווה לאלה את צירופי השייכות:

ע: [מקלחת שלי {mik'laxatfli}]

מ: [אמרתי לו שיבוא] לישון אצלי

|| הוא לא רצה ||

ע: [מקלחת שלי {mik'laxatfli}]

אני אוהב את שלי {etfe'li} ||

|| נו (מה) ||

ס: מה הקשר ||

אף אחד לא בבית שלי {ba'bait fe'li}

כפי שמלמדות הדוגמאות הללו, מן הראוי לבדוק את הגורמים לקליטיזציה (הידבקות הכינוי למילה הקודמת) וליצור מודל שיגדיר כהלכה ומתוך מתן תשומת לב לשונות את תפקוד היסודות הללו מכל הבחינות: פונולוגית, מורפולוגית, תחבירית וסמנטית.

לסיום, אני מביא דוגמה שתמחיש את מרחב העיון הדרוש לשם העברה מדוקדקת מערוץ לערוץ ואת חשיבות העיון הזה לחקר השפה. כאמור, הפרדה בין מילים אינה הליך דיבורי שכיח. כל מי שהאזין לדיבור בלשון זרה לו שמע למעשה רצף בלתי פוסק, וודאי שלא יכול להבחין בין מילים ברצף הנשמע. אם במילים עסקינן, החלוקה אינה פשוטה כלל וכלל. בני שיח מבינים, בדרך כלל, זה את זה, והחלוקה ליחידות הלשון אינה מהווה בעיה אצל השומע משום ידיעתו האינטואיטיבית את אוצר המילים ואת דקדוק הלשון. בכל זאת לעתים יקרה שהשומע אינו תופס כהלכה את דברי בן שיחו. אי-בהירות עשויה לנבוע מסיבות רבות, לשוניות וחוצי-לשוניות, ואם בני שיח עלולים לשנות בהבנת דברים, על אחת כמה וכמה מאזין השומע הקלטת שיחה שדובריה אינם בני שיחו. בהקלטותינו שמענו מפי דוברת יוצאת יוון בשנות השבעים לחייה:

a'marti'kax'po'kax'po

רצף זה אפשר לפרשו בשתי דרכים: (1) אמר תיקח פה קח פה; (2) אמרתי קח פה קח פה. דהיינו, "אמר: תיקח פה, קח פה!" או "אמרתי: קח פה, קח פה!". התמליל הראשון הוגש לי על ידי מתמללת מנוסה למדי, אשר היא עצמה השתתפה בשיחה זמן מה לפני התמלול. מבחינת רצף השיח, תמליל זה מייחס את

הדברים לדובר ממין זכר, ומעלה שתי שאלות דקדוקיות: (א) האם בלשונה של הדוברת בהקשר זה (שהוא הקשר דיווחי או סיפורי) אפשרי שיובא פועל זה בלא נושא מפורש? (ב) האם אפשרית השניות של צורת נטיית התחיליות ושל צורת הציווי ברצף יחיד? התמליל השני מייחס את הדברים לדוברת עצמה, ומראה שתי צורות ציווי עוקבות וחזרה מדויקת על הצירוף הפועלי. בדיקה מדוקדקת של הקשר הדברים הראתה שהפירוש השני עדיף. במקרים אחרים ייתכן שההכרעה לא תהיה אפשרית. כמובן, הסקת מסקנות על מבנה הלשון מן הדין שתבסס על יותר מהיקרות אחת, אולם (וודאי) מקרים כאלה אומרים דרשני. אין הם מועטים.

הערות אלו ודאי שאינן ממצות את הדיון בשאלת המילה בלשון המדוברת, אף לא בשאלת המרת הערוץ המדובר אל הערוץ החזותי. לא נגענו בשאלת צירופי המילים אל יחידות גדולות יותר, שהיא שאלה הנוגעת לתחבירה של הלשון המדוברת; לשאלות אלו הקדשתי מאמר מיוחד.⁴ אולם בכל תחום נותרו וייותרו שאלות רבות פתוחות, והכרעות חדות אינן אפשריות. הבעיות אינן פשוטות, וכל שיטה להמרת ערוץ יש בה חסרונות. הרקע התאורטי של החוקר, שאלות המחקר והשערות המחקר שהוא מביא אל בדיקת הטקסט המדובר הם שיכריעו בסופו של דבר מהי דרכו בהעברת הרצף הדיבורי אל הכתב. משום שהלשון המדוברת היא מהלך דינמי במהותו והלשון הכתובה היא סטטית, ההמרה אל ערוץ הכתב כמוה כהקפאת זרם החיים השוטפים בתצלום, שהוא מטבעו דו-ממדי, מקובע לזמן נתון ומשקיף אל המציאות המקובעת בו מנקודת מרחב יחידה. שום חוקר של הלשון המדוברת אינו יכול ואינו רשאי להסתפק בעיון בטקסט המתומלל או המתועתק, שכן ללשון המדוברת יסודות מרובים שאינם ניתנים להעברה אל ערוץ הכתב, יסודות המהווים חלק מהותי של מבנה הלשון.

4. המאמר "מדיבור לתחביר – מתאוריה לתמליל" יתפרסם בספר היובל לכבוד אהרן דותן.

מחקרים נבחרים על הלשון המדוברת בכלל ועל העברית המדוברת בפרט

הלשון המדוברת והלשון הדבורה - כללי

M. A. K. Halliday, *Spoken and Written Language*², Oxford 1989 • C. Blanche-Benveniste, *Approches de la langue parlée en français*, Paris 1997 • J. Miller and R. Weinert, *Spontaneous Spoken Language: Syntax and Discourse*, Oxford 1998 • D. Biber et al., *Longman Grammar of Spoken and Written English*, Harlow 1999

העברית המדוברת - כללי

ח' רוזן, "עברית בת ימינו כתובה ודבורה", דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ישיבות מרכזיות: הלשון העברית והארמית, ירושלים תשמ"ח, עמ' 77-84; תגובות: מ"צ קדרי, עמ' 85-92; א' גלינרט, עמ' 93-99 • י' בן-טולילה, "העברית המדוברת", לשוננו לעם מ-מא (תש"ן), עמ' 266-278 • מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשוניות בישראל, תעודה, יח, בעריכת ש' יזרעאל, תל-אביב תשס"ב

העברית המדוברת - פונטיקה ופונולוגיה

מ' חן, "מבטאה של העברית הישראלית", לשוננו לו (תשל"ב), עמ' 212-219, 287-300 • א' לאופר, "מחקרים בפונטיקה", דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, 7/3, ירושלים תשמ"ו • י' בן-טולילה, מבטאי העברית המשמשת במושב של יוצאי מרוקו בנגב: פרק בפונולוגיה חברתית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד • Sh. Bolozky, "Israeli Hebrew Phonology", *Phonologies of Asia and Africa (Including the Caucasus)*, ed. S. Kaye, 1, Indiana 1997, pp. 287-311

תעתיקים ותמלילים של עברית מדוברת ושל עברית דבורה

ח' בלנק, "קטע של דיבור עברי ישראלי", לשוננו כא (תשי"ז), עמ' 33-39 • י' בן-טולילה, מבטאי העברית המשמשת במושב של יוצאי מרוקו בנגב: פרק בפונולוגיה חברתית, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ד, עמ' 232-349 • נ' שתיל, דגמי המשפט בעברית המדוברת, עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב תשנ"ד, עמ' 119-172 (כולל תמלילי הטקסטים של בלנק) • נ' שתיל, קבוצות שמות עצם בעברית המדוברת, עבודת דוקטור, אוניברסיטת תל-אביב תשנ"ז, עמ' 303-338 • ש' יזרעאל, "מאגר העברית המדוברת בישראל (מעמ"ד): דוגמאות טקסטים", לשוננו סד (תשס"ב), עמ' 289-314 • H. Blanc, *Israeli Hebrew Texts: Studies in Egyptology and Linguistics in Honour of H. J. Polotsky*, Jerusalem 1964, pp. 132-152 • M. J. Chayen, *The Phonetics of Modern Hebrew*, Janua Linguarum, Series Practica, 162, The Hague 1973, pp. 39-45

מתודה לבחינת התחדשות הפעלים בלשון הדבורה – הפועל "הלך" כדוגמה

תאוריות בלשוניות אחדות מעמידות את הלקסיקון במרכז המערכת של הלשון בניגוד להשקפות שרווחו בעבר. בתאוריות המסורתיות נהגו לראות בלשון מבנה מדרגי שיש לנתחו מן היחידה הקטנה ביותר, ההגה, ועד היחידה הגדולה ביותר מבחינת תחום הלשון, המשפט (ויש האומרים: הפסקה), או להפך, יש להתחיל מן היחידה הגדולה ביותר ולהגיע אל היחידה הקטנה ביותר. השיטה המעמידה את הלקסיקון במרכז טוענת שהיחידה הלקסיקלית היא בעלת הקשרים ההדדיים הרבים יותר עם שאר רמות הניתוח. היחידה המילונית האצורה במוחו של הדובר היא המעלה בתודעתו את צורתה הצלילית, הצורנית, המשמעת ואף התחבירית.¹ מה הקשר בין היחידה המילונית לתחביר? מתברר כי יחידות לקסיקליות רבות, במיוחד הפעלים, הן בעלות מבנה תחבירי הטבוע בהן. למשל, הפועל **ישן** מתקשר עם שם עצם אחד (דני ישן), הפועל **אכל** – עם שני שמות עצם (דני אכל פיצה) והפועל **העניק** – עם שלושה שמות עצם (דני העניק לרותי פרס). גם המושג העומד בבסיסה של רשימה זו, מושג הערכיות, מעמיד את הלקסיקון במרכז ההתבוננות.

1. התחדשות הלקסיקון של הלשון הדבורה

בדבריי במקום אחר טענתי שהרחבת המילון בלשון הדבורה היא בעיקר בתחום הפועל, והיא נעשית על פי רוב לא בדרך של הוספת בסיסים חדשים אלא בדרך של שינוי המבנה של בסיסים פועליים הקיימים ממילא בלשון הכללית.² דרך זו של הרחבת המילון משרתת את עקרון החיסכון בלשון. העדפת גיוון הבסיסים הקיימים במקום הוספתם של חדשים היא אסטרטגיה קוגניטיבית של חיסכון, או הקלה על הזיכרון. די לדובר לשנות במשהו בסיס שכבר קיים במאגר הפנימי שלו כדי להתעשר במושג חדש. לדוגמה, ליד הפועל **התלבש** נוצר הצירוף "התלבש על משהו", במשמעות 'ארגן, טיפל'. דרך זו אינה ייחודית ללשון הדבורה, אלא היא נחלתם של כל רובדי הלשון בעבר ושל כל משלבי הלשון כיום (וכך גם ברוב

1. השווה א' שורצולד, פרקים במורפולוגיה עברית, א, תל-אביב תשס"ב, עמ' 29-37.

2. ראה נ' שתיל, "מילת היחס 'על' כמרחיבת משמעות בלשון המדוברת", העברית ואחיותיה, א, תל-אביב תשס"א, עמ' 141-148.

הלשונות). אך נראה כי דווקא במשלב הנמוך זו דרך המלך היום, ושתי סיבות לכך: (א) עליית חלקם של ילידי הארץ בקרב דוברי עברית, כלומר הפחתה במספרם של הדוברים הדו-לשוניים, שכן דו-לשוניות היא התנאי לקליטתם של בסיסים זרים (ועדיין קשה לראות את השפעתם של גלי העלייה החדשה בעניין זה); (ב) במשלב הזה הדוברים מקיימים זיקה פחותה ללשונות זרות לעומת משלבים אחרים, כגון המשלב העיתונאי, האקדמי או המקצועי בכללו, שיש להם מגע הדוק יותר עם לשונות זרות, במיוחד עם השפה האנגלית. למרות תפוצתם הרבה של ביטויים ממקור לועזי בלשון הדבורה – כגון **אהלן**, **יאללה ביי**, **סחתין**, **פשלה** – הם צובעים בעיקר את השוליים הלשוניים אך לא את לב הלשון, כלומר הם בולטים דווקא בשל מיקומם בראשית השיח ובסיומו. במערכת הפועל נוצר מספר קטן יחסית של צורות ששורשיהן באו מבסיסים זרים, והן בעיקר בבניינים פיעל, התפעל והפעיל (לדוגמה: **פישל**, **פרגן**, **הסניף**, **הפליק**, **התמססטל**), והדוברים ידועים.

2. המתודה לתיאור ההתחדשות המילונית

במאמר זה אני מציע שיטה לתיאור התהליכים של שינויים פנימיים שנעשים בערכים הפועליים. הניתוח המוצע כאן מבוסס על תורת הערכיות, שהיא אחת התורות המקשרות בין המילון ובין התחביר והסמנטיקה. תורה זו, שישודה במשנתו של הבלשן הצרפתי טְנִייר (Tesnière), מעמידה את הפועל ואת מבנהו המילוני-תחבירי במרכז המשפט הפועלי, שהוא הדגם התחבירי הנפוץ ביותר בלשונות שיש להן הבחנה מורפולוגית ברורה בין פועל ובין שם.³ ערכיותו של פועל היא הקשר שלו עם רכיבים שמניים המשלימים אותו, הנקראים אקטנטים, כלומר משתתפים או משלימים. לפי טנייר (בניגוד לאריסטו ולחומסקי ההולך בעקבותיו בעניין זה), הנושא במשפט פועלי הוא אחד ממשלימי הפועל שיש לו התאם תחבירי עם הפועל. המשלימים הלא-נושאים יכולים להיות מוצרכים (בפעלים יוצאים), חופשיים (בפעלים עומדים) או מחויבים (דרגת ביניים בין השניים הראשונים), למשל ברבים מפועלי התנועה.⁴ לדעתי, אין שלוש דרגות של הצרכה (חופשית, מוצרכת ומחויבת), אלא כמו בקטגוריות דקדוקיות אחרות, יש

3. בעניין הערכיות בבלשנות העברית עסקו אליעזר רובינשטיין ותלמידותיו אסתר בורוכובסקי ופנינה טרומר. בבלשנות הגנרטיבית פיתח פילמור תאוריה מקבילה שידועה בשם "דקדוק הִיִּסּוּת".

4. ראה ח"ב רוזן, עברית טובה, ירושלים 1977, עמ' 307–315; פ' טרומר, פועלי התנועה בעברית בת־ימינו – עיון סמנטי ותחבירי, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת תל־אביב תשמ"ג.

כאן מעבר הדרגתי (סקלארי) בין הקצוות. בהצטרפות התחבירית יש הדרגתיות בין שני הקצוות של דרגת ההדיקות: הצטרפות חופשית והצטרפות כבולה.⁵ שינוי בערכיות הפועל מביא בהכרח לשינוי במובן הלקסמה, או בניסוח מבני: שינוי בצירוף הוא שינוי במסמן, ולכן הוא בהכרח שינוי במסומן. שינויי הערכיות יכולים להיות מן הסוגים הבאים: (א) שינוי בטיב חלק הדיבר של המשלימים הנושאי והבלתי-נושאי (לדוגמה, כינוי תחת שם עצם כמודגם בזוג הצירופים אכלת פיצה לעומת אכלת אותה); (ב) שינוי בטיב הסמנטי של המשלימים הללו (לדוגמה, דומם תחת אדם כמודגם בזוג הצירופים ראובן הלך לעומת המנוע הלך); (ג) שינוי בדרגת ההצרכה של המשלים הלא-נושאי (לדוגמה, דני עלה על הגג לעומת המשטרה עלתה עליו במובן 'מצאה אותו'); (ד) שינוי בדרגת הצירוף (או הכבילות) של המשלימים (צירוף כבול תחת צירוף חופשי, לדוגמה הגנב חטף תיק [חופשי] לעומת חטף מכות [כבול]); (ה) שינוי ביחסה (או במילת היחס) המקשרת את הפועל אל המשלים הלא-נושאי (ל- תחת ב- למשל: קינא במישהו לעומת קינא למישהו); (ו) איפוס (=השמטה) של רכיבים (למשל, איפוס המשלים הנושאי: ראובן הלך לו לעומת צירוף אחר, הלך לו). הדברים יודגמו בהמשך.

בדרך הארגון הזאת הפרדתי בין דרגת ההצרכה ובין דרגת הכבילות, אף על פי שיש להן הרבה מן המשותף, וניתן לראות בהן שאלה אחת. למעשה, הכוונה היא להפריד בין דרגות ההצטרפות הרגילות, שלהן קראתי "דרגת ההצרכה", ובין דרגת הכבילות הקיצונית והלא קיצונית, שלהן קראתי "דרגת הצירוף". מכאן משתמע כי דרגות ההצרכה מקומן בתחום הצירוף הבלתי כבול. במסגרת התאורטית הזאת שינוי הערכיות הוא בעל משמעות מבנית, כלומר יש כאן ניגוד בין שני צירופים תחביריים השונים זה מזה הן בהרכבם הן במשמעותם.

כאן המקום להעיר כי לדעת רבים מן העוסקים בלשון הדבורה, אין המושג "משפט" צריך לשמש בכל הנוגע ללשון הדבורה, אלא רק הצירוף "יחידות הנגנה". אני חולק על דעה זו. לדעתי, אין הלשון הדבורה נבדלת משאר המשלבים בכל הנוגע למבנה העמוק של הלשון, אלא רק בדרך המימוש. הווה אומר, במבנה העומק של הלשון רוב המבנים התחביריים משותפים לכל רמות הלשון, למשל, הדגם הפועלי שהוא במרכז העיון כאן. ואולם יש הבדל ניכר בין הלשון הדבורה ללשון הכתובה בדרך מימושם של המבנים על פני השטח.

5. על דרגות ההדיקות השונות של הצירוף ניתן לקרוא בפירוט אצל ר' הלוי-נמירובסקי, בין התחביר ללקסיקון, ירושלים תשנ"ט, במיוחד בפרק המבוא.

דרך הצגת הערכים

כדי לעמוד בבהירות על שינויי הערכיות בפעלים, אני מציג את השינויים בטבלאות. במרכז הטבלה מובא גרעין הצירוף. גרעין זה יובא בכל הטבלאות משום שכאמור הוא היסוד שאינו ניתן לאיפוס. מימינו טורים המציגים משלים נושאי, ומשמאלו טורים המציגים משלים לא-נושאי, כלומר מושא ותיאור. ארגון זה מבוסס על הסדר הרגיל של הצירוף הפועלי נושא-פועל-מושא, הידוע בלעז בקיצור SVO. כמה מן הטורים הם יסודות לשוניים (החומר הלשוני העובדתי), והם מסומנים בגופן אחר. בטורים האחרים יש קביעות מטה-לשוניות, כלומר, סיווגם של הנתונים הלשוניים לקטגוריות, והן מוצגות בגופן רגיל כדי להבחין בין הנתון ובין קביעת סיווגו. בטורים אלו יש מיון של יסודות המבנה לקטגוריות תחביריות, מורפולוגיות או סמנטיות. הטור האחרון בכל טבלה הוא ההיסק הפרגמטי (הסופי) של הפועל, דהיינו: המשמעות המתקבלת מן הטורים האחרים. בטור זה צוין המסומן של הפועל, ואילו כל הטורים שמימינו (שבגופן האחר) הם רכיביו של המסמך.

3. הדגמת שינויי הערכיות

ארגון ההדגמות בפרק זה אינו עוקב אחר סדר שינויי הערכיות שנמנו לעיל (2), אלא הוא מבוסס על מידת המורכבות והעידון שבשינוי, כלומר, על שיקול מעין דידקטי של הליכה מן הקל אל הכבד.

3.1 שינוי בדרגת ההצרכה

בטבלה 1 מובאת דוגמה לשינוי ערכיות הבא לידי ביטוי בהבדל המזערי שבין שני משפטים הזחים בכול, פרט לאופן ההצטרפות (או דרגת ההצטרפות) של היסוד המשלים אל הפועל הגרעיני. הבדל כזה נקרא בבלשנות "ניגוד זוגי מזערי" (minimal pair). משמעות הפועל (או היסקו הפרגמטי) משתנה במעבר ממשלים חופשי, כלומר תיאור, למשלים מוצרך, כלומר מושא.

טבלה 1

משלים נושאי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	טיבו הסמנטי של המשלים	דרגת הצרכת המשלים	ההיסק הפרגמטי
ראובן	ישן	על המיטה הזאת	מוחשי	חופשי (תיאור מקום)	נס, הפסיק את המחשבות
ראובן	ישן	על הרעיון הזה	מופשט	מוצרך (מושא)	חשב בשקט, הרהר בדבר

המשמעות השנייה מתקבלת כאשר המשלים קשור בחשיבה. הקבוצה המוגבלת היא: ישן על רעיון / הצעה / תכנית.

הפועל **ישן** משנה את משמעותו עם שינוי הערכיות, אך יסוד סמנטי קבוע נשאר בו: הימצאות במנוחה ובשקט. השינוי הצורני-תוכני נעשה בהיקש לערכיות של פעלים אחרים המציינים אמירה וחשיבה, למשל: דיבר על משהו, חשב על משהו, הרהר על/ב משהו, וההיקש הזה מסייע לשינוי הערכיות.

חיים רוזן ראה בתופעה זו עדות לכך שההצטרפות לקטגוריה הסמנטית קובעת את הקטגוריה הדקדוקית, כלומר את צורת ההתקשרות הפורמלית בין גרעין הפועל ובין משלימו. במקרה זה הלקסמה **ישן** הצטרפה לקטגוריה הסמנטית "חשיבה", ולכן קיבלה את הסימן החיצוני של התקשרות הפועל עם משלימו, היינו, מילת היחס **על**, המקשרת בדרך כלל בין פועלי החשיבה ובין משלימיהם המוצרכים.

כאן מתעוררת שאלה שהיא קוגניטיבית ביסודה: האם ההצטרפות לקטגוריה הסמנטית היא הקובעת את הצורה החיצונית של ההתקשרות, או שמא להפך, ההתקשרות למשלים מוצרך בסימן המאפיין קטגוריה סמנטית, היא הגורמת להצטרפות לאותה קטגוריה סמנטית? מאחר שהדיון כאן אינו דיון פסיכו-לינגוויסטי אלא דיון מבני, איני עוסק בשאלת הקדימות בנוסח מה קודם למה – הביצה לתרנגולת או להפך. אעיר רק שנראה לי שהתהליך הוא הדדי וברזומי.

3.2 שינוי ביחסה

המושג "יחסה" במובנו הצר מציין את המעמד התחבירי של שם העצם. בשפות החסרות נטיית יחסות מורפולוגית כמו עברית ואנגלית, מילות היחס היסודיות ממלאות את התפקיד הזה. לדוגמה, מילת היחס **את** היא יחסה כי היא מציינת את תפקיד שם העצם – מושא. מילות היחס המקשרות בין הפועל למשלימו המוצרך ייקראו כאן יחסות.

שינוי במילת היחס המוצרכת הוא אחד משינויי הערכיות המשנים את משמעותו של היסוד המצריך, היינו הפועל. שינוי ערכיות מסוג זה, הגורר שינוי במשמעות הלקסמה הפועלית, מוכר גם בלשון הקלאסית. למשל קינא במישהו (יחש רגשי קנאה ונחיתות) לעומת קינא למישהו (ינאבק בכוח למען מטרה) הובא לעיל בסעיף 2 [ה], עמד על כך (יחבין וגם יתעקש על העניין) לעומת עמד בכך (יחזיק מעמד, ימלא אחר הנדרש). שינוי כזה הוא שינוי פרודוקטיבי בלשון הדבורה. זוג המשפטים הבא הוא דוגמה לניגוד מזערי בין ההצרכה היסודית של הפועל ובין הצרכה שהשתנתה: אז סגרנו מאה שקל בתכנית חיסכון? לעומת אז סגרנו על מאה שקל? (נכלבוסק, מצלמה נסתרת, 25 בנובמבר 2001).

טבלה 2

משלים נושאי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	היחסה המקשרת	ההיסק הפרגמטי
ראובן	סגר	את הדלת הזאת	את	חסם את הפתח
ראובן	סגר	על (עסקת) הדלת הזאת	על	בא לידי הסכמה במובן העסקי

גם כאן, כמו בסעיף הקודם (3.1), קיים אותו התאם בין הקטגוריה הסמנטית "הסכמה בעניין כלשהו" ובין הקטגוריה הפורמלית, שבה מילת היחס **על**, למשל במשפטים הסכימו על זה, החליטו על זה. כלומר, גם כאן שינוי הערכיות החיצונית, היינו שינוי מילת היחס, גורר שינוי בקטגוריה הסמנטית של הפועל, והוא הופך להיות חלק מקבוצת פועלי החשיבה.

3.3 שינוי טיבו הסמנטי של המשלים הלא-נושאי (=המושאי)

חוץ מאופי הקשר בין הפועל למשלימיו (מוצרך או חופשי) חשוב אופיים הסמנטי של המשלימים, כלומר חשובה השאלה אם המשלים הנושאי או הלא-נושאי הוא מוחשי או מופשט, חי או דומם, אנושי או בלתי-אנושי וכדומה. די בשינוי טיבו הסמנטי של המשלים לשנות את מובנו של הפועל (כפי שמודגם בטבלה 3): היא עוד פעם זרקה את המגבת? לעומת היא עוד פעם זרקה אותך? ("שמש", ערוץ 2, 29 ביולי 2002).

טבלה 3

משלים נושאי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	טיבו הסמנטי של המשלים	ההיסק הפרגמטי
היא	זרקה	את המגבת / את החבר	דומם/אנושי	הפילה, שמטה, עזבה
היא	זרקה	אותך	אנושי בלבד	עזבה, ניתקה את הקשר הזוגי

שינוי טיבו הסמנטי של המשלים או שינוי השדה הסמנטי של המשלים הוא מה שנקרא בדרך מסורתית, מימי אריסטו, בשם מטפורה. פירוש הדבר הוא שהשיטה המוצגת אינה חידוש גמור לעצמו, אבל תרומתה היא בהכללת השינויים מן הסוגים השונים למסגרת אחת מלוכדת.

3.4 שינוי בטיבו הסמנטי של המשלים הנושאי

השינוי בערכיות יכול להיות הן במשלימים הנושאים והן במשלימים הלא-נושאים. אדגים כאן את השינוי בטיבו של המשלים הנושאי.

טבלה 4

ההיסק הפרגמטי	גרעין הצירוף	טיבו הסמנטי של המשלים	משלים נושאי
התנפץ	נשבר	מוחשי	החלון
פסק, עבר	נשבר	מופשט	השרב/החום
התמוטט	נשבר ⁶	אנושי	ראובן

בדגם הלקסיקלי השרב יכולים לבוא במקום **שרב** קבוצה מוגבלת של איברים – החום, הקור, החמסין, המתח – רובם קשורים במזג האוויר. זוהי אפוא הצטרפות מוגבלת.

3.5 שינוי באופן ההצטרפות

ההצטרפות עשויה להיות בעלת שני אופנים עיקריים (במציאות יש יותר משני אופנים): בחירה חופשית של משלים, היינו הפועל "בוחר" לו משלימים מתוך קבוצת פריטים הולמים. למשל הפועל **כתב** יכול לבחור פריט אחד מקבוצת משלימים אפשרית: מכתב, חיבור, מאמר, תשובה, סיפור וכדומה. מנגד קיימת ההצטרפות הכבולה שהיא אינה "בחירה" של משלימים מתוך קבוצת פריטים, אלא יש פריט אחד שבהצטרפו אל הפועל הוא יוצר יחידה אחת שאינה מתפרקת. הצטרפות זו נקראת "הצטרפות כבולה". לדוגמה, בצירוף שם לב אין בחירה חופשית של המשלים, אלא הצירוף כולו כבול, וכך הוא מוצג גם במילון. הצטרפות כבולה ניכרת גם בבוחן הסמנטי: ההיסק הסמנטי של צירוף זה אינו נגזר מסך המשמעויות של הרכיבים **שם** + **לב**. בטבלה 5 מובאת דוגמה לשינוי ערכיות מסוג זה.

טבלה 5

משלים נושאי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	דרגת הצירוף	ההיסק הפרגמטי
ראובן	הלך	לעבודה	הצטרפות חופשית	נע לעבר יעד מסוים
ראובן	הלך לאיבוד	∅	הצטרפות כבולה	לא מצא את דרכו, אבד, לא נראה בעין

6. הדוגמה האחרונה מבוססת על קטע משירו של דיוויד ברוזה: "...לפעמים אני נשבר, הלילה, כן, אתך אני נשאר".

שני המשלימים של הפועל **הלך לעבודה ולאיבוד**, דומים באופיים הסמנטי – שניהם מופשטים, אך אופן הצטרפותם לגרעין הפועל שונה. הקביעה שהצירוף השני כבול, מתבססת על הבחנים הידועים היטב: אפשרויות המרה מילוניות, שינוי במבנה התחבירי, כגון הוספת שם תואר: הלך לעבודה הקשה, אבל לא הלך לאיבוד הקשה. השמטת היידוע אפשרית במבנה הראשון, אך הוספת היידוע אינה אפשרית בשני, כלומר, הצירוף בנוי על יסוד לא מידוע. לבסוף נוסף הבוחן הסמנטי: מן המבנה הראשון משתמעת תנועה פיזית, מה שאין כן במבנה השני.

3.6 איפוס משלימים

כפי שציינתי לעיל, משלימי פועל נושאים ולא-נושאים עשויים להישמט (או להתאפס). שינוי זה עשוי להיות שינוי הכרוך בשינוי משמעות הפועל או ההיסק הפרגמטי שלו. מאחר שהימצאות המשלים הנושאי היא הצורה הדומיננטית, איפוסו או היעדרו מְשווה לצירוף הפועלי דמות חדשה, ובניסוח בלשני, זו הצורה המסומנת (או "מאופנת", marked). הערכים בקטגוריה זו הם שניים: הימצאות (+) והיעדרות (-).

טבלה 6

משלים נושאי	משלים נושאי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	ההיסק הפרגמטי
+	העיפון	נשבר	לי	נחתך
-	∅	נשבר	לי	נמאס (עליו)

השינוי בערכיות מתבטא כאן בקיום המשלים הנושאי או בהיעדרו. התוצאה היא שינוי מבנה כי הניגוד בין שני הצירופים – משעה שנתקבע – הפך גם לניגוד בין שני ערכים מילוניים.

4. יישום התאוריה

לצורך יישום התאוריה אביא להלן דוגמה לניתוח שינויי הערכיות של הפועל **הלך** בלשון הדבורה. החומר מבוסס על ערכי המשנה של הערך **הלך** במילון של יעקב שויקה "רב-מילים השלם" (תל-אביב תשנ"ז). במילון זה הערכים המילוניים ממוינים לתשעה משלבים, ארבעה גבוהים, ארבעה נמוכים והנפוץ ביותר – המשלב הלא-מסומן (הן במובן המוחשי הן במובן הבלשני). מן המיון המשלבי משתמע כי כל הצירופים המסומנים השייכים לארבעת המשלבים הנמוכים הם בגדר חידוש של הלשון הדבורה, שהרי המשלבים הגבוהים מתאפיינים בשימוש

במקורות הקלאסיים או במילונים רשמיים, כגון המילונים המקצועיים של האקדמיה ללשון העברית. הפועל **הלך** הוא אחד מפועלי התנועה הנפוצים ביותר והפשוטים ביותר. בדומה לפועלי תנועה פשוטים אחרים (כגון **יצא**, **ירד**) משמעותו דלה למדיי, ולפיכך הוא נוטה כמוהם לשנות את משמעותו לפי תנאי הסביבה, במקרה זה לפי משמעות היסודות המצטרפים אליו. ניתן לומר שפועל זה שייך במידה זו או אחרת לקטגוריית הפעלים ה"ריקים" הנוטים להתעשר בצירופים. בקבוצת הפעלים ה"ריקים" נמצא גם את **עשה** (למה לעשות דרמה מכל דבר? [עשה דרמה = התרגש]); **חטף** (חטף שפעת). ככלל ניתן לומר שככל שפועל עשיר יותר בצירופים אידיומטיים, תוכנו היסודי דל יותר, ויש תהליך של פיצוי על הדלות של המשמעות המקורית על ידי העשרתה בדרך הצירוף. בפועל זה נמצא את כל שינויי הערכיות שעמדתי עליהם במבוא ואף כמה שינויים שאעמוד עליהם להלן.

החומר יחולק לקבוצות צורניות לפי קריטריון הצטרפות היסודות המשלימים הלא-נושאים לפועל. אמנם יש בפועל זה צירופים מילוניים התלויים בהימצאות המשלים הנושאי או בהיעדרו, אך הבחירה בארגון החומר על פי המשלימים הלא-נושאים נעשתה בשל היותם רבים יותר ובשל היותם עיקר החומר. אלו צירופי הפועל הנידונים:

א. הלך + ∅	ה. הלך + שם הפועל (הולך לרדת גשם)
ב. הלך ל־	ו. הלך + שם עצם (הלך מכות)
ג. הלך על...	ז. לך + פועל בעתיד (לך תדע)
ד. הלך עם...	

הארגון המבני הזה בפני עצמו הוא מעין ביקורת על דרכו של המילון "רב-מילים", שאינו מארגן את החומר בדרך מבנית, אלא ברשימת צירופים מילוניים לפי סדר האל"ף-בי"ת.⁷

4.1 משפטים שבהם "הלך" + ∅

1. ראובן הולך לאולם.
2. מה הולך כאן?
3. שי: איך הולך בחיפה? תי: הולך קשה.
4. אל תשאל איזה קטעים הלכו שם.

7. לשם השוואה, מעניין לציין שדווקא הקונקורדנציה החדשה לתנ"ך של אי אבן-שושן, ירושלים תשמ"א, מארגנת את ההצטרפויות בדרך מבנית הדומה לדרך המובאת כאן.

טבלה 7⁸

מילים נושאי	טיבו הקטגוריילי והסמנטי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	דרגת ההצרכה	טיבו הקטגוריילי	טיבו הסמנטי	ההיסק הפרגמטי
א. ראובן	שם עצם, חי	הולך	לאולם	מחויב	שם עצם	מציין מקום	נע לעבר מקום כלשהו
ב. מה	כינוי / ש"ע, מופשט	הולך	כאן?	מחויב	תואר הפועל	מציין מקום	קרה, התרחש
ג. ∅	-	איך הולך?	/ ∅ / בחיפה?	חופשי	שם עצם / תואר הפועל	מציין מקום	היה במצב כלשהו

התזוזה ממשמעות התנועה למשמעות ההתרחשות מותנית בשני רכיבים: המשלים הנושאי ואופיו (חי מול מופשט מצד אחד, קיים מול אפס מצד אחר), והמשלים הלא-נושאי (ל-, ∅, ב-). בשינוי הערכיות נעלמים המשלימים מן/עד ל- המאפיינים פועלי תנועה במשמעותם הבסיסית, הקשורה למקום.

מבחינה דיאכרונית ניתן לראות ששימוש זה מושפע מלשונות זרות (כגון יידיש, אנגלית וצרפתית). במקרא כל משמעות של פועל זה קשורה בתנועה כלשהי, משמעות התנועה היסודית מורגשת תמיד.

4.2 משפטים שבהם "הלך ל-"

5. ראובן הלך לאולם / הביתה.
6. ראובן הלך לסרט.
7. המכונית / ההשקעה הלכה לעזאזל.
8. ראובן הלך לאיבוד בים הנייר.
9. המכונית / ההשקעה הלכה לאיבוד.
10. לא הלך לו בים עם הבחורות.
11. הלך לו קלף.

ניתוח החומר מתפרס על פני שתי טבלאות: טבלה 8 למשפטים 5-9, טבלה 9 למשפטים 10-11.

8. במאמר זה יש הבחנה בין מספרי דוגמאות המצוינים בספרות ובין מבנים לקסיקלים (בתוך הטבלאות) המסומנים באותיות, וביניהם יש הקבלה שאינה מלאה.

טבלה 8

משלים נושאי	טיבו הקטגוריילי והסמנטי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	דרגת הצרכת המשלים	טיבו הקטגוריילי	טיבו הסמנטי	ההיסק הפרגמטי
א. ראובן	שם עצם, חי	הלך	לאולם/ הביתה	מחויב	שם עצם	מציין מקום	נע לעבר מקום כלשהו
ד. ראובן	שם עצם, חי	הלך	לסרט	מחויב	שם עצם	פעילות	יצא לבילוי
ה. המכונית/ ההשקעה	שם עצם, דומם / מופשט	הלכה לעזאזל	∅	-	-	-	הוצאה לריק, אבדה, לא הניבה
ו. ראובן	שם עצם, חי	הלך לאיבוד	בים הניירות	מחויב	שם עצם	מציין מקום	איבד דרכו
ז. המכונית/ ההשקעה	שם עצם, דומם / מופשט	הלכה לאיבוד	∅	-	-	-	הוצאה לריק, אבדה, לא הניבה

הערות לטבלה 8

1. צירוף מן הסוג הלך לאולם/הביתה טומן בחובו את ערכיות משלים הכיוון, שיכול להתבטא מבחינה מורפולוגית ביחסה תחילית (היינו מילת יחס) או ביחסה סיומת מורפולוגית (היינו ה"א המגמה). הוא מנוגד לצירוף שהערכיות שלו כרוכה בפעילות ספציפית, כגון הלך לסרט, הלך לים. בצירופים אלו העיקר אינו התנועה לעבר מקום מסוים, אלא היציאה לפעילות מסוימת.

2. הצירוף הלך לאולם/הביתה (א) שונה מן הצירוף הלך לעזאזל (ה) בערכיותו, כלומר בהבדל בין משלים חופשי ובין משלים כבול. לצירוף כבול זה יש חלופה מילונית, הלך קיבינימאט, אך נראה לי שחלופה זו היא בתהליך של יציאה מן המערכת מחמת התיישנות.

3. הצירוף הלך לאולם/הביתה שונה מן הצירוף הלך לאיבוד באי-היותו של הצירוף השני פועל תנועה. הקריטריון לפועל תנועה הוא האפשרות להוסיף את המשלים **מן/עד-ל-**, למשל הלך מביתו לאולם, לעומת זאת, לא ניתן לומר בלא צרימה ראובן הלך מביתו לאיבוד. קריטריון אחר הוא לנגד את הצירוף הלך לאולם לצירוף חזר מהאולם, לעומת חוסר האפשרות לנגד את הצירוף הלך לאיבוד לצירוף חזר מאיבוד.

טבלה 9

משלים נושאי	טיבו הקטגוריילי והסמנטי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	דרגת ההצרכה	טיבו הקטגוריילי	טיבו הסמנטי	ההיסק הפרגמטי
א. ראובן	שם עצם, חי	הלך	לאולם	מחויב	שם עצם	מציין מקום	נע לעבר מקום כלשהו
ח. ∅		הלך	לו	מוצרך	כינוי/שם עצם	אנושי/חי	הצליח
ט. ∅		הלך...קלף	לו	מוצרך	כינוי/שם עצם	אנושי	הצליח מאוד

הערה לטבלה 9

ההבדלים בין מבנה א למבנה ח: קיומו של משלים נושאי לעומת היעדרו; משלים לא-נושאי שהוא שם עצם, לעומת משלים לא-נושאי שהוא כינוי; משלים מחויב לעומת משלים מוצרך; משלים טופונימי (=מציין מקום) לעומת משלים אנושי או חי. לעומת זאת ההבדל בין מבנה ח ובין מבנה ט אינו יוצר בהכרח ניגוד מזערי. מכאן שההבדל בין שני מבנים אלו אינו הבדל בין שני ערכים מילוניים עצמאיים, אלא יש ביניהם יחסי תפוצה משלימה, שאת תנאיה עדיין צריך להגדיר. ייתכן שמבחינה דיאכרונית, מבנה ח נובע ממבנה ט, כלומר ניתן להעלות על הדעת כי מבנה ח הוא אליפסה של מבנה ט.

4.3 משפטים שבהם "הלך על"

12. ראובן הלך על המדרכה.
13. ראובן הלך על העניין הזה / לך על זה.
14. הלך עליו.
15. כדאי ללכת על בטוח.
16. ראובן הלך על/ב־ קטן.

טבלה 10

משלים נושאי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	דרגת ההצרכה	טיבו הקטגוריילי	טיבו הסמנטי	ההיסק הפרגמטי
י. ראובן	הלך	על המדרכה	חופשי	שם עצם	מוחשי	צעד
יא. ראובן	הלך	על העניין הזה/ על זה	מוצרך	שם עצם / כינוי רמז (זה)	מופשט	בחר ב־, החליט על
יב. ∅	הלך	עליו	מוצרך	כינוי חבר	אנושי/חי	אירע לו משהו רע
יג. ראובן	הלך	על/ב־ קטן	מוצרך	שם תואר (מועצם)	בעל תכונת גודל	הסתפק במועט

הערות לטבלה 10

1. ההבדלים בין מבנה יא למבנה יב: (א) קיומו של משלים נושאי לעומת היעדרו; (ב) הטיב המורפולוגי של המשלים הלא-נושאי – שם עצם וכינוי רמז לעומת כינוי חבור; (ג) הטיב הסמנטי של המשלים הלא-נושאי – מופשט לעומת אנושי או חי. התוצאה היא שמבנה יב הנקרא אימפרסונלי, משום שערכיות המשלים הנושאי היא אפס, מתאפיין גם בהגבלת נטיית הפועל: אין לו צורת ציווי, בעוד שלמבנה יא יש צורת ציווי – לך על זה!⁹
2. מבנה יא נוצר בהיקש לפעלים אחרים המביעים החלטה והסכמה, כגון הסכימו על זה, החליטו את/על זה (ראה לעיל 3.1, 3.2).
3. מבנה יב נוצר בהיקש לפעלים אחרים שבהם נפגע הפעולה אינו נפגע רק במובן הבלשני של המושג, אלא נפגע כפשוטו במובן המילוני הכללי, כלומר קורה לו דבר רע, למשל: נפל עליו משהו, התנפל עליו, צעק עליו, התרגז עליו, הלשין עליו והרשימה ארוכה. בלשון הדבורה שינויי ערכיות אנלוגיים כאלו ידועים. למשל לכלך את הרצפה, לכלך על שמעון; זימר את השיר, זימר עליו (=הלשין); התעצבן, התעצבן עליו.
4. הצירוף הלך עליו הוא בבואה של הצירוף הערבי "ראה עליה". מה שניתן לראות מכך הוא שהמכניזם של תרגומי שאילה פועל כאשר יש תשתית מבנית בלשון הקולטת המאפשרת את קליטתו. קביעה זו מסבירה מדוע יסודות מסוימים של השפה המשאילה נקלטים ואחרים אינם נקלטים.
5. ההבדלים המבניים בין מבנה י ובין מבנה יא עשויים להיות מחוסלים בסביבה מסוימת, בדרך כלל באופן מכוון ומלאכותי, כדי ליצור רושם רטורי, עמום או הומוריסטי, או שניהם כאחד, כמו בדוגמה הבאה: אבא שלי הלך על גחלים, אני הולך על גחלים רק במקדונלד (פרסומת). ניתוח הדו-משמעות: ברישה המשלים חופשי, כלומר הוא תיאור מקום; בסיפה המשלים מוצרך ואינו מציין מקום. ברישה המשמעות היא 'צעד על משטח מוחשי', בסיפה המשמעות היא 'בחר במשהו' (בפרסומת הנדונה הדו-משמעות נפתרת גם באמצעים חוץ-לשוניים, בעיקר ברמזים ויזואליים שאינם מתפרשים לשתי פנים).
6. מבנה יג הלך + שם תואר מועצם מתועד במילון "רב מילים" בצירופים הלך על בטוח, הלך על קטן/גדול. נראה לי כי משמעות הגרעין זהה בכולם, והיא דומה למשמעותו במבנה יא הלך + שם עצם/כינוי (לדוגמה, לך על זה!), כלומר 'בחר בדרך מסוימת'.

4.4 משפטים שבהם "הלך עם"

17. ראובן הולך עם אשתו לבִּרְכָה.
18. הלכתי מכות עם בחורה (מתוך סרט טלוויזיה).

9. בפרסומת מסוימת חברה אחת אף הרחיקה לכת ובנתה על סמך צורה זו את הצורה: לִקְ על זה!

19. ראובן הולך עם תיק.
20. ראובן, למה אתה הולך בחורף עם מכנסיים קצרים?
21. בשר בקר הולך עם יין אדום ("רבי-מילים").
22. חולצה משובצת הולכת עם ג'נס.
23. הכול הולך.
24. ראובן הלך עם הזרם.
25. ראובן הלך עם הראש בקיר.

טבלה 11¹⁰

מילים נושאי	טיבו הקטגוריילי והסמנטי	גרעין הצירוף	משלים לא-נושאי	דרגת ההצרכה	טיבו הקטגוריילי	טיבו הסמנטי	ההיסק הפרגמטי של הפועל
יד. ראובן	שם עצם, אנושי	הולך	עם אשתו	מחויב	שם עצם	אנושי	יצא בחברת אדם
טו. ראובן	שם עצם, אנושי	הולך מכות	עם בחורה	מוצרך	שם עצם	אנושי	התכתש
טז. ראובן	שם עצם, אנושי	הולך	עם תיק	מחויב	שם עצם	דומם	נשא דבר
יז. ראובן	שם עצם, אנושי	הולך	עם ג'נס	מחויב	שם עצם	לבוש	לבש בגד
יח. בשר בקר	שם עצם, מוחשי	הולך	עם יין אדום	מחויב	שם עצם	דומם / תכונת צבע	התאים, השתלב היטב
יט. חולצה משובצת	מוחשי	הולכת	עם ג'נס כחול	מחויב	שם תואר	מוחשי	התאים, השתלב
כ. ∅	-	הכול הולך	∅	-	-	-	הכול התקבל
כא. ראובן	שם עצם, אנושי	הלך עם הזרם	∅	-	-	-	השתלב בסביבה, לא חרג מהמקובל
כב. ראובן	שם עצם, אנושי	הלך עם הראש בקיר	∅	-	-	-	התעקש מאוד, התנגש בסביבתו

הערות לטבלה 11

1. הקריטריון להחלטה אם יש יחסי הצרכה בין הפועל למשלימו הוא לא רק אפשרות ההמרה, כלומר שינוי הבחירה במשלים, אלא גם בוחן האיזון, היינו

10. מבנים יח-כ, המקבילים לדוגמאות 21-23, מובאים בזמן הווה כי בדרך כלל הם קיימים רק בהווה.

הוספת מתארים למשלים. בצירופים כבולים אין אפשרות לאייד את המשלים, ולכן אין בנמצא ירד לטמיון הקר, הוא פשט רגל ארוכה וכדומה. מכיוון שהביטוי ראובן הולך מכות יבשות עם רמי, יישמע מוזר, הרי שיש לפנינו צירוף כבול, שבו הרכיב השני הוא חלק מן הלקסמה. וכגון אלה גם הצירופים ראובן הלך עם הזרם הקר, ראובן הלך עם הראש הכואב בקיר הלבן.

2. למבנה טו: בצירוף הולך מכות עם יש הצרכה של מילת היחס **עם** המציינת את כל הפעלים המסמנים הדדיות. ההצרכה הזאת קיימת רק בגוף יחיד נסתר והמשלים הנושאי קיים רק בגוף רבים, לדוגמה: ראובן נפגש עם רינה < ראובן ורינה (הם) נפגשו; ראובן התכתב עם רינה < הם התכתבו. לעתים קרובות פעולת המריבה היא הדדית, למשל רב עם, התווכח עם, נאבק עם, התעמת עם, התכתש עם. זו עוד דוגמה לחידוש לקסיקלי אנלוגי, שבו מילת היחס משייכת יסוד לקסיקלי לקטגוריה סמנטית קיימת, במקרה זה פועלי המריבה שהם תת-קבוצה בתוך פועלי ההדדיות.

3. למבנים כא-כב: בין המבנה הלך עם הזרם למבנה הלך עם הראש בקיר קיימת זיקת משמעות – יש בהם יסוד משמעות משותף, יסוד של קבלה או אי-קבלה של מוסכמה. ניתן לומר שכאן קיימת הצטרפות מוגבלת של הצירוף **הלך עם**, היכול להצטרף לשני צירופים שמניים שונים, שיש ביניהם ניגוד. מבנה כא, הלך עם הזרם, נבדל מרעהו, מבנה כב, באפשרות ההמרה של מילת היחס **עם** במילת היחס **נגד**, בעוד שבמבנה כב, הלך עם הראש בקיר, המרה כזאת תהפוך את הצירוף לבלתי קביל.

4. במבנים יח ויט, בשר בקר הולך עם יין אדום, חולצה משובצת הולכת עם ג'ינס כחול, המשלים הנושאי חייב להיות לא־אנושי. המרת משלים נושאי לא־אנושי במשלים אנושי הופכת את הצירוף למבנה יד או למבנים טז-יז. לדוגמה, אם אומר ראובן הולך עם יין אדום במקום בשר הולך עם יין אדום תוסק המשמעות של נשיאה (טז), ואם אומר ראובן הולך עם ג'ינס כחול תוסק המשמעות של לבישה (יז).

4.5 משפטים שבהם "הלך + שם הפועל"

26. ראובן הולך בכביש.
27. ראובן הולך להיות חולה / הולך להקיא.
28. ראובן הלך לישון.
29. ראובן הלך לעבוד.

טבלה 12

מסלם נושא	טיבו הקטגוריה והסמנטי	גרעין הצירוף	מסלם לא־נושא	דרגת הצירוף	טיבו הקטגוריה והסמנטי	טיבו הסמנטי של שם הפעל	ההיסק הפרגמטי של הפועל
כג. ראובן	שם עצם, אנושי/חי	הולך	בכביש	חופשי	שם עצם מקומי	נע בצעידה	
כד. ראובן	שם עצם, אנושי/חי	הולך להיות חולה / הולך להקיא				מציין מצב או פעולה בעתיד קרוב	מצב או פעולה
כה. ראובן	שם עצם, אנושי/חי	הלך לישון				מציין מצב	התכוננות לפעולה
כו. ראובן	שם עצם, אנושי	הלך לעבוד				מציין פעולה	תנועה והתכוננות

הערות לטבלה 12

1. כאן ובכל צירוף אחר של "הולך" + שם הפועל (infinitive) הרכיב **הולך** אינו הגרעין הסמנטי של הצירוף, אלא דווקא הרכיב המילוני הכלול בשם הפועל הוא השורר ואילו **הולך** הוא הנשרר, המשרת. תפקידו הוא אספקטואלי-זמני, היינו: תפקידו לציין שפעולה מסוימת או מצב מסוים עתידים להתרחש בקרוב, בדומה למבנה עומד לקרות משהו, המקובל במשלבים הגבוהים. מבחינה היסטורית, ההמרה של **עומד** בִּיסוד **הולך** מקורה בהשראה של שפות אירופיות אחדות (יידיש, אנגלית, צרפתית) שבהן הפועל **הולך** הוא בעל תפקיד דומה.
2. המשמעות האספקטואלית, היינו ציון הזמן הקרוב של התרחשות הפעולה, מורגשת בעיקר כשהפועל הוא בצורת הבינוני, והיא שונה כאשר היא מובעת בצורת פועל בעבר או בעתיד. כשהפועל בצורת עבר, למשל, הלכתי לישון, הוא מציין אספקט (היבט) של אינכוהטיביות (תחילת פעולה), ולעתים הוא מציין אספקט משולב של אינכוהטיביות ושל משמעות התנועה המקורית. ההיסק הפרגמטי, כלומר המשמעות המעשית, מותנה במקרה זה בטיבו הסמנטי של שם הפועל.

4.6 משפטים שבהם "הלך" + יסודות על-קטגוריילים

30. המנוע הלך פארש.
31. המנוע הלך.
32. ראובן הלך / הלך בין האצבעות (=נפטר למרות המאמצים להחיותו).

המונח יסודות על-קטגוריילים מציין יסודות מילוניים זרים שאינם ניתנים לסיווג קטגוריילי בשפה השואלת, כלומר הם אינם פעלים, שמות וכו'. הם אינם

נוטים, ואף על פי כן הם אינם תוארי פועל או חסרי-גוף-מספר (חג"מ) בשפה השואלת (בשפה המשאילה הם בדרך כלל שמות פועל). זה דינם של הרכיבים בצירוף הלך פייפן וכיוצא בו.

טבלה 13

משלים נושאי	טיבו הקטגוריילי והסמנטי	גרעין הצירוף	משלים לא נושאי	דרגת הצירוף	טיבו הקטגוריילי	טיבו הסמנטי	ההיסק הפרגמטי
כז. המנוע	שם עצם, דומם	הלך פארש	Ø				חדל לפעול
כח. המנוע	שם עצם, דומם	הלך	Ø				חדל לפעול
כט. ראובן	שם עצם, אנושי/חי	הלך	Ø				מת

הערות לטבלה 13

1. ניתן לראות שבין הצירופים המנוע הלך פארש, והמנוע הלך, אין קשר של ניגוד. המסקנה היא שאלו אינם שני ערכים מילוניים עצמאיים אלא הם שתי יחידות מילוניות ביחסי תפוצה משלימים (במינוח מבני: שני אלולקסים). ייתכן שמבחינה דיאכרונית, השני שבהם הוא אליפסה (השמטה) של הראשון (בדומה למבנה ח-ר-ט בטבלה 9 לעיל).

2. המשמעות של מבנה כח, המנוע הלך, לעומת מבנה היסוד (א) ראובן הלך לאולם נובעת גם מקיומו בפועל או בכוח של המשלים הלא-נושאי של מבנה א, שהוא המשלים של היעד. במבנים כז-כט משלים היעד נעדר באופן מבני, הוא אינו קיים לא בפועל ולא בכוח, כלומר לפי ניתוח זה, אלו מבנים השונים ממבנה היסוד הן בצד המסמן (המבנה החיצוני) והן בצד המסומן (התוכן).

3. ההבדל בהיסק הפרגמטי שבין מבנה כח ובין מבנה כט מותנה בטיבו הסמנטי של המשלים הנושאי, אנושי/חי לעומת דומם. מבחינה דיאכרונית, מבנה כט אכן נובע ממבנים כגון מבנה כז, המבנה המוזכר בהערה 4 להלן, אף על פי שמשמעות זו של **הלך** באה גם בלשון הקלאסית בצירופים הלך לעולמו, הלך בדרך כל הארץ, הלך בדרך כל בשר. הדמיון במשמעות נוצר בלא תלות בין הצירופים של המשלבים הגבוהים ובין הצירופים של המשלבים הנמוכים.

4. במילון "רב-מילים" מובאים גם צירופים מקבילים למבנים כז-כח: את הצירוף הלך פייפן שהמשלים הנושאי שלו הוא דומם (לדוגמה המנוע הלך פייפן) לא הכנסתי לתוך הניתוח משום שמקומו במערכת המבנית של הלשון הדבורה שונה משל הצירופים האחרים. לפי הרגשתי, צירוף זה הוא בתהליך של יציאה מן הלקסיקון החי, והוא עושה את דרכו לעבר "מילון המילים הכולחות" (מלשון **כלח**; פרפרזה של הכותר "מילון המילים האובדות" מאת עוזי אורנן). אי-הימצאותו של מילון כזה על המדף אין פירושה שאין מילותיו קיימות

בלשון. ההבדל בין המילים האובדות ובין המילים הכולחות הוא שהאובדות הוצעו על ידי מחדש מילים מסוים ולא נקלטו, או שהיו בשימוש חד-פעמי או שימוש קצר בתקופת התחייה, ואילו המילים הכולחות היו בשימוש עד לפני זמן מה ונעלמו.¹¹

ביטויים אלו הולכים וגוועים משום שהדוברים שנהגו להשתמש בהם הולכים וגוועים, והביטויים הללו אינם עוברים מדור לדור. לפיכך נראה לי שמבחינה סוציו-לינגוויסטית, יש לכנות תופעה זו בשם כרונולקט, כלומר תת-לשון המאפיינת תקופה מסוימת או דור מסוים, ואת היסודות הללו יש לכנות בשם יסודות כרונולקטיים. (מונח זה מתבסס על חלוקת התת-לשונות על פי רכיב הסיומת 'לֶקֶט': דיאלקט - לשון האזור, אתנולקט - לשון העדה או קבוצת המוצא, סוציולקט - לשון הקבוצה החברתית, אידיולקט - לשון הפרט, כרונולקט - לשון התקופה). ברור שאין דמיון רב בין הכרונולקט ובין הרובד ההיסטורי: מעמדן של צורות לשוניות מלשון חז"ל שאינן בשימוש מקובל בימינו, אינו של כרונולקט אלא של אידיולקט, כלומר, שימוש זה מאפיין את לשונו או את סגנונו של הפרט, למשל, את לשונו של עגנון (לדוגמה, הצורה **לִילֵךְ** תחת הצורה המקובלת **ללכת**). לעתים שימוש זה רווח במשלב מקצועי, למשל, לשון הניסוח המשפטי עשירה בצורות מלשון חז"ל.

4.7 המבנה לך (ציווי) + פועל בעתיד נוכח מחוברים בווי

33. ולך תצא מזה עכשיו... לך תתחיל למצוא שוב את הקשר (מאיר אריאל, "נשל הנחש").

34. כדאי לך לסכם אתו את כל הפרטים לפני הקנייה, כי אחרי זה - לך תחפש אותו.

35. ערפאת קיבל מברק כמעט את הכול והתחיל באינתיפאדה, לך תבין אותו.

הערות למבנה

א. צד המסמן - 1. נטיית הזמנים: המבנה הזה מתקיים בצורת הציווי בלבד. חשוב לומר זאת משום שמבנה יב, הלך עליו, מובנה על העבר בלבד, ומבנה כד, הוא הולך להיות חולה, מובנה על הבינוני בלבד. במילים אחרות, הגבלת אפשרות הנטייה של המבנים השונים לזמנים היא קריטריון לדרגת כבילותם. מבחינת הערכיות, המשלים של **לך** הוא פועל בעתיד בלבד.

11. המילונות ללשון הדבורה תתקדם אם תוכל להבדיל בין מילים חיות בלשון ובין מילים כולחות. מן המפורסמות הוא שמילוני דן בראמוץ ונתיבה בריהודה עשירים בערכים מסוג המילים הכולחות. אין פירוש הדבר שאין למילות קֶלח אלו מקום במילון כלשהו, אך יש להבחין בינו לבין המילים שבשימוש חי בדרך של סימון, שאם לא כן - יש בחוסר הבחנה זה הטעיית משתמשי המילון.

2. התאם תחבירי: שני הפעלים מקיימים ביניהם יחס של התאם גוף-מין-מספר.
 3. מגבלות סמנטיות של הפועל המשלים: הפועל המשלים צריך להיות פועל אגנטי, כלומר פועל שיש בו מבצע בעל יזמה או רצון משלו. כל פועל שאינו בעל תכונות סמנטיות אלו מנוע מלבוא במבנה זה. דוגמאות למבנים מנועים: לך תקודם, לך תתייתם, לך תאבד את המטרייה וכן הלאה.

ב. צד המסומן – מבחינה סמנטית, זו התרוקנות סמנטית של הפועל **הלך**. מבחינת ההיסק הפרגמטי, הפועל **הלך** משמש כאן פועל עזר מודאלי. אין זו מודאליות דאונטית, כלומר אין כאן דרישה או שאיפה שהפעולה המסומנת בפועל התוכף תתממש, אלא זו מודאליות ההכרה, שמתייחסת לאפשרות קיומה של הפעולה שבפועל התוכף. יש ספק באפשרות קיומה של פעולה זו, ומבחינת ההיסק הפרגמטי, משתמעת הטענה שהפעולה לא יכולה להתקיים. יש להוסיף שמבחינת הקונוטציה, ניכרת גם נימה של ציניות, כלומר הדובר מעביר לשומע מסר שאין טעם כי יתאמץ בפעולה מסוימת. ההיסק הפרגמטי מתקבל מן ההקשר כולו, ופירוש הדבר שצירוף מעין לך תחפש אותו, עשוי להיות חסר קונוטציה צינית.
 ג. הצד הסינכרוני – מן הבחינה הסינכרונית, זו בבואה של הצירופים בידיש גיי וייס ('לך תדע'), גיי זוך אים ('לך תחפש אותו') וכיוצא בהם. מבחינת צורנית, אין סימטריה מלאה בין המבנה בשפה המשאילה ובין המבנה בשפה השואלת. בשפה המשאילה המבנה הוא רצף של שני ציוויים, ואילו בשפה השואלת המבנה הוא, כאמור, צורת ציווי + צורת עתיד.

ד. יש הטוענים שהסיבה לשאילות משפות זרות היא חסר באמצעי הבעה (חסר רפרנציאלי) בלשון השואלת. אני סבור שטענה זו נכונה בכל הנוגע לשאילות מושגים כגון אינטרנט, אך אין היא נכונה בכל המקרים. בדוגמאות שלעיל לא החסר היה הגורם לחדירת המבנה הזה ללשון, אלא קיומה של צורה מודאלית כזאת באחת מן הלשונות שיש להן מגע עם העברית, היא הייתה הגורם. מכאן משתמע שעד עת חדירת המבנה הזה ללשון, לא הורגש כל חסר וכל צורך בדרך הבעה כזאת. בדיעבד התוצאה היא העשרת אמצעי הבעה של העברית.

5. סיכום

מבחינת השיטה, השוואת המבנה המילוני-התחבירי היסודי של הפועל עם המבנים השונים ממנו בערכיותם בדרך הנגדה של זוגות מזעריים, חושפת את דרכה של לשון הדיבור בהרחבת המילון. כיוון הדרך הוא מן הצורה, המסמן, אל התוכן, המסומן. אולם ניתן להשלים את הטבלה גם בדרך הפוכה, למשל: אם נתון הערך המילוני **הלך** וידועים מובניו השונים (היינו, היסקיו הפרגמטיים), ניתן להשלים בטבלת הערכיות את היסודות המבניים האחרים של הנוסחה שהיא מעין נוסחה מתמטית.

למבנה היסודי של הפועל **הלך**, היינו לערכיות היסודית של הפועל, נוספו בלשון הדיבור בלבד כשלושים גיוונים סמנטיים שונים, שהם שלוש ערכים מילוניים שונים, רובם צירופים אידיומטיים או ערכים בעלי הצטרפות מוגבלת. אמנם פועל זה עשיר במיוחד בצירופים, אך ניתן לראות שדרך זו היא למעשה בניית לקסיקון מחודש ללשון הדבורה, שהרי אם בפועל אחד, אמנם עשיר במיוחד בגיוונים, נמצאו 30 גיוונים מילוניים, צא וחשב כמה יימצאו בכלל מערכת הפועל בשפה שיש בה אלפי פעלים.¹²

12. לשם השוואה, בידיש הפועל המקביל **גיין** הוא בסיסם של 30 ערכים פועליים שנוצרו בדרך של הוספת תחיליות גזירה מילוניות, והוא כנראה הפועל העשיר ביותר בשפה זו שנעשה בעקבות העשרה מילונית. בדרך מקרה, מספר הערכים בידיש זהה למספר הערכים העבריים שנמצאו בחיבור זה, אך האמצעים המילוניים שונים. ראה מ' צאנין, מילון יידי-עברי שלם, תל-אביב תשמ"ב, עמ' ו, במבוא.

אליקים רובינשטיין

תחיית הלשון העברית באספקלריית התעודות שלהי התקופה העותמאנית וראשית המנדט

נתן אפרתי, מלשון יחידים ללשון אומה: הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב–תרפ"ב (1881–1922), אסופות ומבואות בלשון, ו, בעריכת מ' בר־אשר, הוצאת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"ד, יד + 260 עמ'

ספרו של ד"ר נתן אפרתי עניינו התפתחות הדיבור העברי כפי שהוא משתקף בתעודות התקופה. דומה שלא במקרה חופף לוח הזמנים של הספר את חייו של אליעזר בן־יהודה בארץ ישראל: ארבעים שנותיו בארץ הפכו, ובמידה רבה של צדק, לסמל לתחיית הדיבור העברי.

מסופקני אם יהיו רבים שיחלקו על כך שתחיית הלשון העברית, הפיכתה ללשון עם, לשון מדוברת בקרב כלל הציבור, לשון המשמשת בכל תחומי החיים, מיום־יום עד מדע, היא נס גלוי, פרי ההתחדשות הציונית ותקומת ישראל בארצו. נס זה לא באחת ירד אלינו כמון משמים. הוא נבנה על תשתית של לשון כתובה וחיה בכתיבתה לאורך אלפי שנים. מחברי הספרות התורנית רבת האנפין לאורך דורות על דורות, הפייטנים והמשוררים, ובמאות האחרונות סופרי הספרות העברית החדשה, הגם שעברית לא הייתה ככלל שפת דיבור, כתבו אותה באורח שוטף וקריא. מאז שנות השמונים של המאה הי"ט הצטרפה לכך האידאולוגיה הציונית־יישובית שככל אידאולוגיה נזקקה לנושאי דגל ולמגשימי חלום; תוצאתה היא אותו נס, אותה מציאות של עברית חיה שבשביל דורנו דהאידינא הוא עניין מובן מאליו שאין בולשים אחר מקורותיו.

אמרתי דורנו דהאידינא, ולא בכדי: זכורני, עוד בשנות החמישים בהיותי תלמיד בית הספר היסודי בגבעתיים, ורוב חברי בני עולים שרידי השואה, צעק ילד אחד מבני כיתתי לאמו בחמת זעם: "תפסיקי לדבר אליי בהונגרית הזאת, אני לא אענה לך". כאמרתו של אפרים קישון זו הייתה ארץ שבה "לומדת האם את שפת האם מפי בניה". אבי עליו השלום, שלימד עברית בהתנדבות לעולים מספרי "אלף מלה ומלה" מאת אהרן רוזן, החדיר באותן שנים לשני בתי כנסת

גבעתיים את ההברה הספרדית. הוא עצמו היה פליט שואה, אך כשנתוודע אל אמי בתל-אביב בקיץ תשי"ה (1945), נשא חן בעיניה כיוון שידע לצטט על-פה את ביאליק וטשרניחובסקי. אמי עצמה, שעלתה ארצה עם משפחתה כילדה קטנה בשנת תרפ"ב (1922), השנה שבה נחתם סיפורו של הספר דן, הייתה בוגרת בית הספר לבנות בנווה צדק וגימנסיה הרצליה בתל-אביב. העברית שבפיה הייתה צברית ללא שמץ מבטא זר, וכל הווייתה הייתה עברית ארץ-ישראלית, ועל כך מעידים מכתבי המשפחה משנות השלושים.

נתן אפרתי תיעד במיומנות – בהמשך לעבודות היסטוריות חשובות משלו, שעניינן היישוב בארץ במאה הי"ט ובחלק הראשון של המאה העשרים – את החלק ה"מוסדי" של תחיית הלשון. נפרסת לפני הקורא גלריה עשירה של אנשי לשון – פעמים תרתי משמע, כי לשונם עשויה להיות חדה. תחיית הלשון הייתה מלווה בלבטים ובמאבקים, מהם ענייניים ומהותיים ומהם מוסדיים ואישיים. במאבקים המהותיים נכללים שאלת המבטא (ההברה הספרדית או האשכנזית), הנושאים הכרוכים בחידוש מילים, וכמובן מלחמת הלשונות – השאלה באיזו לשון ילמדו בטכניון בחיפה ניטשה עם היווסדו. לצדם היו המאבקים המוסדיים והאישיים, בין חכמי ירושלים לבין עצמם, ביניהם לבין המורים (שמטבע הדברים ראו עצמם בני הסמכא ונושאי בשורת התחייה לתוך כיתות בית הספר, ומהן אל הבית והרחוב), בין כל אלה לבין הסופרים העבריים בחוץ לארץ, כל דמויות התרבות והספרות של תקופת התחייה מביאליק ועד דוד ילין. בולט כמובן בן-יהודה, שגם מתוך הספר עולות בבירור ייחודיותו ותרומתו. ועד הלשון, אביה מולידה ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, ואגודת המורים היו הגופים המוסדיים החשובים, שתרומתם להצלחת תחייתה של הלשון, כפי שכותב מחברנו, הייתה מכרעת.

יש עניין היסטורי ותרבותי גדול במערכת היחסים הנפרסת לעינינו בספר – למשל, בביקורתם של אישי ספרות כחיים נחמן ביאליק וכש"י עגנון הצעיר על דרכו של בן-יהודה, וכמותם מאנשי החינוך והרוח ביישוב כר' אליעזר מאיר לפשיץ, ועל כגון דא כבר אמרו: "קנאת סופרים תרבה חכמה".

נס תחיית הלשון נישא על גבי רוח גדולה של חיבת ציון – מבשרת התנועה הציונית – ושל התחדשות היישוב העברי בארץ. לאדם בן ימינו קשה אולי ללבוש את בגדי העשורים האחרונים של התקופה העותמאנית כדי להעריך זאת נכונה. כל הוויכוחים והמאבקים התקיימו בצלו של שלטון קשה, במקום רגיש באימפריה העותמאנית, שלטון שככל שנחלש, נעשה עוין ליישוב היהודי, והדברים אמורים בוודאי בשנות מלחמת העולם הראשונה, שנים של גירוש, רעב, חולי ומוות.

התקופה האחרונה המתוארת ומתועדת בספר היא ראשית המנדט הבריטי והישג ההכרה בלשון העברית כלשון רשמית. התחייה הייתה לא רק לכלל שפת אומה אלא גם לשפה מוכרת משפטית במה שעתיד להיות מדינת ישראל שבדרך.

הספר, שראה אור בסדרת אסופות ומבואות בלשון בהוצאת האקדמיה ללשון העברית, בא למלא חלל בתיעוד אחד המרכיבים המרכזיים בתקומת ישראל, כפי שכותב פרופ' משה בר-אשר, נשיא האקדמיה ללשון העברית בפתח דבר: "מעשה מונח ספרו של אפרתי בפני כל מי שמבקש ללמוד פרק חשוב בתולדות עמנו ובתולדות לשוננו במאה ועשרים וחמש השנים האחרונות, ומי שיידרש לו ימצא נשכר".

בעתיד יבואו מן הסתם, ככל שהדבר ניתן, מחקרים משלימים מתוך עדויות בנות התקופה על המציאות היום-יומית של ההווה הלשונית היישובית. מן הספר פינה ויתד למחקרים כאלה.

The Academy of the Hebrew Language
Jerusalem 2005

ISSN 0024-1091

The Academy of the Hebrew Language
P.O.B. 3449, 91034 Jerusalem, Israel
Tel 972-2-6493555, Fax 972-2-5617065
Internet: <http://hebrew-academy.huji.ac.il>
e-mail: acad3u@vms.huji.ac.il

Computerization: The Academy of the Hebrew Language
Printed by 'Graphit' Ltd., Jerusalem

Leshonenu La'am

A Popular Journal for the Hebrew Language

The Secretariat of the Academy of the Hebrew Language • Jerusalem

Volume LIV • No. 2–3 • 2005

Editor: Moshe Florentin

Editorial Board: Chaim E. Cohen, Yosef Ofer, David Talshir

Contents

Moshe Florentin	From the Editor's Desk	59
<i>Fifty Years to the Founding of the Academy</i>		
	The Address of the President of Israel	61
Moshe Bar-Asher	The Jubilee of the Academy of the Hebrew Language	63
Ktzia Katz	Lovers of Professional Hebrew Terminology	72
<i>Contemporary Spoken Hebrew</i>		
Esther Borochovsky	Bar Aba	
	Does Spoken Hebrew Have a Grammar?	75
Yael Ziv	לֹא יוֹשֶׁנָה כּוֹפֶדֶךָ טוֹף: The Import of Manner	89
Pnina Trommer	Exchanged Parts of Speech: A Means of Expressing Sensitivities	98
Shlomo Izre'el	The Transmission of Spoken Hebrew into the Written Medium	106
Nimrod Shatil	Detecting Verbal Lexical Renewal in Spoken Hebrew: The Verb הִלַּךְ	120
<i>Book Reviews</i>		
Elyakim Rubinstein	<i>The Evolution of Spoken Hebrew in Pre-State Israel, 1881–1922</i> by Nathan Efrati	140